

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1 9 6 4

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

AARBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

BIND 51

SLAGELSE

HANDELSTRYKKERIET

1964

REDAKTIONSUDVALGET:

Lektor *L. Balslev*, Sorø.

Bibliotekar *Jens A. Nielsen*, Haslev.

Førstelærer *Erling Petersen*, Sandved.

(Henvendelse i redaktionssager sker til bibliotekar *Jens A. Nielsen*).

INDHOLD AF BIND 51

Åmosen fra istid til bondetid <i>Af rentier Jobs. T. Christensen, Ringsted</i> Lensmand Jørgen Seefeld på Ringsted Kloster og hans bibliotek <i>Af musikdirektør Lauritz Hansen, Ringsted</i> Holsteinborg Sparekasse i Sydvestsjælland — den ældste sparekasse i Norden <i>Af sognepræst Lambert-Jensen, Kvislemark</i> Taarnborg <i>Af malermester H. Christensen, Slagelse</i> Grubberne på Gerdrup <i>Af førstelærer Erling Petersen, Sandved</i> Den gamle tingbog fra Holsteinborg fortæller <i>Af viceinspektør V. Møller, København</i> Optegnelser fra krigen 1864 <i>Ved lærer Karl Ronne, Slotsbjergby</i> Fire breve fra P. A. Fenger, Slotsbjergby, til Johs. P. Østrup, Bakkendrup <i>Ved lærer Karl Ronne, Slotsbjergby</i> En polsk invasion i Slagelse <i>Af redaktør Poul Ruus, København</i> Danseøvelse i Slagelse i mandsmindet <i>Af redaktør Poul Ruus, København</i> Den 18. april 1914 <i>Af redaktør Poul Ruus, København</i>	9 49 61 92 100 117 157 176 191 195 200

Når sneen fældede sit hvide dække	202
Af redaktør <i>Poul Ruus</i> , København	
Litteraturliste til hjemstavnslære i Sorø amts historie ...	205
Af skoleinspektør <i>A. Strange Nielsen</i> , Toksværd	
Anmeldelse af lokalhistorisk litteratur	223
Af skoleinspektør <i>A. Strange Nielsen</i> , Toksværd	
Historisk Samfund for Sorø Amt 1963	227
Midtsjællands Lokalhistoriske Arkiv, Ringsted	230
(Årsberetning)	
Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn	232
Repræsentanter i sognene	233
Resumé af regnskabet 1962	235
Nye medlemmer	237
Til medlemmerne	239
Ældre årbøger	240

BESTYRELSEN:

- Tømrermester *Emil Andersen*, Eggeslevmagle.
Lektor *L. Balslev*, Sorø (formand).
Amtsrådssekretær *Folmer Christensen*, Sorø (næstformand).
Malermester *H. Christensen*, Slagelse.
Stadsskoleinspektør *Holger Christensen*, Korsør.
Musikdirektør *Lauritz Hansen*, Ringsted.
Overlærer *R. Henneke*, Slagelse (kasserer og sekretær).
Landsretssagfører *Carl Jonsén*, Ringsted.
Skoleleder *Johns. Lysbjerg*, Magleby.
Bibliotekar *Jens A. Nielsen*, Haslev.
Førstelærer *Erling Petersen*, Sandved.

Åmosen fra istid til bondetid

Af Johs. T. Christensen

Halleby å begynder sit løb i egnen omkring landsbyen Ske nord for Haraldsted, men glider snart ind i Holbæk amt og fortsætter mellem Store Merløse og Tåstrup til Uggerløse bro. På denne strækning ligger dens bredder skiftevis i agre og i enge. I nærheden af broen får den fra syd tilløb fra lange smalle engdrag, et helt nede fra Vandløse og et andet fra Stenmagle. Ved det næste overfartsted, Undløse bro, glider åen ud i den store Åmoses brede østlige bassin, som her står i forbindelse med en flere km lang engstrimmel, som spænder i knibtangform om Stenlille. Både ved Verup og ved Kongsted danner lignende, noget mindre engdrag stormosens takkede sydgrænser. Nordgrænsen fra Undløse bro til op mod herregården Kongsdal er ligeledes gennemhakked af landtanger med mellemliggende enge, hvorefter grænsen derfra til indsnævringen ved Skellingsted bro forløber nogenlunde jævnt og denne indsnævring er grænsen mellem det største østbassin og det noget mindre vestlige bassin, som herfra strækker sig mod nordvest op til Bromølle, hvor den tager sydlig retning gennem Den lille Åmose ned til Tissø. Stormosernes længde fra Undløse bro til Bromølle er 13 km. Hvor mosen er bredest, mellem Bodal i syd og Kildegård i nord, er den 4 km. bred. Fra åens begyndelse ved Ske til dens udløb i Tissø er ca. 40 km.

Arealets størrelse opgives forskelligt. Først opgivne mål siger 6666 tdr. land = 3600 ha. Hedeselskabets opgørelse før vandstandssænkningen i 1931 regner stormosen 2800 ha og Den lille Åmose 454 ha. Opgørelserne må afhænge af, hvor man trækker grænsen, også af, at jord, der tidligere har været regnet som mose, har mistet mosepræget.

Den første vandstandssænkning skete i 1770, da Bromølle nedlagdes. Før den tid forvandlede Den store Åmose jævnlig til sø og havde derefter lange mudderperioder, som gjorde den ufremkommelig. Nu er størstedelen af mosen efter forudgående vandstandssænkninger og stort tørveskær brugelig både til græs og andre afgrøder. Mosearealet var i sin tid delt i parceller til de omboende bønder, men mange har solgt deres mosepartier, så parcellerne er blevet større. Bodal har ved køb forøget sit moseareal til ca. 900 td. ld.

Det var et stykke orienterende nutidshistorie. Men Åmosen og dens naboer har tillige en rig forhistorie. Her er fisket og jaget i årtusinder med udgangspunkt fra hytter på holme i den daværende sø og på dens bredder. Herfra er hentet navne til tre forskellige oldtidskulturer og fra en boplads midt i stormosens flade har vi den første konstatering af, at op mod 3000 år f. Kr. begynder Danmarks bondetid. Mange fortidsminder er gået tabt, hvor ploven tidligt vendte jorden. Mange blev bevaret i moselagene. Med videnskabens hjælp skal her gives træk fra menneskefærd i og omkring mosen og skiftende natur og dyreliv i disse omgivelser fra øde tundratid til bondetid.

Tidligt glider Åmosen og dens omgivelser ind i historien om menneskers færden i disse egne. Det er sket længe før

Danmarks egentlige tilblivelse, og man har hidtil regnet med, at i Bromme Glarmose nord for Sorø møder vi de første urtidsmennesker på dansk grund, selvom der i tidligere fundne dyreknogler er spor af endnu ældre tiders rensdyrjægere i nærheden af istidens vigende isrand. Det betydeligste af disse fund er nogle dådyrknogler fra Hollerup ved Langå i Jylland. De blev fundet i et mellemistidslag og bar mærker af samme marvspaltningsmetode, som gennem oldtidens lange perioder anvendtes af mennesker for at få fat i marven, der regnedes for en lækkerbidsken. Fundet, der blev gjort i 1932, blev, som rimeligt var, modtaget med fornøden skepsis. Men efter grundige undersøgelser, foretaget af Zoologisk museum, regnes det for videnskabeligt bevist, at her virkelig er fundet et spor af menneskefærd i tiden mellem de to sidste istidsperioder. Konservator U. Møhl gør i Det kongelige nordiske selskab for oldtidskyndigheds årbog 1943 omhyggeligt rede for de meget grundige undersøgelser og fortæller i tilslutning hertil, at „Chr. Vibe, der har deltaget i adskillige rensdyrjagter sammen med eskimoer, efter at have set hollerupknoglerne sagde, at det just er på de samme steder af knoglerne, man den dag i dag retter slagene for at komme ind til marven.“

Hvem var de, og hvem var de lidt mere synlige brommefolk. I hvilke omgivelser levede de, hvad levede de af, hvordan klædte de sig, og hvordan boede de? Ja, der er mange flere spørgsmål, vi gerne ville have svar på. Vi ville gerne se dem i deres primitive hverdag. Geologer, arkæologer og næsten alle videnskabelige hold arbejder på sådanne spørgsmåls besvarelse, og en meget betydelig hjælp er pollenanalysens arbejde med de mange millioner blomsterstøv, der er usynlige uden meget stærk forstørrelse, men har en så

stærk livsfylde, at de efter årtusinders dvale i dynd- og mose-
lag kan mindes og datere deres fødselstid. Lignende mulig-
heder giver Kulstof 14 metoden. Vi kaster blikket tilbage
over mange årtusinder.

Videnskaben siger, at Danmark i hvert fald i tre lange
perioder har været dækket af høje isbræer med mellem-
liggende tusindårige perioder, hvor det store fastland, hvoraf
det nuværende Danmark kun var en lille del, har været
dækket af skove og anden vegetation. Den sidste istid, hvis
varighed regnes til 50.000 år, dækkede dog ikke hele Dan-
mark. Hvad der lå vest for linjen Bovbjerg - Viborg - Tinglev
(Sønderjylland) undgik dens vælde.

Omkring år 12000 f. Kr. mildnedes klimaet så meget, at
de kilometerhøje ismasser begyndte at vige, efterladende et
fuldstændig nøgent, koldt og fugtigt landskab, en øde tundra,
som i løbet af lange tidsafsnit klædtes med lave mosser og
forskellige hårdføre polarvækster, derefter lave polarpile og
dværgagtige birkegrupper, hvorimellem den stedsegrønne træ-
agtige rypelyng (*dryas*) sendte sine krybende skud. En
mildere periode gav mulighed for en øget plantevækst, hvor-
efter birkekrat og røn i små klynger spredtes over det iøvrigt
åbne, grønnende land. Det var en udvikling, som tog ca.
2000 år.

Der er i den del af fastlandet, som blev vort fædreland,
før tiden omkring år 10.000 f. Kr. fundet spor, der viser, at
rensdyrjægere har strejft ind over, måske fra fjerne egne,
som nu er Østersø og Vesterhav, men den gang land.

BROMME: Allerødkultur.

De første bopladser, man hidtil har fundet, er fra tiden
mellem 10.000 og 8800 f. Kr. og lå ved Bromme nogle få

km syd for Åmosen og ved Allerød i Nordsjælland, hvorefter tidsafsnittet kaldes Allerødtid, men Bromme er den ældste først undersøgte menneskelige boplads. Et rigt dyreliv omgav brommefolkene. Dr. Troels-Smith beskriver det således i Nationalmuseets Arbejdsmark for 1955:

„Hvis man samler, hvad der findes her fra landet, og kombinerer det med, hvad vi kender fra den samtidige boplads Meiendorf i Holsten, som er ældre end Bromme, får vi et billede af en rig fauna. Vi må forestille os, at flokke af vildheste har kunnet få jorden til at gungre, når de galopperede over græsstepperne. Og når rensdyrflokkene har ligget og tygget drøv på en sydskråning, har den vagtsomme førertyrns cirkelbuede takker aftegnet sig mod horisonten. Små gnavere som ungarsk bisamspidsmus og lemming har puslet rundt på solvarme steder, og hist og her har en snehare siddet og klippet med ørene, alt mens den filosofisk gnavede på dværgpilens friske blade. Og ikke langt fra de fredelige dyr har rovdyrene ligget på lur, ræven og den for rensdyrene så farlige jærv. Et rigt fugleliv har der også været. Flokke af ryper på sydskråningerne og mængder af vade- og svømme-fugle i lavningernes søer: gæs, ænder, traner, forskellige mågearter. Ørnen har sejlet majestætisk rundt på brede vinger, og lærken har dagen lang ladet sin stemmes sølvklokke klinge over vidderne, og i det datidige isfyldte hav har store sødyr plasket om: ringsæl, hvalros og spækhugger. Grønlandshvaler har pustet hvide dampstråler ud af næseborene, og isbjørnen har lusket rundt på isflagerne spejdende efter bytte.“

Det er landets liv og udseende, som man tænker sig det ved brommetid, 10.000 - 8800 f. Kr., — og står man en sommerdag i solskin på næsset i Glarkrogen, hvorfra brommefolkene for de mange årtusinder siden drog ud og spændte

buen med den flintspidsede pil, tog sikkert sigte og vendte hjem med føde til familien, glider tankerne tilbage til de endnu fjernere tider, da den øde tundra plørede frem foran isranden, fuld af fladvandssøer som himmelblå øjne, der græder over elendigheden. — Et nyt syn melder sig for ens indre blik: en menneskebolig (telt eller hytte) spejler sig i søen, som nu er en del af en yndefuld parktundra, klædt i fattig, men frisk grønhed og pyntet med hvidstammede birkegrupper og andre hårdføre trævækster, alt levendegjort af et rigt dyreliv i fri udfoldelse.

Det var jægere og fiskere, der boede på næsset. Deres simple stenredskaber er bevaret, hvorimod benredskaber er formuldet i den kalkfattige jord. Alligevel giver de sparsomme fund sikre antydninger af, hvilke dyr man jagede, rener og elsdyr. Herom kan også flintredskaberne fortælle en del. Den dominerende type er stiklerne, små smalæggede „stemmejern“, som blev brugt ved tildannelse af benredskaber. Der er på pladsen fundet 49 sådanne stikler, og det giver indtryk af, hvor stor rolle ben- og takredskaber har spillet, ligesom 16 eksemplarer af skafthungepile, tildannet af korte stenflækker til at indsætte på pileskaftet.

Også i Åmosen er der fundet oldsager, som menes at stamme fra brommetid, nemlig i Smedemosen i Undløse sogn og i Stenmagle sogns åmosepart ved Fuglebjerggård og i Engkrogen, tæt vest for herregården Bonderup. En enkelt prøvegravning i Engkrogen resulterede i en stor fundrigdom, der tilregnes brommetid. Forudsat rigtigheden heraf (pladsen er ikke grundigt undersøgt), kan Åmosen også fortælle om tiden, som ligger tre årtusinder længere tilbage end den, der bærer navn efter det vidt berømte fund i Mullerup mose.

★

En næsten tusindårig kuldeperiode (8800 - 8000) ændrede landskabets udseende betydeligt. I Nordjylland led skoven kuldedøden. Det blev igen Dryastid, fattig tundra med rype-lyng og forkrøblet krat. Også i de sydligere egne blev vegetationen stærkt nedfrosset, uden at sporene fra fordums frodighed helt udslettedes. Sommerens varmeste måned har næppe holdt mere end 10 gr. Celsius. Fra dette tidsrum og de nærmeste år derefter kendes hidtil ingen bopladsfund fra Åmosen. Der er en lille samling spredte fund — vanskelige at datere — som muligvis har deres plads her, deriblandt en dobbelttandet rentakharpun, fundet i Skaftetelev mose. Måske har folk fra lidt sydligere og mildere egne, f. eks. Holsten, været heroppe for at se, om der trods kulden endnu var noget at jage. Renerne er jo hårdføre.

Det ældste kendte bopladsfund fra tiden efter kuldeperiodens ophør dateres til tiden 8000 - 7500 f. Kr. Det er Klosterlundfundet ved Bølling sø syd for Viborg. En fintandet benod fundet i Vandløse Åmosepart dateres til samme tidsrum. Museumsinspektør Svend Jørgensen gør opmærksom på, at sådanne benodde i ret stort antal er fundet enkeltvis spredt over hele Åmosen, og tilføjer, at ved et tilfælde er det gennem de senere år lykkedes at finde et stort antal af samme oldsagstype i en lille moseparcel i Mørke enge ved Knabstrup. Fra ca. 20 af disse benodde foreligger der pollenprøver, og analyserne viser, at også de kan dateres til Klosterlundtid. Svend Jørgensen fortsætter på sporet med denne motivering:

„Fundet fra Mørke enge består kun af ovennævnte benodde, som rimeligvis er gået tabt under fiskeri, men forhåbentlig finder vi før eller senere selve bopladsen med det øvrige redskabsinventar. I Klosterlund har man fundet selve bopladsen, men desværre er kun flintredskaberne bevaret i

den kalkfattige jord. Selv om fundene fra Mørke enge er af samme alder som Klosterlundfundet, er der endnu ingen sikkerhed for, at vi har Klosterlundkultur på Sjælland, men den der lever får at se."

Ved kuldens ophør stod indlandsisen som en massiv blok over det indre af Norge, Nordsverige, Den botniske bugt og Finland. Syd, øst og nordøst for Sydsverige strakte sig den baltiske sø. Da klimaet efterhånden mildnedes til 13—14 gr. i sommerens varmeste måned, veg isranden længere mod nordøst, og ad et bredt bælte tværs over Midtsverige banede smeltevandet og vandet fra den opstemte baltiske sø havforbindelse med Kattegat, som den gang kun var en ret bred fjord langs svenskekysten ned mod Sjælland. Det øvrige Kattegat var jysk fastland. Det stykke af Østersøen, som nu bølger mellem vore sydlige øer og den tyske nordkyst, var land, ligesåvel som hele den del af Vesterhavet, der nu ligger syd for en linje Skagen—New Castle i England, som også var landfast med Frankrig. Såvel i Østersøens vestlige del som i Vesterhavet bærer træstubbe og moser på havbunden vidne om fastlandets udstrækning.

I det første årtusinde, efter at kuldens magt var brudt, blev trævæksten år for år kraftigere. Det er birke- og fyrreskovens tid, men også røn og bævreasp viser sig igen. På åbne strækninger mellem skovpartierne græsser vilde heste og bisoner, og der var urokser, elsdyr, kronhjort og rådyr, som holdt til i de endnu lysåbne skove. Bævere byggede dæmninger langs søerne. Ulve strejfede om. Den brune bjørn havde også holdt sit indtog og stillede sin sult på bær og smådyr. Der var pindsvin, harer og eger, og henimod periodens slutning er der vildsvineflokkede i skovene. Vibens vi-vit skingrede over forårsvåde marker og vandpytter, og ænder og andre fugle

havde rugepladser ved fladvandet, hvor den langbenede trane soppede.

Det var igen blevet noget varmere (18—20 gr. sommer-varme), og somrene var ikke særligt regnfulde. En ny aggressiv træsort skyder op. Det er hasselen, som kan bære frugt som tiårig. Den vinder hurtigt terræn både fra birk og fyr. Mest går det ud over birken, hvis hovedrolle nu er udspillet, medens fyr og hassel tætnes skoven. Det er storskoven, der er under fremrykning. Egen har også sendt sine forløbere. Klimaet er forlængst blevet godt nok til den, men den er langsom i vendingen. Til gengæld bider den sig godt fast, hvor den står, dækkende med sin vidtspændende snørkelgrenede og sent grønnende krone ud over hassel og andet påtrængende krat som et varsel: Hvad der ikke kan trives under mig eller omkring mig, må vige.

Skoven er fremdeles åben, så solstråler kan nå til bunds, men den bliver tættere år for år. Skovbunden er ved forårstid dækket af et mylder af skovblomster med sol- og skyggeflimren, når trætoppene vifter for vinden. Det er overgangen mellem hassel-, fyrre- og birkeskovens tid til hassel-, ege- og fyrreskovstid. Det er Mullerupkultur.

Dateringen efter Kulstof 14 metoden siger 6810 f. Kr. med mulighed for afvigelse til + og til ÷ 70. Vi nærmer os den tid, fra hvilken der myldrer oltidsfund frem i Åmosen. Men først kommer Mullerup mose.

MULLERUP: Maglemosekultur.

I den nordlige del af denne mose er rejst en mindsten med indskriften:

*Mindet melder
om Mullerupfundet
8000 År er rundet
Danmarks Dag
dog ej er svundet
Gud har Folkets Saga
grundet.*

På en anden side af stenen meldes, at bopladsen blev opdaget 1900 af M. J. Mathiassen og udforsket af G. Sarauw. Det er to videnskabeligt berømte bopladser, som her blev

Benod af mulleruptype („hæklenåle“).

fundet ved, at den 11—12-årige Anna (nu afdøde syerske Anna Hansen, Kirke Helsinge) til skolen medbragte et par benredskaber, som lignede grove hæklenåle. Hendes far, arbejdsmand Niels Hansen, Toelstang, havde fundet dem ved tørvegravning.

Lærer Mathiassen var en mand med mange interesser. Som en anden Morten Børup vandrede han med børneflokkene ud i naturen og fortalte dem om geologi, botanik, oldtidshistorie og meget andet med eksempler fra hvad de så: blade, blomster, sten og jordarter o. s. v. og ikke mindst, hvad der kunne strejfe ind på arkæologifeltet. Han forstod at indfange børne-

sindene sådan, at når de fandt noget, de syntes mærkværdigt, måtte de have det med i skolen for at få at vide, hvad det var. Gennem børnene førtes interessen for oldsager videre til forældrene. Og da Niels Hansen fandt „hæklenålene“, var han klar over, at „vor skolelærer“ måtte give besked, om det var noget gammelt.

Lærer Mathiassen var så vel bevandret i vor oldtidshistorie, at han straks så, at fundet var interessant. Han tog alle skolebørnene med ud i mosen, hvor de rodede lidt i tørven. Mathiassen meddelte om fundet til Nationalmuseet, der gik i lag med udgravningen. Sådan begyndte kendskabet til en oldtidskultur, som efter Mullerup Maglemose fik navnet Maglemosekulturen.

Et halvt hundrede meter fra stenen, som melder om fundet af den første boplads, blev senere fundet den anden, hvor der tidligere groede fyrreskov. Også der er rejst en mindesten med indskrift:

*Bag Fyrres Gem
laa Fortids-Minde
Ved Søens Bred
End vidner Ben
og flækket Sten
om Oldtids-Minde.*

De to bopladser har begge ligget på lave holme, den ene så lav, at den kun kan have været sommerbolig, hvorimod den anden godt kan have været helårsbolig. De fundne flintredskaber er ikke bedre end dem, der kendes fra ældre fund. Men mange slags benredskaber viser beboernes hovederhverv: jagt på storvildt: Urokse, elsdyr, og især kronhjort, rådyr og vildsvin. Der fandtes også knogler af landbjørn, grævling,

stormår, ræv, vildkat, bæver, egern og hare — og det første fund af tamdyr, en hund på størrelse med en terrier. Endvidere knogler af mange fuglearter. Af de større dyrs albueben er fremstillet dolke og benknive formodentlig anvendte til skindarbejde og til barkafskrabning, benodde med modhager og spidse prene samt nåle med aflangt øje brugte til syarbejde. Det må — skriver Troels Smith — formodes, at mullerupfolkene har båret pyntelige skindklæder. Gennemborede dyretænder har været trukket på snor som perlekranse til pynt, men måske også til beskyttelse af bærerne ved at forlene dem med en særlig kraft.

Fra tiden forud for maglemosetid, som den ytrer sig i Mullerup mose, har man i en lille mose ved Vig i Odsherred et betydeligt fund, som også giver et indtryk af maglemosetidens jægers jagtmetoder. Her blev fremgravet et helt urokseskelet, i hvis brysthule sad et par trekantet tilhuggede flintespåner af samme art, som man tidligere har fundet ved Klosterlund i Jylland. I to ribben fandtes skudsår af isiddende flintespidser. Det ene af sårene var helbredet, og dyret levede videre. Det andet har været dræbende. En mosegeologisk undersøgelse viser, at fundet hører til fyrre- og egeskovstid og dateres 7538 f. Kr. med forbehold af \div og $+ 350$.

Et mindre fund i Vinde Helsinge mose dateres også til tiden før mulleruptid, altså før den i Danmark begyndende maglemosetid, som har været kendt over hele Nordeuropa, og i Danmark er tættest repræsenteret på Sjælland i en syd-sjællandsk gruppe og særlig tæt i Åmoseområdet.

★

Brændselsknapheden under første verdenskrig er den egentlige begyndelse til Åmosens arkæologiske historie. Der var

ganske vist længe før opdaget en boplads ved Maglø i mosens brede midterbassin nord for den store gård Bodal. Men det var krigstidens tørvegravning, der ret gav mosens mæle. Benredskaber og andet „oldtidsnyt“ vendtes op med tørvegraverens spade eller skinnede frem mellem smuldhavens tænder, og i hvert fald en del af det fundne blev bevaret. Og interessen var vakt.

I 1928 opdagedes en mindre boplads i Skellingsteds mosepartier. Og da mosens åløb i 1931—32 fordybedes, fandtes en mængde oldsager fra forskellige tidsafsnit. Nu begyndte en systematisk indsamling fra bopladsen ved Skellingsted bro og ved Undløse bro. Stødet til den store undersøgelse, som siden har været fortsat, var, at amatørarkæologen, landsretssagfører Erik Westerby opdagede den store Øgårde boplads på mosens nordside syd for Undløse. Da overtog Nationalmuseet undersøgelsen.

Det var som nævnt lærer Mathiassen, Mullerup, som ved mullerupfundet satte undersøgelse af Maglemosekultur i gang, og det blev hans søn, dr. phil. Therkel Mathiassen, som i 1938 overtog ledelsen af det store undersøgelsesarbejde. Fra Danmarks geologiske undersøgelser deltog hele tiden overinspektør, dr. phil. Troels-Smith.

Det var et heldigt træf, at man begyndte i Øgårde. I det velbevarede og rige fund fandt man — som Therkel Mathiassen udtrykker det — „nøglen til udredningen af den ældre stenalderes spegede spind. Her mødes og sammensmeltes de mange kulturer, som gennem fire årtusinder har været repræsenteret i Åmosen.“

De to nævnte mænd har gennem de mange år været hovedmændene i dette betydelige forskningsarbejde. Det var Therkel Mathiassen, som fandt nøglen og brugte den flittigt

til at lukke op for mange af Åmosens oldtidshemmeligheder, og hans dygtige medarbejder Troel-Smiths navn vil i oldtidsforskningens historie altid være knyttet til muldbjergfundets skelsættende betydning i overgangstiden og sammensmeltningen af jæger- og bondekultur. I 1956 blev ved kgl. resolution oprettet en naturvidenskabelig afdeling under Nationalmuseet og ledet af Troels-Smith, i hvis afdeling arkæologi og naturvidenskab i alle dens forgreninger står i et særlig nært kontaktforhold med de ny dateringsmetoder til rådighed.

Mullerupkulturen er ikke den eneste, der har hentet sit i arkæologien brugte navn fra disse egne. Ved åmosefundene, som nu skal omtales, er i nogle tilfælde sat i paréntes et (K), som betyder indblanding, og at endnu en arkæologisk betegnelse er hentet herfra, nemlig Kongemosekulturen. Dertil kan yderligere føjes, at der også er påvist indflydelse fra den samtidige jyske Gudenåkultur og senere især fra Ertebøllekulturen, som i det andet årtusinde f. Kr. forbinder ældre og yngre stenalder. Havde man solide skriftlige kilder at øse af til vort lands lange forhistorie, ville der blive seks gange så mange bind om tiden før Gorm den Gamle, som der er efter ham.

ØGARDE (K)

er det rigeste af alle hidtil hævdede fund af Maglemosekultur. Dets beliggenhed er en grusskrænt ved midterbassinets nordside, sydvest for Undløse. Her er fundet et stort antal bosteder. Men det er ikke, hvad man kalder et „rent“ fund. Det har svage spor fra ældre maglemosetid (Vinde Helsing og

Mullerup) og et par andre menneskeophold på stedet og dernæst to faser, hvoraf den største viser maglemosetid og en mindre og yngre viser fortsættelse 3000 år senere i begyndelsen af bondekultur.

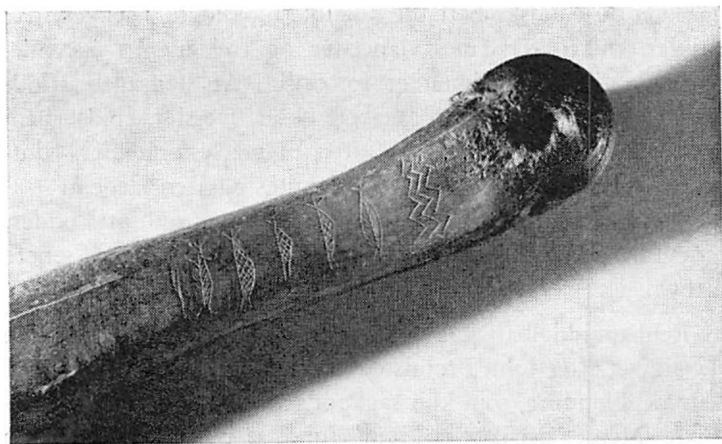
Ornamenteret kniv fra Øgårde.

Fundets vigtigste bestanddele af flintredskaber er kærne- og skiveøkser, svære spidsvåben, bor og små skiveskrabere, flækker og båndskrabere, de såkaldte blokhøvle, flækkeknive, stikler, mikroliter (mest lancetter og trekanter), skævpile, tværpile. Flinteteknikken er fortrinlig. Af stensager: trindøkser. Af ben- og hornredskaber: økser, mejsler, spidsvåben, glitterredskaber, slagstokke, skafter, prene, lystertænder, flintægspyd, odde, knive m. m. Der fandtes også en kæde af 100 gennemborede tænder af forskellige dyr (kronhjort, odde, grævling, ræv). Lerkarskår, som fandtes, må tilregnes senere bebyggelse.

Rent umiddelbart gør denne liste over fundets bestanddele (gengivet efter Johs. Brøndsted's Danmarks Oldtid) indtryk af sammenblanding, som kun sagskundska-ben kan sortere og forklare. Men er det ikke et „rent“ fund, så er det i alle tilfælde et fyldigt udsnit af, hvad der findes i Åmosen. De nævnte

flint-, sten- og benredskaber går igen i mere eller mindre fyldigt udvalg i de øvrige fund.

Endnu et par særlige fund må i denne forbindelse nævnes: en ornamenteret kniv fra Øgårde og en urokseknogle fra Ryemarksgården i Jystrup sogn nær Gyldenløves høj ved Skjoldnæsholm. Vi ved så lidt om menneskenes boliger og deres klæder. Disse to illustrationer siger ganske vist ikke noget afgørende herom, men taler i hvert fald lige så klart som mange moderne malerier. De optoppede streger på kniven kan godt tænkes at forestille boliger, og menneskene på urokseknoglen skal måske forestilles at bære skindkapper — hvis man for en gangs skyld giver fantasien frit spillerum. En dyreknogle fra Kongemosen har en lignende stregtegning som den på øgårdekniven. Da Kongemose i modsætning til Øgårde er et rent fund, må kniven nok tilregnes Kongemosekultur.

Urokseknogle fra Skjoldnæsholmegnens med menneskefigurer.

Et par ting kan endnu nævnes, inden vi forlader Øgårde. Ingen af de store bopladser fra Rensdyrjægerkultur i Holsten har i deres knoglefund set hundeknogler. Den tamme hund viser sig først på Sjælland, nemlig den forannævnte tamhund fra Mullerup, tre fund fra de sydsjællandske maglemosebopladser og et fund fra Øgårde af en hund på størrelse med en dansk grønlandshund.

I det meget store knoglemateriale fra Åmosen (fra Øgårde alene 42.000 stykker) er også nogle steder fundet menneskekogler. Det så ud til, at disse kogler havde været behandlet på den samme måde som dyrekoglerne for at finde ind til marven. Det kunne tyde på kannibalisme, og muligheden blev styrket ved et fund ved Dyrholm på Djursland, hvor et betydeligt antal menneskekogler, der lå spredt mellem andre ben, var spaltede på samme måde som disse. Det var øjensynlig madrester og måske fra et måltid efter menneskeofring.

Blandt andre fund fra maglemosetid nævnes:

Magleo (K) omtrent midt i den store Åmoses bredeste østlige bassin.

På og ved en lav odde ved søens nordside, levninger af to byggelejer. Den ældste bosættelse er fra yngre maglemosetid.

Hesselbjerggård (K) i mosens vestlige del, på en sandet skråning.

Langt bedre flækketeknik end i Mullerup. Fundet viser påvirkning fra den jyske Gudenåkultur.

Kongsted (K), øst herfor, på en sandet forhøjning er et opsamlingsfund. Også dette fund, hvis bestanddele har lighed med hesselbjergfundet, viser gudenåpåvirkning.

Skellingsted (K) nord for Kongsted er et stærkt blandet righoldigt fund, samlet uden egentlig videnskabelig undersøgelse.

Undløse bro under Østrup-Undløse sogn, blandet fund fremkommet ved opsamling, minder stærkt om skellingstedfundet.

Verup ved Brovad kanal er også et blandet opsamlingsfund. Det viste to kulturlag, begge fra yngre maglemosetid. Dets bebyggelse

svarer nogenlunde i alder til hyttetomterne i Ulkestrup Lyng, som nævnes herunder.

Denne boplads er hovedemnet i en afhandling, for hvilken museumsinspektør Svend Jørgensen for nylig har erhvervet doktorgraden, og i hvilken han udreder verupbopladsens bebyggelser i forhold til de vandstandssvingninger, der har fundet sted indenfor det pågældende tidsrum. De konstaterede vandstandsbevægelser giver sig bl. a. til kende derved, at sumptørvdannelser, der dækkes ved en stigende vandstand, river sig løs fra underlaget og stiger til vejrs, så de kommer til at flyde på vandet. Vandstandssvingninger tolkes som forårsaget af vekslinger i klimaet.

Allerede i mulleruptid havde egen udsendt sine forposter, og i maglemose- og kongemosetid gjorde den sig stærkt gældende ved siden af hassel og fyr. Varmen tilkaldte ny vækster, deriblandt humleranken, som kan sno sig op ad træstammerne og fange sollys. Fyrreskoven bliver trængt tilbage. Hassel klarer sig dog endnu. Men egen vandt stærkere fodfæste sammen med andre af storskovens trævækster. De åbne græstepper skrumpede ind, og det forringede maddyrenes eksistensmulighed. Sivskove bredte sig langs søbredderne. Gule åkander og hvide nøkkeroser svømmede på fladvandets fredeligste flader. Størsteparten af Åmosens boplads med Maglemosekultur og den samtidige Kongemosekultur stammer fra denne overgangstid, før urskov bredte sig over landet.

ULKESTRUP LYNG

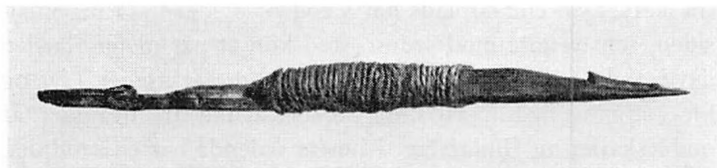
ligger midt i Den store Åmoses hovedbækken i et den gang sumpet terræn. Her fandtes med ringe indbyrdes afstand to hustomter, begge fra yngre maglemosetid, men ikke ganske

samtidige. Ved den ældste tomt fandtes en velbevaret åre af hassel og ved den yngre tomt en benlystertand, endnu med trådsnøring fast forbundet med den øverste rest af sit hasseltræskaft. Den ene boplads har været $6-7 \times 4-5$ m. Smalsiden, som vendte mod sydøst, stod kun et par meter fra den daværende søbred. Gulvet bestod af store barkflager (fyr og birk) og ovenpå lå et stort lag bestående af mængder af nøddeskaller og flintafslag. I husets sydende har en sandplet, lavere end gulvlaget, været ildsted. På gulvlaget lå pletvis bregne- og birkekviste, som vel har udgjort underlaget for sovesteder. Langs randen af barkflagerne har der været nedstukket armtykke hasselstager, der kan have tjent til at bære vægge og tag bestående enten af tagrør eller måske snarere af skind. Her skimter man i virkeligheden noget af én bygningsform.

Fra det faste land kunne man ikke nå ud til pladsen gennem de utilgængelige ellesumpe gennemskåret af en labyrint af stinkende sort vand. Fra søsiden var adgangen noget lettere, selv om det krævede stedsans at finde frem gennem sivskoven og holme af rørsump. — Denne skildring af naturen ved Åmosens og holmenes bredder stammer fra Troels-Smith, pollenanalysens hovedmand.

Nødder og nøddeskaller er fundet i og ved adskillige bopladser både i Åmosen og i den sydsjællandske maglemosegruppe, nogle steder endda i store mængder. Indsamling af hasselnødder har sikkert til tider været af stor betydning, ikke blot til spisning i nøddetiden, men også som vinterforråd. Indsamling af bær og anden planteføde har fundet sted, så længe der har været noget at samle, da der var trang til supplerig af de svære kødretter; senere, da jagtudbyttet blev ringere, blev indsamling livsnødvendig. Allerede i magle-

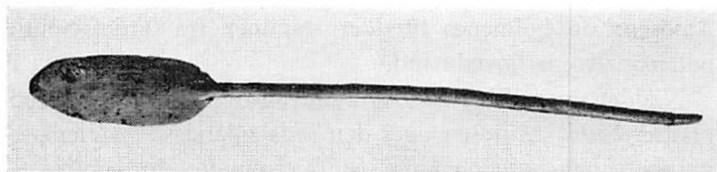
mosetid og måske tidligere var der i sommertiden noget at plukke: Jordbær, hindbær, tyttebær, blåbær, rønnebær o. s. v.

Benlystertand med sammensvoret skaft.

— så godt som alle de spiselige bærfrugter, vi har nu — og se en lille næsten nøgen knægt fra bopladsen i Ulkestrup Lyng. Han har fået fat i et dejligt skovæble. Se, hvor han smilende gnasker i sig af den sure, saftige frugt.

Mindre fund af bopladser er gjort ved Katstrup skov, Skellingsted nord og syd, Løjesmølle, Sønderød og flere andre steder. De indeholder i alt væsentligt de samme typer, som kendes fra andre maglemosepladser.

Padleåre.

I Åmosen ud for Niløse er fundet brudstykke af en af birkeris flettet fiskeruse, sammenbundet med snoede bånd af fyrrespåner. Lignende fund i mere fuldstændig form er gjort flere steder.

STENMAGLE: Kongemosekultur.

Stenmagle sogn, som i en tilspidset halvøform strækker sig dybt ind i Åmosen, er meget rigt på oldtidsminder fra forskellige tidsafsnit, og fra dets mosepart har vi det betydeligste fund af en kultur, som er ret forskellig fra den samtidige Maglemosekultur. Den fundne boplads ligger i en stor jævn flade, som skulle synes umulig at bebo i den tid, da Åmosen var sø. Grundvandet må have stået meget nær op mod boligen og dens sovepladser på gulvet. Ikke destomindre er det et både stort og rent fund med en særpræget kultur, som fik en lang levetid. Kongemose og Muldbjerg, der blev udgravet omtrent samtidig, supplerer hinanden og trækker ny linjer, ikke blot tilbage, men frem mod det store skifte fra jæger- til bondekultur.

Meget er der ikke nu at se på stedet, kun udviskede spor af lange søgegrøfter og nogle ujævnheder efter udgravningen, men meget er fundet. Og forude i en vestvendt halvcirkel fra nordøst til sydøst har fortiden talt fra mange gravsteder på og ved holme og fra stormosens skrænter — nordøst Øgårde, der har minder fra årtusinder, og mod syd ude på mosefladen ligger Muldbjerg med sit berømte fund af Danmarks første hidtil kendte hvedekorn og af husdyr. Ved en tur over mosen fra gravested til gravsted melder den tanke sig: mon ikke den sorte muld, man træder på, dækker over endnu uforløste oldtidshemmeligheder — måske netop her, hvor man sætter foden?

Muligheden for at finde træsager er meget formindsket ved de gentagne afvandinger af arealet. Men muligheden for at finde mere holdbare ting, som eventuelt kunne skabe ny synsvinkler til bedømmelse af Åmosens oldtidsrigdom, er

næppe udtømt. Og Nationalmuseet er interesseret i at få meddelelse om nye fund, helst med nøjagtig placering af findestedet og så lidt gravning og berøring som muligt, til arkæologer, eventuelt efter selvsyn, har udtalt sig.

Et jægerselskab vandrer ud over mosen og finder vel et og andet småvildt, men ældre tiders vildtracer har søgt andre græsgange. Danmark har nok aldrig hverken før eller siden ejet en så rig fauna som i mulleruptid og de nærmeste tidsrum før og efter.

Kongemosens beboede område var 60×20 m stort. I den mod nord tilgrænsende sø har folkene udkastet deres affald, hvis rester kunne følges i tørven i en halvcirkelformet 50 m bred bræmme. Den foretagne pollenanalyse placerer bopladsen i samme periode som sværdborgbopladsen ved Vordingborg med den meget store fundsamling fra yngre magemosetid. Museumsinspektør Svend Jørgensen, som har ledet udgravningen i Kongemose, påviser i Nationalmuseets Arbejdsmark for 1957 fundets særpræg ved en sammenligning af de to pladser (her givet i uddrag):

Medens sværdborgfolkene viser sig som ivrige fiskere og har efterladt en stor mængde fiskeknogler, er der i kongemosepladsen kun fundet ganske enkelte, meget store hvirvler af gedde og malle.

I modsætning til Sværdborgs små flækker findes i Kongemose i tusindvis af meget lange kraftige flækker som udgangsmateriale for fremstilling af knive, bor og skrabere og — hvad der er meget vigtigt — til skævpile. Til gengæld forekommer de sædvanlige små trekantmikroliter slet ikke.

Karakteristisk for Kongemose er også kølskraberne, lange, kraftige spidsvåben af flint, og slebne trindøkser og køller af grønsten med gennemboret skafthul.

Kongemose har også i modsætning til Sværdborg overordentlig smukke fintformede benredskaber. En type benodde med furer til indsætning af flintskærper forekommer på faldende hyppigt.

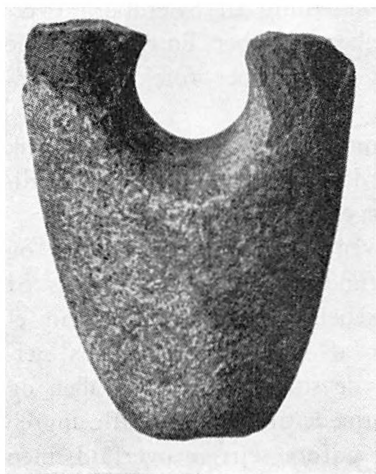
Kongemosens sirligt og symmetrisk udformede ornamentik på benredskaber overgår Sværdborgs flygtige og ligesom tilfældige kunstneriske frembringelser.

Når man sammen med Svend Jørgensen, som viser og forklarer, ser Kongemosens fundsamling, der opbevares på Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling, får man et næsten overvældende indtryk af Kongemosekulturens særpræg, ikke blot ved synet af de store skarpe flintvåben og flintæggede pile, som synes formede til at afværge alle angreb og, om så skulle være, til at udføre sejrige overfald, men også ved at se den så smukke kunstneriske udførelse af benredskaber og deres forsiring, at næppe nogen i vor tid kunne gøre det bedre. Samlingen synes at udtrykke robust beredskab parret med en vågen intelligens — hvis man kan bruge et så stærkt udtryk i omtale af et naturfolk.

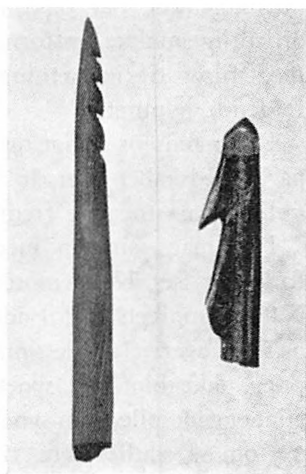
Måske bør vi nøjes med at sige: overlegenhed over for svagere kulturer, en overlegenhed, der også skaber tilpasnings-evne overfor ny kulturformer i det store tidehverv, der nærmer sig med Ertebøllekulturen som gennemgangsled til hyrde- og bondekultur, der ikke nøjes med, hvad naturen byder, men begynder at gøre sig jorden underdanig. Helt usandsynligt er det ikke, at kongemosefolkene — racemæssigt — har givet sit — mindre eller større — tilskud til opbygning af et dansk folk. — Men Maglemosekulturen bukkede under.

Blandt de smukke benredskaber fra Kongemosen er nogle, hvis brug man ikke kan tyde med sikkerhed, men de minder om trolddom. Der er f. eks. et par eksemplarer af vildsvine-

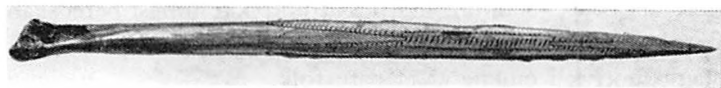
Kongemosefund: Her gengivet efter Svend Jørgensens foreløbige meddelelser om det betydelige fund.

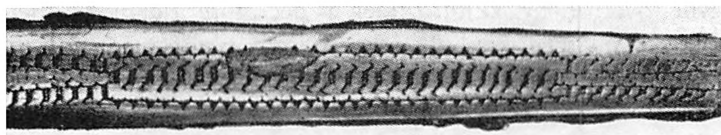
Køllehoved af grønsten. Længde 7,6 cm.

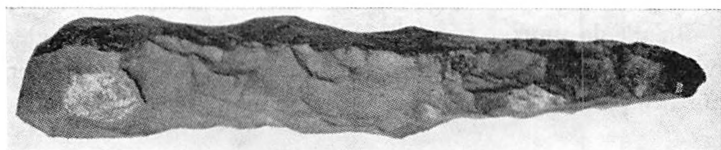
Harpuner af ben. Stykket t.v. 12 cm.

Dolk med flintægge. 24 cm.

Eksempler på ornamentik. Stykke af flintægddolken.

Spidsråben af flint. 35 cm.

kranier, hvor kæben lige bag de store hugtænder er afhugget, og de to tænder, en på hver sin side, foran hugtænderne er udtrukne, så de derved fremkomne huller ligner et mørkt øjenpar bag en næblignende tryne. Figuren er et mystisk fabeldyr, der kan have tjent som pynt, men også som bærerens beskærmer ved at give ham en særlig magt, derunder held i vildsvinejagten. — Eller måske er her tale om brug ved jægerfolkets religiøse ceremonier.

Fra Kongemose er et andet ejendommeligt og sjældent fund, en såkaldt brummer. Det er et lille fladt udarbejdet knoglestykke med et hul i den ene af de to tilspidsede ender. Ser man det stillet på kant, ligner det en fisk uden finner. Stikker man en snor i hullet og svinger det over sit hoved, fremkalder det en mærkelig brummende lyd. Lignende brummere er fundet i den ældre Ahrensburgkultur fra egnen omkring Hamborg og tydes her som et åndemanerredskab.

Det er meget lidt man kender om gudsdyrkelsesformer fra maglemose- og kongemosealder. På senglaciale bopladser i Holsten er fundet enkelte unge rensdyr med sten indsyede i bugen nedsænkede i sødynd — måske som offer. Der er også fundet en gudestøtte, rådt formet i en birkestamme, og enkelte gravlæggelser giver en antydning af begravelsesskikke. Alligevel kan man vist sige, at for jægerfolket som for alle andre naturfolk har religion og gudsdyrkelsesformer været et vigtigt led i deres livsudfoldelse og formet i nøje tilknytning til deres kamp for tilværelsen.

★

Ved slutningen af maglemosealder omkring år 5000 f. Kr. sker store omvæltninger i fordelingen mellem hav og land. Havet stiger, og store lande vandes ud til havbund. Østersøen

vælder syd om Falster, Lolland og de sydfynske øer. Bæltrenderne udvides. Øresund bryder gennem fastlandsspærringen mellem Sjælland og Skåne. Landet mellem vore sydlige øer og Nordtyskland forsvinder i havet. Vendsysel og Ty vandes ud til en stor øgruppe, som dog — først i en yngre stenalder — vokser sammen igen. Mod vest tog Vesterhavet alt det tilbage, som istiden havde afleveret som fastland, og Kanalens gennembrud lidt før denne tid havde brudt det britiske riges fastlandsforbindelse. Sådant indvarsles det tidsrum, der har navnet Atlantisk tid.

I disse store omvæltningers tider blev vort elskede fædreland vasket ud af fastlandsblokken og fik sine grænser trukket. Kystlinjerne ændredes noget i følgende tider, men stort set lå landet der med sin jyske halvø, sine øer og Skåne som fremtidig boplads for et nordisk folk. Og landet var klædt i store, løvrige skove med egen som dominerende træ, maglemosetid er afsluttet, Kongemosekulturen, som vi først fik øje på ved Stenmagle, lever videre.

Bopladser med ren Maglemosekultur i tiden op mod år 4000 f. Kr. findes hverken i Åmosen eller andre steder, men Kongemosekulturen viser sig tydeligt endnu et halvt årtusinde. Dens levetid er skønsmæssigt af Jobs. Brøndsted ansat til 6000 - 4500 f. Kr., hvorefter den går jævnt over i tidens Ertebøllekultur, som har navn efter den store køkkenmødding i Ertebølle ved Limfjorden. I sin sidste tid er den en udpræget kystkultur, stærkest repræsenteret på Sjælland, ganske særlig langs Roskilde fjord og langs Sjællands østkyst, hvor mange af pladserne ligger under vand. Betragter man de hidtil kendte fund, kan man ikke undgå at få det indtryk, at dens hovedområde har været Østdanmark og Skåne, og da man regner med, at Kongemosekulturen rækker tilbage til

ca. 6000 f. Kr., altså et stykke ind i fastlandstid, da Øresund var lukket og bælteerne var snævre render, må en ret stor del af dens tidligere udbredelsesområde ligge på bunden af Kattegat, Øresund, Østersø og vore bælte, fjorde og vige.

De to betydeligste bopladser fra denne tid er Vedbæk ved en tørlagt vig i Nordsjælland og en boplads i Korsør nor. I indlandet er ikke fundet bopladser, men beboerne har ikke blot drevet jagt på de åbne kyststrækninger, men også inde i landet, hvor skovene var nogenlunde gennemtrængelige. Jægere og fangstfolk var de. Bopladsernes redskaber og dyreknogler (vildsvin, rådyr, kronhjort) vidner om erhvervet. Til fangst af store sødyr er anvendt store, grove harpuner, og til fiskefangst er det muligt, at man havde fiskenet og sikkert, at man havde fiskeruser fremstillet af sammensnørede tynde kviste af størrelse og type som de ålekuber, vi indtil for nylig har benyttet. Disse jægere og fangstfolk gav sig tidligere ikke meget af med fiskefangst, og for dem havde „køkkenmøddingkost“ ingen interesse. Denne interesse kom senere i ertebølletid.

ERTEBØLLEKULTUR — MULDBJERG

I det første årtusinde efter at Danmark var blevet til — vasket ud af den store fastlandsblok — begyndte den udvikling, som gjorde landet, vi fik, til et bondeland. Ertebøllefolket var som dets forgængere, Kongemosekulturens jægere og fangstfolk, væsentligst en kystbefolkning, boende ved lune vige ved det åbne hav, ved fjorde og havdækkede moseområder og langs gamle kystlinjer på land og andre, der nu står under vand. Ved kystlinjerne findes deres køkken-

møddinger og bopladser. Den ældste Ertebøllekultur står endnu på det gamle naturstade, medens en kulturbølge fra sydøst og syd vælter frem mod vore grænser. Ertebøllefolkernes begyndende kendskab til agerbrug og husdyrhold kan stamme fra, at de vidt omstrefjende jægere kan have mødt de ny kulturformer og taget solide indtryk med sig hjem i form af småposer med såsæd, og kreaturer, som de har tiltusket sig eller ranet, og derefter begyndt så småt med lidt landbrug og kreaturer som biindtægt ved siden af de gamle erhvervsmetoder. Det første „elme-fald“ — en tilbagegang i elmens udbredelse — viste sig ved samme tid og skyldes vel, at ertebøllere — som folk andre steder og til andre tider — har måttet styne elmetræerne og bruge de unge kviste og løv som fodertilskud på grund af knaphed på anden kreaturføde. En for hyppig styning bevirker, at elmen ikke får lejlighed til at sætte frugt til fornyelse af arten. Muligt har der også været mindre indvandring allerede da. Men en større indvandring begynder noget senere, måske et århundrede. Den giver sig til kende ved et nyt og større elme-fald. Denne gang nøjes man ikke med blot at styne træerne, man vælter dem, for at skovmørket kan vige og græs gro frem. Ved en åmoseundersøgelse konstateredes det i pollendiagrammerne, at nu er der græsningsoverdrev. Der er stærk stigning i blomsterstøv af urter og græsser, som er karakteristisk for ryddede arealer (deriblandt den kvælstofsamlende hvidkløver). Det er statsgeolog dr. Johs. Iversen, der har udredt dette.

Det viser den begyndende større indvandring, som fortsættes gennem følgende århundreder. Det er det ny Danmarks ungdomstid, „en revolutionerende tid, i hvilken ertebøllefolkene rives med i den store kultursammenhæng, hvis rødder når Ægypten og Mesopotamien.“

De to erhvervsformer lever herefter side om side — fredeligt her og fejdende dér? — og drager nytte af hverandres erfaringer. Helt op til vore dage har fiskeri og landbrug i vore kystegne været nært sammenknyttede. Men vort bondefolk gik i de følgende århundreder med ild og blanke skarpslebne økser kraftigt til angreb på skoven. Og Danmark blev — taget som helhed — et landbrugsland med mad til mange munde. Men erdebøllefolk så de første spirer og gned de første kærner ud af de første aks, som modnedes i dansk muld. Det fortæller det skelsættende muldbjergfund.

Ved Muldbjerg, beliggende i Bodals vidtstrakte moseareal, fandt man i 1956 det første sikre bevis for en ny tid i udvikling. Og beviset var aftryk af hvedekorn i lerkar og knogler af tamko og får. Det epokegørende fund fik den foreløbige datering 2630 f. Kr. med forbehold af \div og $+$ 80. Denne datering, der blev offentliggjort 1957 i Naturens Verden, byggede på de på stedet foretagne undersøgelser, men de fortsatte undersøgelser af blomsterstøv og frugter og prøver til Kulstof 14 analyse har ændret dateringen til 2830 f. Kr. med mulighed for udsving til $+$ og \div 80.

Fundet havde intet navn på kortet, og da den daværende ejer af moseparcellen, hvorpå det fandtes, tørvefabrikant Mulbjerg, gav tilladelse til den videnskabelige undersøgelse og fulgte den med velvilje, fik Danmarks ældste kendte agerbrugsboplads navnet Muldbjerg — et helt betegnende navn til oldtidsmindet om begyndende bondedont på dansk muld.

Naturens Verden udkom som et jubilæumsskrift i anledning af Nationalmuseets 150 års jubilæum, og hele hæftets

spalteplads blev stillet til rådighed for lederen af muldbjerg-pladsens udgravning ved overinspektør Troels-Smith, der giver grundig besked om arbejdet og dets resultater.

Siden da er hver sommer med godt resultat foretaget undersøgelser i Åmosen. Fundene herfra er ikke alle videnskabeligt færdigbehandlede og vil antagelig senere blive meddelt og kommenteret i videnskabelige fagskrifter. På nuværende tidspunkt kan blot antydes, at der i dag haves kendskab til 2—300 bopladsler fra store Åmose foruden et meget stort antal enkeltfund.

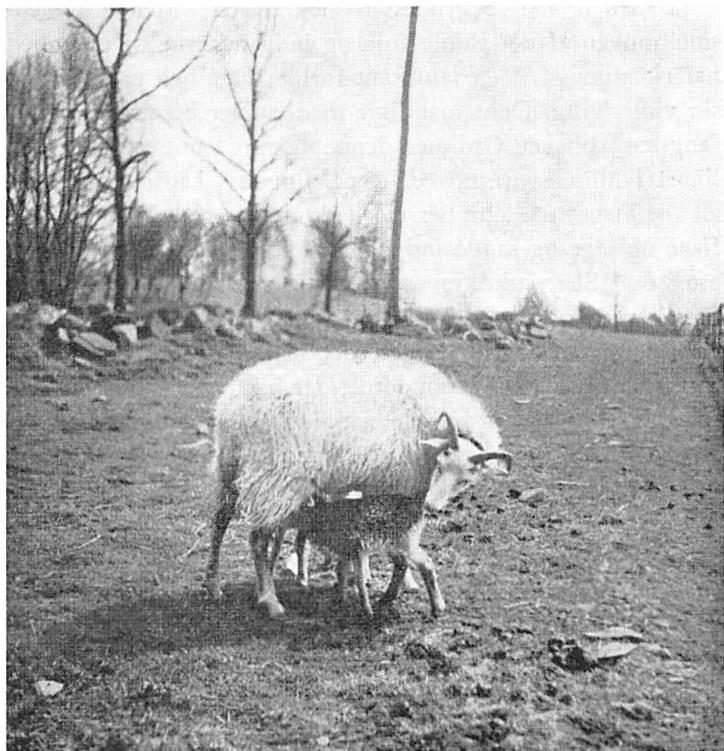
I jubilæumshæftet følger vi trin for trin udgravningen i alle detaljer, givet i en så anskuelig form, at hæftet kunne bære titelen Lærebog for amatørarkæologer. Vi begynder på selve bopladsen, hvis vegetation er bestemt ved opsamling af frø og frugter og udviser en i sommertiden nedtrampet omkreds med fortrådte græstotter og mos. Enkelte større elle- og piletræer er man gået udenom, og nælderne har også fået lov til at gro, hvor de havde bredt sig. De jordbær og hindbær man har nydt, har man måttet hente hinsides, derovre i storskoven, som stod rank og løvrig i en blanding af eg, elm, ask og lind. Hasselen måtte adskillige steder leve i en mørk underverden og bar kun rigelig frugt nær skovkanten og på åbne pladser med sollys, hvor den ikke havde ladet sig fortrænge. Vedbend krøb op ad slanke stammer, og der groede mistelten, hvis klæbrige frugter var egnet til fuglelim.

Man kunne fremdeles jage kronhjort, rådyr og især vildsvin. Det vrimlede med stort og småt fuglevildt, og i søen fangede man gedde, suder og aborre. Under udgravningen blev fundet 700 pile- og hasselkviste i en bunke, øjensynlig indsamlede til at lave fiskeruser.

Undersøgelsen har fastslået, at bopladsen kun har været

beboet i sommermånederne juni, juli, august og september. Når nødderne var plukket, rejste man. Men hvordan? Forklaringen lyder:

„Ude ved kysten, muligvis ved Storebælt, har de haft deres egentlige bosted. Her har de i en ryddet lysning haft en lille

Lam, der dier moderen. På muldbjergpladsen er fundet tænder af får af den primitive, nu uddøde race kendt under betegnelsen færefåret med den hårblandede uldpels. — Dette fund gør muldbjergbopladsen til Danmarks ældste kendte agerbrugsboplads.

ager, hvor de dyrkede korn. Nærmere ved bostedet har de formentlig haft et par køer og får, tøjrede eller i indhegning. Der er intet, der tyder på, at der på dette tidspunkt har været græsgange. Man har formodentlig fodret med indsamlet løv, som man endnu gør det den dag i dag i afsides egne i Europa."

Ja, sådan har begyndelsen nok været. Men sammen-smeltningen af det gamle folk og indvandrerne til en enhed har rimeligvis haft et langsomt forløb. Familien er flyttet til sin vinterbolig. Dens mandlige medlemmer begynder vinterfangsten på havet. Ord med denne mening kan tænkes at have ligget familiens overhoved let på tungen: „Lad os ikke stole alt for meget på dette her ny, de kommer med. Vi må stadig fiske og jage og samle ind ligesom vore fædre og vore børn efter os." Slægtstraditioner kan være stærke — ikke mindst hos naturfolk.

„Endnu er jagt og fiskeri det bærende erhverv. Vi må forestille os, at det er kvinderne, der har passet husdyrene og sørget for, at ageren blev tilsået. Ingen vidste bedre end de, at jagtlykken kunne svigte. Det var mændene, der drev jagt på sæler og søfugle ved kysten — og om sommeren lokkede de ferske vande med fiskeri og andejagt — og vandrelysten sad dem i blodet."

Som slutning på den lange rejse gennem de mange årtusinder, hvorunder ønsket har været at få så meget kendskab som muligt til menneskene, deres erhverv og naturen og dyrelivet, der omgav dem, citeres jubilæumshæftets forfatter, som så levende giver udtryk for disse bestræbelser i sin omtale af sommerhuset på holmen i Åmosen:

„Hvordan de mennesker har set ud, der har slået sig ned på den flydende tørveø, ved vi ikke. At dømme efter samtlige

fund af menneskeknogler og kranier er der grund til at formode, at både mænd og kvinder har været relativt små, henholdsvis 165 og 155 cm høje, relativt spinkelt byggede og med langskallede kranier. På holmen har de boet i en hytte, der har været 6—7 m lang og knapt 3 m bred med længderetning øst—vest. I hver langside er nedstukket hasselrafter, hvis tilspidsede ender endnu er fundet 15—20 cm under det øvre kulturlag.

Det ville være rimeligt at tænke sig, at hytten har været tækket med tagrør, selv om vi ingen iagttagelser har, der viser det. Inde i selve hytten blev der fundet mængder af trækul og flintafslag. Uden for hytten langs nordsiden findes ingen kulturrester, derimod tyder ildsteder og talrige redskabsfund på, at man har holdt af at sidde udenfor husets sydvæg, hvorfra man har haft udsigt over den daværende sø. Her har kvinderne kunnet sidde og se, når mændene vendte hjem i deres udhulede stammebåde fra jagtture og fiskeri, her har mændene siddet og hugget deres flintredskaber, skiveøkser og kærneøkser. Selv slebne spidsnakkede økser har de haft, og med deres flintknive og skiveskrabere var de i stand til med stor dygtighed at udskære og forme redskaber af træ. Således er fundet pileskafter udskåret af stammestykker af ask, og af elletræ har de fremstillet fint formede skeer. Til skindberedning har man anvendt skiveskrabere af flint og ved syningen formentlig spidse benprene."

— Er det ikke, som man ser disse menneskers dagligdag ved sommerhuset i Åmosen?

★

Blandt en del tidligere indsamlede fund fra forskellige tider nævner Therkel Mathiassen i sin bog *Stenalderfund i Åmosen* (1943) nogle med ertebølleindslag:

Ved Kajemose, Kildegård, Ulkestrup, Sandhuse, Kellebjerggård (Lille Åmose), Tingbjerggård og ved Undløse bro.

Fund af enkelte redskaber m. m. fra et tidsrum, der spænder over 4000 år, er dels i Nationalmuseets dels i lokale museers og privatfolks besiddelse.

„Vi kan“ — skriver Therkel Mathiasen — „i åmoseområdet uden synderligt spring følge den menneskelige kulturs udvikling fra tidlig maglemosetid til jættestuetid. Indvandrere har slået sig ned på den frugtbare jord langs søen, ryddet skov og dyrket jorden.“

★

I årbøger for nordisk oldkyndighed, årgang 1959, giver Troels-Smith en foreløbig meddelelse om en del indtil da gjorte fund væsentligst af træting, som endnu trods gentagne vandstandssænkninger ikke var formuldede. I disse fund ser vi tydeligere end hidtil buen, pilen og båden.

Buen er af elmetræ, dateret klassisk ertebølletid. Den blev optaget i 7 stykker på muldbjergpladsen og rekonstrueret. Dens længde er 155,3 cm. Som den foreligger nu, vidner den om en fremragende træskæringsteknik og et indgående kendskab til bueskydning. At dømme efter buens dimensioner og det materiale, den er fremstillet af, må man formode, at den har haft en styrke på 45 engelske pund og kunnet skyde 150—200 m. Fra muldbjergpladsen kendes to pileskafter, det ene med isiddende tværpil, begge af ligeåret ask. I beskrivelsen af buen er tilføjet:

„Upublicerede resultater af åmoseundersøgelserne viser Kongemosekulturens karakteristiske redskabstyper fra en række bopladser tilhørende atlantisk tid og giver det indtryk, at Kongemosekulturens efterkommere, der ved kulturpåvirk-

ning under optagelse af nye redskabsformer (specialiserede kærneøkser, T-formede hjortetaksøkser og keramik) danner grundlag for den klassiske Ertebøllekultur. Det ville følgelig være rimeligt at antage, at kongemosefolkets bue har været af samme type som muldbjergbuen."

Fra muldbjergpladsen kendes også dele af et økseskaft til indsættelse af øksen. Hullets retning og form sandsynliggør i høj grad, at skaftet er blevet fremstillet til en spidsnakket økse, de første bønders virksomste våben i kampen mod urskoven. I forbindelse hermed kan nævnes, at der også på pladsen er fundet en spån, slået af en fintleben økse.

På en stor ertebølleplads beliggende syd for Halleby å og ca. 1 km øst for muldbjergpladsen er fundet to halvdele af forskellige stykker af et redskab, der må karakteriseres som en hjortetaksøkse med hulning til skærpe, men fremstillet af træ. Det er vanskeligt at afgøre, hvilken øksetype, der har været indsat, selv om det forekommer rimeligt at antage en kærneøkse. Fra samme findested foreligger adskillige lerkarformer fra ertebølletid.

I Maglelyng er fundet et fladt træstykke med gennem-boring. Om dets anvendelse kan kun gisnes. Det kan være sat på skaft og være anvendt til at stage sig frem gennem mudder ved at forhindre stagen i at sætte sig fast. Fra anden side er påvist, at man i nyere tid har brugt et noget lignende redskab ved primitivt fiskeri. Ved at støde træklodsen imod vandfladen kunne man fremkalde et plask og derved jage fiskene ind i ruse eller fiskenet. Redskabet kaldes en pulse.

I sommeren 1956 fandt murermester Elving Kristensen, Mørkøv, ved udgravningen på maglelyngpladsen, som er samtidig med Muldbjerg, en stor træslev af elletræ, som han få timer efter fundet afleverede til Troels-Smith. Sleven var

hel, da den fandtes, men gik i mange stykker ved optagningen. Ved aflevering sad endnu klumper af den aflejring, hvori den var fundet. Efter rekonstruktion af sleven sås det, at den har været revnet og er syet sammen igen.

I 1945 stødte tørvearbejdere i Tømmerup mosepart på et lerkar, hvori stod en træske, udskåret af hassel. Træske og lerkar indgår nu som led i en større samling lerkar, der var nedsænkede i den tidligere sø, og kun en halv snes meter fra disse fandtes størstedelen af en udhulet stammebåd. Alt tyder altså på, at vi her har et område, hvor der i stenalderen har været nedsænket ofre eller ting, der har været anvendt under kultiske handlinger.

På øgårdepladsen er fundet et lerkar med fire knopper med lige afstand. Det dateres sen ertebølletid.

Foruden det ovennævnte bådfund fra Tømmerup nævner Brøndsted tre andre bådfund: En godt bevaret $5\frac{1}{2}$ m lang stammebåd fra Verup mose, et fragment af en mindst 9 m lang stammebåd fra samme mose og del af en fladbundet stammebåd fra øgårdepladsen, alle dateret til tidlig bondetid (2300 - 2000).

Rundt om i Åmosen er fundet og videnskabeligt undersøgt adskillige små brudstykker af den ældgamle stammebådtype. Et langt større tal af sådanne hensmuldrende rester er ved tørvefabrikation og jorddyrkning findelte til ukendelighed — brændte i briketter eller blandet i jordsmon. Men på stille forhistoriske sommermorgener, når disen veg og afslørede Åmosesøens blanke rødme flade, ville man fra skrænterne langs kysten kunne se den genspejle mange små bemandede fartøjer, efterhånden som de dukkede frem af de meterhøje sivskove omkring holmene, til fiskefangst på søen eller til jagt og bærsamling i det faste lands skove og lysåbninger.

Bådene var simpelthen uundværlige, og ikke mindst for dem, der kun havde sommerophold i mosen og ved efterårstid stagede sig ad Hallebyåen mod Tissø og havet.

Til bedømmelse af mennesketyper fra maglemose- og kongemose-tid er kun fundet seks målbare skeletter, alle med langskallede kranier, et enkelt dog på grænsen til mellem-skalle. Fire af dem — deriblandt en druknet kvinde fra Ravnstrup syd for Haslev — er bedømt til at tilhøre maglemose-tid. Fra Sydsverige stammer et fund af et menneskeskelet. Den døde var gravsat på hug i en grubeformet grav. Gravgodset var et flintægspyd og en benmejsel. Dateringen af denne mærkelige grav er ikke ganske sikker. Det er muligt, at den stammer fra Kongemosekultur.

Det gør også skeletterne fra Vedbæk og Korsør nor. Det fra Vedbæk lå på ryggen i en flad grube. Fire sten var lagt over den døde. Der var intet gravgods. Skelettet fra Korsør nor var nedgravet på et skrånende terræn indenfor bopladsen, der senere bortskylledes. Gravgodset var en lang skarp flintflække. En tilspidset træpind lå på tværs under den døde, og nogle få lange rafter langs gravens sider lod formode, at liget har været lagt på bære. Fra ertebølletid haves kun ét målbart skelet af en mand, 1,62 m høj og langskallet.

Fra ertebølletid er der ligesom fra forudgående tidsafsnit fund af menneskeknogler, behandlet sådan, at det må regnes for sikkert, at menneskeæderi har fundet sted. Om det er sket i yderste nød i en hungerperiode eller under alvorlige religiøse fester vides ikke.

Til sammenligning med målbart skeletmateriale fra et yngre afsnit af bondetid (2500 - 2300 f. Kr.) har man kun fire skeletter: To fra Døjringe mose nord for Sorø, det ene viser langskalle, det andet mellemskalle, et fra en langdysse

ved Kellerød syd for Sorø og et fra Karlebo i Nordsjælland, begge langskallede.

Trods materialets ringe omfang giver det dog et fingerpeg i retning af, at de først indvandrede bønder ikke har ændret det antropologiske billede. Ændring sker først ved de fortsatte indvandring i de følgende århundreder med stor sammenblanding, hvorved mellemskallethed med tendens til langskalle vinder indpas. Men typen betegnes stadig som nordisk. Kun fra et sted har man et helt kortskallet og fremmedartet indslag, repræsenteret i skeletter fra en jættestue ved Borreby på Skelskøregnen (Borrebytypen).

★

Holdepladserne på vor vandring gennem den ældre stenalder ligger med årtusinders mellemrum. Hurtigt passeres lange åremål, men langsom er den kulturelle udvikling. Tre oldtidskulturer har hentet deres navne fra og afsat talrige spor i åmoseområdet: Bromme, Maglemose og Kongemose. To andre: Ertebøllekultur og begyndende Bondekultur har også givet stærke og den jyske Gudenåkultur svage livstegn her. Og Svend Jørgensen er med sine fintandede benodde på sporet af den gamle jyske Klosterlundkultur for også at placere den på vor ø. Held og lykke med det.

Og hvad er så forskellen mellem disse mange kulturgrupper? Lad videnskaben udrede det i enkeltheder. Sagt her i bred almindelighed: De fleste af dem oplevede kun barnealderen. Men der er noget hyggeligt i den tanke, at den overlegne og sent opdagede Kongemosekultur — sammen med Ertebøllekulturen — kunne immigrere ind i den ny tid og i løbet af et par århundreder tilpasse sig de ændrede forhold på lignende måde som nyere tids immigranter til den nyopdagede vestlige verdensdel.

I det tilpasningens tidsrum, vi kalder den yngre stenalder, er der kun århundreders afstand mellem stoppestederne. I løbet af få århundreder skiftede Danmarks erhvervsliv og kultur. Agre og græsmarker var med ild og økse så hurtigt spredt over det hele land, at de yngre kunne høre og genfortælle de ældres sagn om de første, der kom.

Folkets livsform blev landbrug og fiskeri, og det er vort folks grundlag til denne dag. Det er værd at huske under vort jag efter at tjene kunstfærdigt opstillede teorier, der mangler den fornødne jordforbindelse og forbindelse med den menneskelige frihedstrang.

De vigtigste benyttede kildeskrifter:

Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid (bd. 1).

Nationalmuseets Arbejdsmark 1955 - 1957 - 1959.

Troels-Smith: Naturens Verden 1957.

Therkel Mathiassen: Stenalderbopladsen i Åmosen (1943).

Årbog for nordisk oldkyndighed, årgang 1959.

Nylig afdøde sognefoged Oluf Jørgensen, Mullerup, min-
des med tak for værdifuld hjælp ved omtalen af Mullerup-
fundet. Og arkæologerne Troels-Smith og Svend Jørgensen,
Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling, takkes hjerte-
ligt for velvillig bistand ved hele udarbejdelsen.

Lensmand Jørgen Seefeld på Ringsted Kloster og hans bibliotek

Af Lauritz Hansen

I første halvdel af det syttende århundrede fandtes i Midt-sjælland en bogsamling, der af størrelse og værdi næppe stod tilbage for universitetets, og nød både i ind- og udland større anseelse end noget andet bibliotek.

Skaberen af dette berømmelige bibliotek var daværende lensmand på Ringsted kloster, rigsråd og landsdommer i Sjælland, *Jørgen Seefeld*.

Jørgen Seefeld var født på Refsnæs (nu Lindenberg), Ålborg amt, den 7. marts 1594, som søn af herremanden *Christopher Lauritzen* til Refsnæs og *Else Nielsdatter* (Bendstrup) af Kvotrup og Tustrup.

Han havde fået sin første skoleuddannelse i Viborg skole og skildres som en af sin samtids mest begavede og lærdeste adelsmænd og i tænke måde en ret ejendommelig mand. Han gjorde, som skik og brug var dengang mellem herremands-sønner, studier i udlandet og var i kundskaber langt forud for de fleste af sine standsfæller, hvilket bragte ham frem i første række indenfor landets styrelse. Han gjorde således tjeneste i kancelliet og ved hæren under Christian IV. Anno 1630 fik han Ringsted kloster som embedslen, og 1640 blev han medlem af Rigsrådet, og efter Enevældens indførelse

blev han udnævnt til højesteretsdommer. Han samlede på Ringsted kloster et bibliotek, der talte over 26.000 bind, hvoraf mange var sjældenheder: Håndskrifter, deriblandt over

Jørgen Seefeld.

200 forskellige bibeludgaver, håndskrifter til dansk historie, islandske og norske oldtidsskrifter og m. m.

Desværre blev det meste af denne mægtige bogsamling, hvortil der var knyttet et herbarium (samling af pressede og tørrede planter), under krigen mellem Sverige og Danmark under Frederik den III. bortført af landsforræderen Corfitz Ulfeldt, der var Jørgen Seefelds uforsonlige fjende.

Allerede før den svenske hær var nået til Sjælland, havde *Carl Gustav* afgivet det løfte til Ulfeldt, at denne i krigsbytte skulle have Seefelds mægtige bogsamling, og således skete det også. Historien vil vide, at svenske soldater i vinteren 1658 læssede alle disse sjældne bogskatte på vogne, som omegnens bønder var tilsagt at møde med, og derefter kørte til Ulfeldts fædrengård *Bavelse*, hvor han selv havde en bogsamling på 7000 bind.

Efter freden i Roskilde 1658 forsøgte danske adelsmænd at formå Ulfeldt til at skænke bogsamlingen til Sorø akademi, men dette mislykkedes. Ulfeldt lod den derimod føre til Sverige, først til Malmø, derefter til Stockholm slot. Og da Stockholm slot i 1697 blev hærget af brand, var denne store og prægtige bogsamling tabt for stedse. Man mener, at der så godt som intet er tilbage af det seefeldtske bibliotek. Den eneste sikre levning er en dansk bønnebog på pergament med illustrerede tegninger fra det 15. århundrede, som opbevares i universitetsbiblioteket. Den indeholder 118 blade og er besørget skrevet af MARINE JESPERSDATTER. Foran er skrevet med gammel hånd en latinsk indskrift og navnet *Georgii Sefellt*.

Jørgen Seefelds bibliotek var berømt langt ud over landets grænser, og videnskabsmænd og bogelskere fra alle Europas lande besøgte Seefeld for at gøre studier på Ringsted kloster.

Flere af datidens fornemme og lærde mænd, der havde besøgt Seefelds bibliotek, var fulde af beundring over denne så enestående og vældige bogsamling, hvoriblandt var så mange rariteter (sjældenheder), hvoraf der ikke fandtes magen.

Seefeld ville ikke have sit bibliotek katalogiseret. Han ville ikke, at nogen skulle vide, hvad han havde, før det var så

fuldkomment, som han ville have det. Men det fremgår af beskrivelserne om ham, at han har haft flere fremragende bogkendere som bibliotekarer til at bestyre hans bibliotek, da

Lensmand Jørgen Seefeld, stående i sit store bibliotek på Ringsted kloster.

han ved sine mange embedsstillinger ikke så sig i stand til at ofre så megen tid derpå, som han vel kunne have ønsket, hedder det om ham.

— — —

Hvad kunne nu være den egentlige årsag til, at Corfitz Ulfeldt på så voldelig en måde tilranede sig Jørgen Seefelds store bogsamling? For en ej nærmere angiven sum må han

engang være kommen i gæld til Corfitz Ulfeldt (Historisk tidsskrift III., s. 463).

Af sit landsdommerembede, af Ringsted klostres len og af sine Præbender (hans øvrige forskellige indtægter) må han have haft betydelige indtægter og menes at have været i gode formueomstændigheder. Men hans husholdning og hans bibliotek kostede ham meget. Dertil kom, at hans jyske arvegods havde lidt meget under krigen med Sverige og ved de stadig stigende skatter.

Det blev derfor nødvendigt for ham at afhænde det ham tilfaldne arvegods, og han pådrog sig efterhånden en ikke ubetydelig gæld, hvilket forårsagede et økonomisk tryk. Dertil kom sorgen over tabet af hans store og dejlige bibliotek, som han havde ofret hele sit liv, og dette kunne ikke undgå at forbitre hans sidste dage.

Corfitz Ulfeldt, som fulgte med den svenske hær på togtet ind i Danmark 1657, erholdt allerede i Lolland Carl Gustavs tilladelse til at sætte sig i besiddelse af Seefelds bibliotek. Om han på denne måde har villet gøre sig betalt for et tilgodehavende hos Seefeld, om han af en eller anden grund har næret personligt nag til ham, eller om det hovedsageligt har været hans mål at kunne forøge sin egen kostbare bogsamling med så stor og værdifuld en tilvækst, må lades uafgjort.

Efter fredens slutning 1658 blev det af kong Frederik III pålagt de danske fredsforhandlere, rigshofmester *Joachim Geersdorff* og rigsråd *Chr. Skeel*, at erindre om, at Jørgen Seefelds bibliotek på Ringsted kloster nu, efter at freden var publiceret, skulle forblive på klostret, og hvis det derfra var ført, skulle det ufortøvet tilbageføres. Om denne kgl. befaling var årsag til, at Corfitz Ulfeldt tilbød Seefeld at tilbagekøbe

sit eget bibliotek for 6.000 rdl., hvilket tilbud dog Seefeld forkastede, uagtet det var meget mere værd, eller det var af stolthed, eller fordi han måske ikke var i stand til at udrede så stor en sum, berettes der intet om.

Kong Frederik den III's ønske og henstilling til Carl Gustav blev ikke taget til følge, lige så lidt som et forslag, som rigsadmiral *Henrik Bjelke* og en anden adelsmand, *Ove Juul*, der stod den danske konge nær, fremkom med under fredsforhandlingerne i Roskilde, at Carl Gustav af liberalitet skulle skænke det seefeldske bibliotek til Sorø akademi, blev taget til følge. Resultatet blev, at Corfitz Ulfeldt lod det føre til Sverige samtidig med, at han forlod Danmark, og hermed var det uigenkaldelig tabt for Danmark.

OPTEGNELSER AF RIGSRÅD JØRGEN SEEFELD

Disse optegnelser udgøre slutningen af det i det kgl. bibliotek værende manuskript (Thotts sml. in 4to), hvorefter begyndelsen er meddelt af hr. arkivar *Thiset*, (*Pers. Tidskr.* 6. række 4. bd. 1913).

Optegnelserne vedrøre Jørgen Seefelds liv fra hans første barndom og ungdom indtil 1622, da han indtrådte i stats-tjenesten i det danske Cancelli, hvorefter de standse.

Det væsentligste af Seefelds optegnelser omhandler beskrivelsen af hans studierejser i udlandet og hans krigstjeneste i udlandet. Disse beskrivelser er af stor personalhistorisk og kulturhistorisk værdi.

I nærværende kortfattede historiske afhandling om Jørgen Seefeld har jeg ment, at hans personlige optegnelser burde indgå, men har dog kun meddelt dem i udpluk, og kun hvad jeg synes kan have interesse som læsestof.

Efter at have omtalt sine forældre, Christopher Seefeld til Refsnæs og Else Nielsdatter af Kvotrup, skriver han: (Jeg gengiver det i datidens stil).

Af disse forældre blev jeg født på Refsnæs anno 1594 torsdagen før midfaste søndag.

Da jeg var 12 uger gammel, løb ammen bort fra mig, fordi hun ikke kunne forliges med min moeders fadeburspige, eftersom de vare begge ilde sindede. Og ville jeg da intet andet kvindebryst antage, ej heller lade mig venne til bysse (patteflaske) eller horn (drikkehorn) at bruge, som man ellers plejer venne andre børn til, (og ser man heraf at små børn også have deres tanker og sans og kunne nogenledes gøre besked på et og andet mere end vi mene. Og var mig dette et forspejl (spejlbillede) og prognosticon (varsel) på de ulykker mig siden ere tilslagene. Gud allemægtigste vende endnu alting til det bedste for *Jesu Christi* skyld, amen), hvorover jeg da var i fare at skulle sulte og dø af hunger. Men min morsyster (moster), jomfru *Abild Nielsdatter* på tredie dagen efter ammens bortløbelse førte mig til Tustrup til min mormor fru *Maren Høg*, hvorhen og min amme kom, og straks kendte jeg hende og antog hende igen forfulde og blev jeg da siden hos min morfar og mormor. — — — — —

Anno 1599 døde min mormor, og et halvt år derefter kom jeg til hr. *Jens* i Gjerding for at lære at læse, hvor jeg forblev noget mere end et halvt eller 3 fjerding år.

Anno 1600 indfaldt stor misvekst i Jylland, og derpå fulgte en dyrtid, så en skæppe rug (af de som ere 7 til tønden) kom til at koste 3 mark og vidste man da ordentlig besked på rigscurant eller slette penge (sletdaler — slette mark, en af Christian IV og Frederik III benyttet møntfod).

Denne dyre tid forårsagede først mæslinger, børnekopper og omsider blodsot, som grasserede heftigt overalt, derpå fulgte hidsige feber, sprinkle*) (ondartet hudsygdom) og en heftig pest, som varede næsten i 2 år og døde alle folk, unge og gamle, slettet ud af nogle landsbyer.

Imidlertid holdtes en skolemester til mig ved navn Svening på Tustrup.

Anno 1603 til snapsting i Viborg (landstingsmøde) og blev sat i Viborg skole i den anden lektie og indlogeret til kost og inspektion hos *M. Villats Brøns*, som da var lektor theologix. Nogen kort tid efter kaldet Vorherre min morfar fra denne verden i sit 99 alders år.

Anno 1610 mod fastelavnstide afbrændte Refsnæs ganske og aldeles, og efter pinsetid blev Christian V hyldet i Viborg til prins og konge at blive efter hans fars afgang. Straks efter denne hylding skikkede min far mig ud af landet gennem Holsten, Hamborg, derfra Elben opad og kom jeg til Leipzig den 10. august.

— — —
Derefter fortæller Jørgen Seefeld om sine studierejser i Tyskland og om sit samvær med andre danske adelsmænd, der studerede ved fremmede universiteter. Han selv studerede bl. a. også i Vittenberg. Og her fortæller han: — hvor da pesten noget grasserede, og hvor der var mange fremmede studenter, som for den årsags skyld begav sig derfra.

Anno 1617 begav han sig sammen med nogle andre adelsmænd til Paris og derfra til Rouen i Normandiet, videre til

*) Der kommer mørkerøde pletter ud på den syge, især på brystet, underlivet og ryggen; kaldes sprinkler og medfører feber (sprinkel-feber).

Dieppe, hvor de lod sig indskibe og føre til England og kom til London. Under dette ophold beskriver han nogle uhyggelige oplevelser, de var vidne til, og han fortæller således: —

Og bleve imidlertid på en dag og i en galge hængte 64

Seefelds våbenskjold.

personer uden for London, deriblandt 3 kvinder. Og 2 dage derefter blev hængt 2 personer. Hver måned holdes sådanne eksekutioner. Ingen rettes der på halsen (halshugges) uden de ere store herrer. Ligesom i Frankrig er det nok til at være af adel, når han kan bevise, at en af hans forfædre har været rettet med sværd. De som hænges i Frankrig, de hænges i byerne og blive hængende indtil aften, da føres de ud og ophænges i galgen, hvor deres venner da kunne lade dem hemmelig nedtage og begrave i marken. Men i England sker eksekutionen uden for byerne, og da løses de straks ned igen

inden en halv time, og hvem der vil må lade dem begrave, men ikke i kirkegårdene. Dem som ingen venner have, som vil lade dem begrave, de kastes straks i kulen tilsammen ved retterstedet og dækkes til med jord.

— — —

Dernæst skildrer Seefeld sin og de andre unge adelsmænds videre rejser og besøg i forskellige byer i Europa: Antwerpen, Brüssel, Rotterdam, Leyden, hvor der var et berømt akademi. Derefter gik rejsen med skib fra Amsterdam hjem til Danmark, til Vendsyssel og over Ålborg til Tustrup, hvor jeg fandt mine mostre i god velstand, — Gud være æret, og fik vished om min kære moders og søskende deres helsen i lige måde.

Om anden dagen kom jeg til Refsnæs, begav mig gennem Randers og Århus over Kalundborg til København. Og her, skriver han, lod kgl. Majestæt arbejde stærk på voldene om København Og lod jeg mig antage med 3 heste under ritmester *Peter Ernst v. Schieren* under den kurfyrstelige, sachsceske armée under oberst Kederitzis regiment.

Derefter fortæller han om krigsbegivenheder, han var med til i Tyskland. ... Der finde vi tidende, at kongen af Danmark hvervede folk, hvorfor de danske aftakkede og begave os hjem. Til Hamborg lovede jeg at stille mig med 3 heste under *Niels Sesteds* kompagni, men det tog varede kun en sommer, hvor vi lå i Holsten. Derpå blev alt det hvervede danske folk aftakkede.

Anno 1622 i foråret blev mig bevilget tjeneste i kgl. Majestæts danske Kancelli. (Hermed slutter *Jørgen Seefeld* sine optegnelser).

Hvorledes bedømte samtiden *Jørgen Seefeld*, denne i så mange henseender ejendommelige mand?

Om Seefelds andel i diplomatiske og politiske forhandlinger har været mere eller mindre betydningsfuld synes ikke nærmere at oplyses. I andre henseender vides han derimod at have haft ikke ringe betydning. Blandt de af Christian d. 4. oprettede gymnasier skal f. eks. det i Roskilde oprettede gymnasium være fremkaldt ved Jørgen Seefeld i forbindelse med biskop J. Brochmand.

Han omtales som en human og fordomsfri mand. Samtidige berømte hans retfærdighedssans. På dommersædet i hans egenskab af landsdommer i Sjælland lod han sig aldrig, enten af venner eller ved gaver, forlede til en ubillig eller uretfærdig dom. Han var jævn og ligefrem og forstod at muntre sine omgivelser med spøgefulde bemærkninger.

Som noget særegent ved hans karakter og levemåde anføres, at han var decideret kvindehader og skyede fruentimmeromgang og derfor, skønt han førte et stort hus, kun havde mandfolk til sin opvartning. Han havde således aldrig været gift.

Jørgen Seefeld døde 28. febr. 1662, forarmet, og blev begravet i Blenstrup kirke (Hellum herred), Ålborg amt. En kisteplade med gravskrift over Jørgen Seefeld til Næs, senere anvendt som dørslog, er nu i Nationalmuseet.

Laur. Hansen.

Kilder og henvisninger og benyttet litteratur.

Nyt historisk Tidsskrift, 2. række, 6. bind.

Personalhistorisk Tidsskrift, 6. række, 4. bind, 7. række, 3. bind.

Ordbog over det danske sprog.

Trap: Danmark.

J. V. Christensen: Ringsted kloster i skiftende tider, i årbog for historisk samfund for 1913.

Danmarks Adels Årbog, bind nr. 31, 1914.

Dernæst skylder jeg tak til Ringsted bibliotek for god hjælp.

Holsteinborg sparekasse i Sydvestsjælland *- den ældste sparekasse i Norden*

Af sognepræst *Lambert-Jensen*

Sparekassebevægelsen er knap 300 år gammel. Det var i Frankrig, at ideen til den først opstod, men i Tyskland, at den førtes ud i praksis. Herfra bredte den sig efterhånden til de omliggende lande. I det danske monarki, der indtil 1864 omfattede både Slesvig og Holsten, fik man sparekasser allerede ved slutningen af 1700-tallet, for eksempel i Kiel. Og herfra hentedes impuls til kongeriget Danmark, hvor lensgreve Frederik Adolf Holstein oprettede en sparekasse den 2. november 1810, „Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg“.

F. A. Holstein er født i Holsten og har tilbragt flere år af sin studietid, mens han uddannede sig til juridisk kandidat, i Kiel. Der er han tidlig kommet i berøring med et filantropisk foretagende, der var blevet stiftet få år før, en forening, der havde til formål at hjælpe de ringest stillede i samfundet (Die Gesellschaft freiwilliger Armenfreunde, 1793). Selskabets virksomhed var vidt forgrenet. Det oprettede skoler for fattige; bekæmpede arbejdsløsheden ved at sætte arbejde igang for voksne; det stiftede legater; det udgav endda et ugeblad til fordel for fattige. Og det oprettede en sparekasse. ¹. Denne sparekasses vedtægter er forbilledet for

Danmarks første sparekasse. På grundlag af dem udarbejdede Holsteinborg sparekasses stifter sammen med dens første direktion på selvstændig måde retningslinier for sparekassens virksomhed, men i hovedideen: at et sådant pengeinstitut burde være både spare- og udlånsinstitut, fulgte de Kiel. For vor tid er det en selvfølge, at en sparekasse altid har udlånsvirksomhed, men det var ingeniørligt tilfældet i sparekassernes barndom. Den gang mente man, under påvirkning fra England, at den kun burde tage mod penge til opbevaring, ikke udlåne dem til private erhvervsdrivende, så de kom erhvervslivet til gode. Staten modtog hele den opsparede kapital og forrentede den — ofte til ret god rente. Dette syn på sparekassevæsen holdt sig faktisk i Danmark i mere end en menneskealder efter den første sparekasses stiftelse. — Den eneste sparekasse, som altid drev kombineret spare- og lånevirkomhed — var Holsteinborg sparekasse.

Da greve F. A. Holstein i året 1808 havde taget juridisk embedseksamen, overtog han grevskabet. Og 2 år efter fremsatte han forslag til oprettelse af en sparekasse. Det skete i efteråret 1810 under et møde i Industriselskabet for Grevskabet Holsteinborg. Dets medlemmer bestod af samtlige præster, en del af lærerne på grevskabets skoler samt birke-dommeren og birkeskriveren. Endvidere var enkelte af de mest fremragende bønder medlemmer af selskabets styrelse. Forslaget fik god modtagelse, og hele forsamlingen gik ind for det. Der blev nedsat en komité, som skulle overveje, hvorledes „den tjenende Classes sammensparede Skillinger ei allene bedst kunde bevares, men enddog afkaste nogen Fordeel“, og i overensstemmelse hermed udarbejde plan til en sparekasse. ².

Til direktører for „Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg“ valgtes birkedommer Bagger i Rude, inspektør Malthé på Holsteinborg og sognepræst Duus i Skørpinge. Birkedommer Bagger nød tillid i befolkningen på grund af sit retsind, inspektør Malthé kendte hvert menneske på grevskabet, og pastor Duus var en af tidens fremskridtsivrige præster; han havde udgivet børnebøger, skrevet en lærebog i kemi for diletteranter og en matematikbog for begyndere.

Den nyvalgte direktion holdt sit første møde den 11. oktober 1810. Forinden havde den anskaffet en „Deliberationsprotokol for — den af Grevskabets Industrie-Selskab oprettede Spare- og Laane Casse,“ 3. Denne protokol indeholder en mængde oplysninger om dansk sparekassevæsens første — og vanskelige — leveår.

Den indleder med at meddele, at de tre mænd var blevet udnævnt til direktører for netop en måned siden: „Gjøre vitteligt: at da vi udi Holsteinborg Grevskabs Industrie-Selskabs Møde sidstleden 11te September vare udvalgte som Directeurer at bestyre en, især med Hensyn til Bonde-Almuens Vel her paa Grevskabet indrettet Spare- og Laane-Kasse, og er saaledes foreløbig ifærd med at udarbejde Udkast til denne Indretning til nøjere Bearbejdelse og Udvikling, saa var vi i Dag, Aar 1810 den 11te October forsamlede paa Holsteinborg.“ 4.

Dette møde er direktionens første.

Og det er overmåde vigtigt. For i det udarbejdede man „en Plan“ for „Indretningen“ (disse betegnelser bruges stadig de første år for henholdsvis vedtægter og sparekasse), som sammen med Kieler vedtægterne blev mønster for adskillige af de sparekasser, der i de følgende 25 år blev stiftet i Danmark. 5.

Denne plan, eller rettere: dette udkast til en sparekassevedtægt, blev „paa det nøjeste bedømt, og derefter uddraget, hvad som syntes passende for Indretningen.“ Det overdrages inspektør Malthé at renskrive den med de nye rettelsér indføjét. Endvidere oplyses, at greve Holstein, som selskabets præses, allerede før 11te oktober 1810 har formået forvalter Mortensen til at overtage posten som sparekassekasserer.

Den 2. november 1810. holder industriselskabet igen møde med oprettelse af sparekassen som vigtigste punkt på dagsordenen. Både oprettelsen af pengeinstituttet og godkendelsen af de af direktionen udarbejdede vedtægter blev henholdsvis vedtaget og givet af industriselskabet. Så enige var man, at der ikke engang blev foretaget protokollat, skønt denne dato blev dansk sparekasevirksomheds stiftelsesdag. Otte dage senere er de tre direktører forsamlede. Industriselskabet har i mellemtiden grundig gennemset den godkendte „Plan“ og pålægger direktørerne at indsende den til bedømmelse i komiteen for private understøttelsesselskaber. Den skal vedlægges en ansøgning „allerunderdanigst om Fritagelse for Brugen af stemplet Papir til Beviser og Obligationer, som ifølge Indretningens Øjemed maate fordres.“ Direktionen efterkommer ordren, og i ansøgningen fremhæver den, at sparekassen er „alleene indrettet til Nytte for Bonde-Almuen paa Grevskalet Holsteinborg,“ endvidere: „at den er en Spare- og Laanekasse, ... disse Summer skal udlaanes af Huusmændenes og Tjenestefolkenes Spareskillinger.“ Udlaanene vil blive Smaasummer, derfor vil „Omkostningerne ikke kunne afskrække Vedkommende fra at betjene sig deraf, og Hensigten er især at befordre Sparsommelighed og Industrie.“ 6.

Ansøgningen om fritagelse for stempelafgift er stilet til kong Frederik den 6te og har følgende ordlyd: „Til Kongen. For at fremme Flid og Vindskibelighed blandt Bonde-Almuen paa Holsteinborg Grevskab, som Agerdyrkningen ved nyttige Indretninger forbedret og Haandværk ophjælpes, har Industrie-Selskabet i fornævnte Grevskab foruden ved Opmuntringspræmier, som uddeles, modtaget en Plan for en Spare- og Laane-Kasses Oprettelse, hvorved ej alleene smaa Summer under Grevskabets Omsorg kan modtages, men og gøres frugtbringende ved igien udlaanes til saadanne Personer, der kun behøver Understøttelse — for at befordre sit Brugs Drift og Haandtering, og hvorledes saaledes en dobbelt Hensigt opnaaes.”

Ansøgningen til kongen blev afsendt 8. november 1810 ad tjenstlig vej gennem amtmanden til rentekammeret og derfra til kancelliet, der forelagde det med anbefaling for kongen.

Rentekammerets indstilling forelå først den 18. juni 1811. I sin anbefaling betoner det, at det drejer sig kun om småsummer, både med hensyn til opsparing og udlån, fordi sparerne er husmænd, daglejere og tjenestefolk. Sparekassen venter sig ingen fortjeneste. Den har udelukkende som mål at hjælpe småfolk. — Rentekammeret har dog en betænkelighed: garanter er et privat selskabs medlemmer, og de kan når som helst frasige sig medlemsskab. Men alligevel vil rentekammeret anbefale, for sparekassen kan stifte gavn og Kancelliets komité til undersøgelse af alle private forsørgelses- og understøttelsesselskaber har haft vedtægterne til gennemsyn og havde intet at indvende.

Knap en halv snes dage derefter forelå kongelig resolution om stempelfrihed: „Vi befaler allernaadigst, at de Dokumenter, som udstædes i Anledning af de smaa Summer fra

1 til 150 Rd. som til indbemeldte til Nytte for Almuen paa Grevskabet Holsteinborg under Grevskabets Industrieselskabs Garantie oprettede Spare- og Laane-Kasse indbetales, deraf udlaanes eller siden opsiges eller transporteres, maa skrives og hvor fornøden gjøres, i Retten modtages til Læsning paa ustemplet Papir

Frederiksberg c/25de Juni 1811.

Frederik R."

Den 11. august 1811 har direktionen modtaget den kongelige resolution og træder sammen til direktionens møde for at forberede sparekassens åbning. Man er klar over, at her gælder reglen: at al begyndelse er svær. Et oplysningsarbejde må forberede den første kontordag. Den udsteder en bekendtgørelse om sparekassens „Hensigt og Indretning med Opmuntring til derudi deltagelse.“ Denne bekendtgørelse mangfoldiggøres som tryksag og sendes til lærere og præster, så den kan oplæses ved kirkestævne. Endvidere sendes den til de hjem, hvor man har tjenestepiger og karle. Og til daglejere og andre småfolk. Man kan indsætte indtil 150 Rd., men ikke under 1 Rd. Og der kan lånes foreløbig indtil 25 Rd. blot ved at henvende sig til sparekasseseksereren. Ved større lån skal direktionens samtykke indhentes.

— — —

Den 20. august 1811 åbnes sparekassen for sparere. Og der møder en række mennesker, der vil sætte penge ind; men ingen, der ønsker at låne. — Om denne sparekasses start har man til for få år siden intet vidst, de ældste årgange af arkivet syntes helt forsvundne, men i 1958 fandt den nuværende sparekassedirektør Kargo-Petersen både den ældste dagbog, fra 1811, samt opsparings- og udlånsproto-

kollerne fra samme årgang og de følgende. Da deres indhold hidtil kun har været offentliggjort 1 gang in ekstenso (i skriftet: „150 år med Sparekassen for Grevskabet Holsteinborg og Omegn. 1960“), men aldrig i sin helhed, skal her på grundlag af dette materiale tegnes et udførligt billede af de første vanskelige år af denne sparekasses liv, der formodentlig i dag er den ældst fungerende i Europa.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Soldat Niels Hansen af Bierre Sogn og Bye. 1811. August 20: Indsat i Sparekassen og hvoraf Renter tillægges Capitalen 100 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Soldat Jens Hansen af Bierre Sogn og Bye. 1811. August 20: Indsat i Sparekassen og hvoraf Renter tillægges Capitalen 100 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for afgangne Gaardmand Ole Christensens Datter Karen Olsdatter af Høve Sogn og Bye. - 1811. August 20: Indsat i Sparekassen, hvoraf Renterne til Forfalds Tiderne tillægges Capitalen 50 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for afgangne Gaardmand Ole Christensens Datter Maren Olsdatter af Høve Sogn og Bye. - 1811. August 20: Indsat i Sparekassen, hvoraf de aarlige Renter tillægges Capitalen 50 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Soldat Lars Mortensen af Bierre Sogn og Bye. - 1811. August 20: Indsat, og hvoraf Renterne som aarlig forfalde skal tillægges Capitalen 34 R

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Tjenestedreng Lars Hansen af Sterrede Bye, Holsteinborg Sogn. - 1811. August 20: Indsat i Sparekassen og heraf de aarlige Renter tillægges Capitalen 100 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Jomfru Malthe af Høve Sogn og Bye. - 1811. August 20: Indsat i Sparekassen, heraf Renterne tillægges Capitalen 50 R.

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Frederik Hansens Hustru Karen Hans Datter af Stubberup Bye, Ørslev Sogn. - 1811. August 20: Indsat i Sparekassen og heraf Renterne tillægges Capitalen ⁷ 29 R. 90 sk.

På sparekassens første kontordag meldte sig altså otte sparere. Og de indsatte ialt 513 rigsdaler og 29 skilling. Direkte omregnet er det et beløb på lidt over 1000 kr. Men rigsdalerens købsværdi var langt større end nu. Totalsummen 513 Rd. svarer til værdien af 60—70 tønder rug eller værdien af ca. 100 tønder byg efter gennemsnitsprisen i begyndelsen af 1800-tallet. Sparerne fra den første kontordag indsatte penge til et beløb svarende til værdien af omtrent 750 kg smør. Sparekassens ledelse havde al grund til at være tilfreds med resultatet af den første kontordag. De mennesker, der meldte sig, var repræsentanter for militæret, den tjenende stand og husmødre. Man må dog huske, at de tre soldater i deres civile liv antagelig var bønder: unge karle, der senere fik fæstegård. Men der meldte sig ingen daglejere, tjenestepiger eller småhåndværkere.

I dette år, sparekassens første, holdtes endnu to kontordage: den 5. november og den 19. november 1811.

Derom melder den første „Spare-Casse Protocol i Grevskabet Holsteinborg“:

Hr. Inspecteur Malthe for Jomfru Marie Margrethe Aime Josephine Malthe paa Holsteinborg. - 1811. Nov. 5: Indsat i Sparekassen og heraf Renterne tillægges Capitalen til Forøgelse 38 R. 24 sk.

1811. Nov. 19: Lars Hansen, Sterrede, indsætter yderlig	20 R.
Skafterup Gaardmand Søren Wintzentsen for sin Myndling Hans Pedersen af Taarnmark Bye, Fiurendal Sogn. - Nov. 19: Indsat i Sparekassen og Renterne tillægges Capitalen	13 R. 90 sk.
Skafterup Gaardmand Søren Wintzentsen for sin Myndling Lovise Pedersdatter af Taarnmark Bye, Fiurendahl Sogn. - 1811 Nov. 19: Indsat i Sparekassen og Renterne heraf tillægges Capitalen ⁸	6 R. 93 sk.

Kassen råder ved slutningen af året 1811 over 593 rigsdaler og 9 skilling. Og direktionen er nu rede til at udlåne penge.

Kunderne lader ikke vente længe på sig. Den 7. december 1811 melder den sig, der bliver Danmarks første sparekasselåner: en forpagter fra Kvislemark sogn, Ernst Eberhard Villaume. 9. Han er søn af en franskmænd, professor Peter Villaume, der havde måttet forlade sin stilling som lærer i filosofi i Berlin, en tid opholdt sig på Brahetrolleborg på Fyn og derpå, i 1807, drog han til Holsteinborg for at „bistå Grev F. A. Holstein i dennes Bestræbelser for at højne Grevskabets materielle og andelige Kultur.“ — Professor Villaume var begejstret for agerdyrkning, og sønnen gik i faderens spor og blev landmand.

Ernst Eberhard Villaume „erholdt Laan, imod at afbetale samme igien 3de Terminer i Henhold Obligationen. 300 Rd.“ Direktionsprotokollen oplyser, at dette beløb skal bruges til indkøb af inventar og heste. Han tilbyder sin far, prof. Villaume, som kautionist. Direktionssekretæren indfører: „Hr. Willaume af Quislemark var for Directionen mødt og udbad et Laan af 300 Rd., det han vil anvende til Anskaffelse af

fornøden Inventar til sit Gaards Brug samt til Besters Indkøb." — „Han anbed til Sikkerhed at stille sin Fader, Hr. Prof. Villaume som Garant og Selvskyldner, at svare deraf Rente til de fastsatte Terminer samt Capitalen endelig tilbagebetale til 11te December 1812 — 100 Rd. og 11te Juni og 11te Dec. 1813 — 100 Rd. Directionen fandt saavel Laanets Anvendelse som Afdrag at være i Overensstemmelse med Planen, og med den anbudne Sikkerhed vidste vi ei heller noget at indvende." 10.

Lånet var to-årige og skulle afbetales i tre terminer. Derfor virker det påfaldende, at Ernst Villaume møder i sparekassen allerede 4 måneder efter, nemlig den 6. april 1812, og betaler hele beløbet plus 6 Rd. i rente. Mon han uventet er kommet til penge? Eller har der foreligget en aftale mellem direktionen og ham, at han skulle tage et lån for at tilskynde folk til at følge efter. Det vil opmuntre andre, at en af egnens ansete mænd lægger for. Og slipper godt fra det.

Det skal dog indrømmes, at inden Villaume havde betalt tilbage, meldte sig to nye låntagere. Derom melder „Laane Casse Protocol i Grevskabet Holsteinborg”:

»Bierre. Veverpigen Kirsten Jacobs Datter. - 1812.

Marts 1. Udbetalt til Rende og Rendegarn Anskaffelse 16 R.«

— Kirsten Jacobs Datter, den fattige vævepige, anede nok ikke, hvilken fornem stilling hun dermed fik: at være den første kvinde, der optog et lån, ja, overhovedet den første. Egentlig skulle gårdmand Jørgen Hansen fra Haarslev have danske, der gjorde det — for Ernst Villaume var franskmand. haft den ære. Han var nemlig før Kirsten „mødende og udbad sig et Laan af 200 Rigsdaler, som han ville anvende til Vognes

og andet Inventars Indkøb. Til Sikkerhed anbød han at ville stille en sufficient Mand Caution, og deraf svare Rente til de fastsatte Terminer samt at tilbagebetale Capitalen i følgende Terminer ... 1. Nov. 1812. 1813. 1814 og 1815 hver Gang 50 Rd. Directionen bevilgede ham det begierte Laan, naar han inden 8 Dage i Overensstemmelse med Planen udstæder sin Obligation." Det hele synes klappet og klart, men så får den mand betænkeligheder, der skulle kautionere. Man var skeptisk overfor dette nye. Jørgen Hansen må gå til sparekassedirektionen den følgende måned, 3. marts 1812, og melde, at „den mand, som havde lovet ham at ville være hans Cautionist for det ham i sidste Møde bevilgede Laan, nu havde fra gaaet det, og det ikke var ham muligt at faa nogen anden. — Laanet blev ham derfor ikke udbetalt." Jørgen Hansen måtte vente med sin vogn og sit inventar, til folk fik mere tillid til sparekassesevæsenet og turde vove kaution.. Og — det blev så Kirsten Væverpige, der fik det første lån, næstefter Villeneuve. Og hun fik det tilsyneladende på sit glatte ansigt. Skulle hverken yde håndpant eller stille med kautionist. Der blev ikke engang sat nogen tidsfrist hverken for afdrag eller for lånets endelige tilbagebetaling.

Og det er næppe tilfældigt. Sparekassen blev stiftet som et filantropisk foretagende, den skulle hjælpe de små i samfundet og ikke se på egen fordel. Nu fik direktionen straks lejlighed til at betone „Indretningens" sociale indstilling og ånd.

— — —

Oversigt over indskud til opsparing og lån for året 1812:

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Myndling
Sidste Hans Datter af Skørpinge.

1812. Febr. 18. Indsat i Sparekassen, heraf Renterne
tillægges Capitalen til Forøgelse 18 Rd. 12 sk.

Hr. Inspecteur Malthe for Myndling Hans Olsen, Søn af afdøde Ole Christensen af Høve. 1812. April 16. Indsat i Sparekassen, heraf Renterne bestandig tillægges Capitalen	3 Rd. 72 sk.
Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Inger Friderikke Caroline Malthe. 1812. Mai 5. Indsat i Sparekassen, heraf Renterne bestandig tillægges Capitalen	40 Rd.
Ialt ¹¹	
	61 Rd. 84 sk.

I 1812 blev bevilget følgende lån:

Foruden ovennævnte Kirsten Jacobs Datter	16 Rd.
Taarnmark. Hr. Kirkesanger og Skolelærer Nielsen. 1812. Marts 22. Erholdt Laan imod sammen igjen at afbetale i 4 Terminer i Medhold den for Laanet udstædte Obligation	200 Rd.
Venslev. Udflyttet Gaardmand Frands Olsen. 1812. April 16. Erholdt til Laan imod Afbetaling i 4 Terminer i Medhold Obligation	200 Rd.
Rude. Huusmand Jørgen Jørgensen. 1812. April 16. Modtaget et Laan som skal afbetales i 4de Aar i Overensstemmelse med den for samme udstædte Obligation	100 Rd.
Haarslev. Huusmand og Bødker Morten Olsen. 1812. Juni 18. Modtaget et Laan, afbetales i 4 Terminer i Medfør Obligationen	40 Rd.
Rude. Smed og huusmand Jens Sørensen. 1812. Juni 11. Modtaget et Laan som skal tilbagebetales i 4 Terminer ¹²	50 Rd.
	606 Rd.

Der indsattes — som det fremgår af ovenstående — kun 61 Rd. 84 skilling i sparekassen i året 1812, sparekassens første hele år. Når der kunne udlånes så stort et beløb, 606 Rd., skyldes det dels den store sum, der blev indsat på den første kontordag året før, dels at Ernst Villaume tilbagebetalte sit lån på 300 Rd. længe før, fristen var udløbet. Kun tre nye sparere kom til, og de var alle tre børn eller unge.

Det ser ud til, at folk ved sparekassens start enten har mødt den med megen tillid, eller også at der er virket forud for at folk skulle komme og sætte penge ind; man lægger mærke til, at næsten halvdelen af de første sparere er fra Høve. Det tyder på, at den forud har fået en vis position der. Men siden er man blevet tilbageholden. Kun en eneste kommer to gange med pengebeløb, nemlig tjenestedrengen fra Sterrede, Lars Hansen, den første gang indsætter han 100 Rd., tre måneder senere forøger han sin kapital med 20 Rd. — I 1812 går det næsten i stå, idet ikke en eneste af dem, sparekassen egentlig er oprettet for, satte penge ind. Med udlån er det gået modsat. Sparekassen havde eksisteret langt over et halvt år, uden at der meldte sig andre lånere end Villaume. Men så kommer de. Efterspørgslen bliver større, end man kan honorere. I 1812 er der seks lånere, der låner beløb fra 40 Rd. til 200 Rd. Mindre lån får man uden kaution, helt på sit glatte ansigt, men det skal altid dokumenteres — i hvert fald oplyses — hvortil pengene skal bruges. Og der ydes kun lån til produktiv virksomhed, f. eks. besætning og redskaber. Alle lån er kortfristede, ingen af dem på over 4 år. Det gælder i det hele taget adskillige år frem i tiden, at der intet langfristet lån ydes. Det højeste bliver otte år. Sparekassens direktion er tilfreds med de låntagere, den får i 1812. Det er netop sådanne mennesker, den vil hjælpe: småfolk, der

kan bedre deres kår ved at få penge til anskaffelser på et tidligt tidspunkt; det drejer sig om en lærer, der lige var tiltrådt sit embede, og som skulle bruge penge til anskaffelse af det nødvendige i henseende til redskaber og besætning for at kunne drive en skolelod på lidt over en halv snes tønder land; den var en del af hans indtægt. Endvidere en gårdmand, der nylig havde flyttet sin gård ud og derfor havde haft store byggeomkostninger. De fik store lån. Endvidere fik en husmand, en bødker, en smed og en væverske mindre lån.

Ved årets slutning, 1812, havde „Indretningen“ en kassebeholdning på 183 Rd. 85 skilling. Hvis erhvervslivet fik rolige kår i den kommende tid, og landets finansvæsen ville udvikle sig normalt, skulle der være mulighed for at udvide sparernes antal ved en saglig reklame for kassen og ved gennem skolerne at gøre den nye idé kendt og populær.

— Da indtraf begivenheder i landets økonomiske liv, som greb dybt ind i den unge sparekasses daglige liv — og en tid truede med at kvæle den! Kong Frederik den 6te så sig nødsaget til at udstede en ny lov om Danmarks finansvæsen: Forordning af 5. januar 1813. Populært plejer man at sige, at staten gik bankerot. Det er dog ikke rigtigt. Så meget betød kontante midler faktisk ikke den gang. Hovedprincippet i pengeforordningen var, at der i fremtiden kun måtte være en slags mønt i landet. I øjeblikket var der flere møntsorter og pengesedler. Nu oprettedes en rigsbank, der fik eneret på at udstede mønt og pengesedler. Den skulle være helt uafhængig af statens finanser. Af 1 mark sølv præges 18½ rigsbankdaler, der gælder 6 mark à 16 skilling. Endvidere sættes en kurs to gange årlig. Grundkapitalen til denne rigsbank tilvejebringes ved en bankhæftelse på 6 % på al fast ejendom i landet. Og denne hæftelse havde forret for al anden gæld

på ejendomme. Banken fik ret til at udstede 36 millioner rigsbankdaler. Heraf skulle 27 millioner tjene til inddragning af gamle sedler, resten bruges til udlån og til reservefond for statens finanser. Reservefonden var på 15 millioner S. V., d. v. s. sølvværdi, som banken forrenter, og som staten i nødsfald kunne bruge.

Et hovedpunkt i denne forordning var også indløsningen af gamle sedler. For hver 6 daler kurant — den hidtil gældende møntenhed — blev givet 1 rigsbankdaler. Da kurantdalerens navneværdi i forhold til rigsbankdaleren var 8 til 5, blev kurantsedlen nedsat til en tiendedel af pålydende. De gamle pengesedler, sletdaleren, var med et kun en tiendedel værd i forhold til rigsdaleren. Og det værste var, at regeringen ikke kunne fastholde kursen. „Landmænd, der kom til byen, vidste knap bedre end, at sedlerne var blevet uden værd“, skriver nationalbankdirektør Marcus Rubin, „og som følge deraf satte de priserne fabelagtigt til vejrs.“ Endnu fortælles om en gårdmand, der boede i den nordligste gård i Bissrup i Holsteinborg sogn, at han kørte til København med et læs korn og fik betaling i pengesedler. De fyldte så meget, at han måtte stoppe dem i en tom kornsæk, og den sad han på på vejen hjem, for den bød et blødt sæde! Det gik især ud over embedsmænd, arbejdere og andre, der fik deres løn helt eller delvis i penge. En årsløn på 2000 daler strakte ikke langt, når et par støvler kostede 500 kurantdaler, en skæppe salt 100 kd., en snaps et par daler — og et pund kaffe 30 daler! Vi ser bedst prisbevægelsen ved at følge kornprisen. I sparekassens stiftelsesår kostede en tønne rug 31 kr. (omregnet direkte i nutids penge. 1 kurantdaler omkring 16,85). I 1812 sprang prisen op til 197 kr. pr. tønne. Og

i 1813 måtte man give 419 kr. for en tønde rug, eller mere end en underofficer ved hæren havde i årlig gage.

Holsteinborg sparekasse er den eneste i kongeriget Danmark, der oplevede statsbankerotten. De to eller tre, der var ældre, lå nok indenfor monarkiet, men ikke i riget, de tilhørte Holsten. Og den næste sparekasse i kongeriget stiftedes først to år efter bankerotten, i 1815. Derfor har det særlig interesse at se, hvorledes pengekrisen virkede ind.

På selve dagen for den skæbnesvangre pengeforordning, den 5. januar 1813, kom to sparere og indsatte penge. Men siden tørrede opsparingskilden ind. Folk på egnen regnede efterhånden mest med naturalier og ikke med penge. I maj indsatte en ung pige et halvt hundrede rigsdaler. Men da hun var datter af sparekassens 1. daglige leder, inspektør Malthe, indsatte han måske pengene for at opmuntre andre til at følge eksemplet.

Det var dog forgæves. Der meldte sig ikke flere det år. Og det følgende år, 1814, kom kun tre sparere, så virksomheden var faktisk standset i praksis. Derimod ikke teoretisk. Enhver kunne indsætte. Man gjorde det bare ikke.

Intet øjeblik tænkte greve F. A. Holstein eller direktionen på at give op. De blev ved at låne penge ud i den udstrækning, der var midler til det i kassen — som om intet var hændt.

I 1813 indsættes ifølge indlånsprotokollen:

Hr. Inspecteur Malthe paa Holsteinborg for Jomf. Johanne Vedastine Malthe paa Holsteinborg.	
1813. Jan. 6. Indsat, heraf Renterne bestandig tillægges Capitalen	50 D.
Hr. Inspecteur Malthe for Andreas Christensen og Lars Christensen af Taarnmark	1 D. 80 sk.

I 1813 ydes følgende lån:

Haarslev. Boelsmand Anders Pedersen.

1813. Marts 16. Erholdet som tilbage betales i Medhold Obligationen 25 D.

Nyerup. Huusmand Corfix Rasmussen.

1813. Juni 3. Erholdet et Laan som i Overensstemmelse med Obligationen afbetales i 4 år 50 D.

— Det første lån på 25 rigsdaler skal bruges til indkøb af heste. Det andet oplyser direktionsprotokollen intet om.

Det alt overskyggende spørgsmål i dette år er: Hvorledes får man ordnet forholdet til sparerne? Og hvorledes vil de reagere, når de får at vide, at deres opsparede pengesum smelter som en snebold? Mon de vil tage deres penge ud og dermed tvinge direktionen til at opgive sparekassen?

Det andet spørgsmål, som også er vigtigt, omend ikke livsvigtigt, er, om lånerne vil volde vanskeligheder f. eks. ved at opsigte de lånte penge og anmode om at måtte betale dem tilbage snarest muligt. Med hensyn til sparerne lå vanskeligheden i at forklare dem, at sparekassen er uden skyld i det skete: at deres sparepenge med et er formindsket til en trediedel! Man havde jo lovet, at kapitalen ville vokse. Uheldigt var det, at den ene af direktørerne, inspektør Malthé, fratrådte direktionen dagen efter pengereformens ikrafttræden. Det skete „efter Lodtrækning“ står der kort og godt. Hans efterfølger bliver sognepræst Peter Neergaard Schou, Ørslev ved Skælskør.

Direktionen tøver et par måneder. Så indkalder den lånerne til forhandling om, hvorvidt de vil have deres fordringer omskrevet til rigsbankpenge i overensstemmelse med de tilsendte tabeller efter forskrivningens alder.

Lånerne stiller sig meget forstående. Kirkesanger og skolelærer Lars Nielsen, Tornemark, „skylder efter Forskrivning af 22. Marts i 1812 — 200 Rc., men herpå er betalt Afdrag 50 RC ... er skyldig 150 RC., hvilke han erklærer ikke at ville have omskrevet, men vil udbetale Capitalen med sin Rente 1. Mai førstkommende i Daler Courant.“ På samme måde gik det med de to næste, Jørgen Jørgensen, Rude, ... „i Henseende til de 75 RC. han endnu skyldte efter sin Forskrivning af 15. April.“ Og smed Jens Sørensen på lignende måde med hans gæld på RC. En fjerde låner, Morten Olsen fra Haarslev, var ikke mødt. Sparekassedirektionen stiller sig imødekommende og meddeler lånerne, at „den fandt ingen Grund til at nægte Antagelse af de af Debitorerne givne Anbud om at udbetale deres Skyld 1. Mai dette Aar.“

Men denne beslutning fortrød direktionen snart — og omstødte den.

Så fulgte forhandling med sparerne.

De, der havde penge indestående i sparekassen, var tilsagt til at give møde samme dag. Men ingen af dem mødte. Man ved ikke hvorfor. Så blev nyt møde sat til 6. april 1813. Og da kom de. De meddelte, at de gerne ville lade pengene blive stående, omskrevet efter de nye tabeller. Det betød, at den første sparer i Danmark, Niels Hansen, fik sine 100 Daler nedskrevet til 35 rigsbankdaler. Og de andre fulgte efter på lignende måde.

Da Holsteinborg sparekasse er den eneste, der har oplevet statsbankerotten 1813, skal her gives en oversigt over ændringerne ved sparerne opsparede beløb.

	Indsat 1811	Omregnet 1813
Niels Hansen af Bierre	100 DC	35 Rbd.
Jens Hansen af Bierre	100 -	35 -
Karen Ols Datter af Høve ...	50 -	18 -
Maren Olsdatter af Høve ...	50 -	18 -
Lars Mortensen af Bierre ...	34 -	11 - 86 skilling
Lars Hansen, Sterrede	100 -	
og derpå	20 -	41 -
Niels Jørgensen	50 -	17 - 48 skilling
Karens Hansdatter af Stubberup	29 - 90 sk.	10 - 42 skilling

Omskrivningen foretages med 100 DC. svarende til 35 rigsbankdaler.

— Hvorledes virker nu den nye tingenes tilstand: at man kan risikere, at ens sparepenge bliver formindsket, ind på befolkningens syn på „Indretningen“?

Det fremgår tydeligt af opsparingen de følgende år. Da en oversigt aldrig før har været trykt, skal den offentliggøres her.

År 1814:

Husmand Morten Nielsen for Myndling Kirsten Pedersdatter af Quislemark	11 Rd. 64 sk.
Husmand Morten Nielsen for Myndling Hans Pedersen, Quislemark	27 Rd.
Gaardmand Lars Johansen for sin Søn Jens Larsen og Datter Karen Lars Datter	100 Rd.

1815:

Kammerraad og Inspektør Malthe for Myndlinge Christen Nielsen, Karen og Maren Niels Døtre, Orebye	12 Rd. 41 sk.

Arvfæster Corfix Nielsen for Myndlinge Niels, Jens og Johannes Corfixsønner og Datter Ellen Corfix Datter	47 Rd. 55 sk.
Inspektør Malthe for Hans og Andreas Poulssønner, Stubberup	3 Rd. 64 sk.
Mads Pedersen for sin Søn Peder Madsen og Datter Ellen Mads Datter	5 Rd. 27 sk.
Husmand Morten Nielsen for Myndlinge Ane Lars Datter, Quislemark	1 Rd. 13 sk.
Inspektør Malthe for Myndlinge Jens Hansen, Sophie, Ane Kirstine, Ellen og Maren Hans Døtre, Skafterup	12 Rd. 41 sk.

1816: Ingen sparere.

1817:

Ungkarl Thomas Nielsen, Spiellerup	100 Rd.
Hans Madsen for sin Myndling Kirsten Niels Datter, Quislemark	6 Rd. 41 sk.
Søren Jensen for sin Myndling Morten Jensen, Skafterup	10 Rd.
Myndling Sidse Hansdatter af Skiørpinge.	

Det er bemærkelsesværdigt, at der — som det fremgår af ovenstående oversigt — ikke kommer en eneste fra erhvervene: landbrug eller håndværk, medmindre den i 1817 nævnte ungtkarl tilhører dem. Indsætterne er næsten udelukkende børn, eller rettere: formyndere, der indsætter penge for børn. I visse tilfælde aner man en tragedie bag de korte meddelelser, f. eks. i 1815, da Malthe indsætter penge for tre børn. I et andet får man det senere at vide: Kirsten Niels Datters penge hæves 4 år efter af hendes svoger, for hun er død. — I andre tilfælde ser man det glædelige, at da en dreng

eller pige først har fået nogle få rigsdalere ind i sparekassen, får de lyst til at spare. Det gælder Morten Nielsen fra Skafte-
rup, der i 1817 indsatte 10 Rdb. Tre år senere kommer han
med et par hundrede rigsdalere. Derpå med 50 Rdb. Og
summen stiger efterhånden til næsten halvfjerde hundrede
Rbd., en meget betydelig sum. Da den er højest, har den
samme værdi som købsværdien af 60 tønder rug. En anden
sparer, Sidse Hans Datter fra Skørpinge, startede i 1812 med
18 DC, 12 skilling. Hun er kassens bedste sparer i disse år.
Hun når op på over halvfjerde hundrede rigsbankdaler og
lader sine penge stå i over 22 år.

Men de mennesker, for hvem sparekassen er oprettet: dag-
lejere og tjenestefolk og andre, der kun har til dagen og vejen
— og lidt til, som de så skal sætte ind, kommer ikke. I 1814
var der tre indsættere, der satte penge for fire børn, i 1815
var der 7 indsættere, der sætter ind for 17 børn. Og 1816
huskedes nok som det første år, hvor der ingen nye sparere
var. I 1817 indsætter en mand 100 RD., det største samlede
beløb i flere år.

Af lån i det tilsvarende tidsrum ydes følgende:

1814: Ingen.

1815:

Nyerup. Gaardmand Hans Nielsen. Erholdt Laan ... at afbetales i 3 Aar	150 RD.
Venslev. Gaardmand Niels Johansen. Erholdt Laan ... til- bagebetale 1. Mai 1816	100 RD.
Tornemark. Kirkesanger Abildgaard. 4 Aar	100 RD.

1816:

Rude. Kirkesanger M. Jensen	100 RD.
Bierresønder. Gaardmand Hans Christensen — til 1820 ...	100 RD.

1817:

Menstrup. Skolelærer Hansen. — til Nov. 1817 100 RD.

Lånene i disse år — årene mellem statsbankerotten og den store landbrugskrise — var gode for landbruget. De fleste landbrugsejendomme var tildels selvforsynende. Kun når man skulle anskaffe redskaber og besætning, havde man brug for kontante midler. Priserne på korn, kød og flæsk var høje. Beskæftigelsen var stor. Det er især folk, der skal etablere sig, der har brug for lån. Og alle lånene er kortfristede. Det er nødvendigt for direktionen at arbejde på kort sigt i denne henseende, fordi der næsten ingen penge kommer ind. Den kan også gøre det med god samvittighed, for der er ikke stor låneefterspørgsel. Men dette forhold ændres helt i 1818.

På dette tidspunkt er Europa begyndt at komme sig efter de svære Napoleonskrige. Soldaterne er vendt hjem til det civile liv. Landene begynder at sætte produktionen i vejret og behøver ikke at købe så mange varer i andre lande. Denne udvikling er ugunstig for et kornproducerende land som Danmark og påvirker prisudviklingen på verdensmarkedet. Norge, som aftog meget korn fra Danmark, mistede vi i 1814. En ulykke kommer sjældent alene, siger man. Det passede her, for året efter gik Englands marked tabt for os ved toldloven af 1815, der forbød indførsel af korn, når prisen var under et vist punkt (for hvede 80 Shill. pr. Quarter, det svarer omtrent til 35 kr. pr. tønne). Frankrig fulgte fire år senere eksemplet og forbød indførsel af korn, når prisen gik under 25 kr. pr. tønne. Også Spanien, der tidligere havde fået korn nordfra, ophørte med at købe.

Denne udvikling ude i verden fulgtes af en tilsvarende ugunstig indadtil i landet: da pengene steg i værdi, faldt

varepriser, al omsætning og spekulation hæmmedes; de faste byrder blev vanskelige at udrede, skattetrykket voksede, og ejendomspriserne faldt. Landmændene klagede over told på nødvendige indførselsvarer og over det stemplede papir, der for en gældsfor skrivning på f. eks. 300 Rbd. løb op til 7 Rbd.

Denne udvikling ude i Europa og inde i landet afspejler sig i den unge sparekasses udvikling, så meget endda, at man faktisk kan sige, at der begyndte en ny periode i sparekassens liv med året 1818.

Da satte en stor landbrugskrise ind over Danmark. Priserne på landbrugsprodukter faldt katastrofalt i løbet af få år, i visse tilfælde kostede rug under halvdelen af, hvad prisen var blot 10 år før. Da sparekassen startede, var prisen på rug omregnet i vore penge 16 kr. 85 øre. 10 år senere kostede den kun 6 kr. 12 øre. Flæsket kostede 30 øre pundet og faldt til 19 øre. Og smør faldt fra 37 øre til 31 øre pundet.

Ved denne — 2. periodes — begyndelse i Holsteinborg sparekasses historie meldte sig overhovedet ingen nye sparere. I tiden 1818 til 1821 indsættes ikke så meget som 1 rigsdaler. Først i slutningen af 1821 kommer en møllersvend og sætter 39 rdl. ind for en dreng, som han er formynder for. Og han er ingen enlig svale. Flere følger snart efter. Forklaringen til den spirende sparelyst, der vokser frem på et tidspunkt, hvor fattigdommen breder sig på landet, er vel, at folk efter den pengerrigelige tid 1813 til 1817, hvor man sorgløst gav ud, hvad man tjente, begyndte at forstå, at det var godt at have lidt på kistebund eller i sparekasse — og navnlig det sidste, for det gav 3 procent i årlig rente.

I 1822 meldte sig 5 nye sparere, i 1823 7 nye. Hvert år meldte sig nogle. Men det vigtigste var, at de fleste af de tidligere sparere lod deres penge blive stående. Derfor kunne

man stadig låne ud. Og det blev der nu brug for. Mens opsparingen i denne periode var fra 2 rbd. til 100 rbd., var udlånene fortrinsvis på 15 til 50 rbd. I enkelte tilfælde ydes til en låner 100 rbd. Behovet var stort. Man overraskes over, at der er flere, som får lån på både 8 og 10 rbd. (svarende til 18 til 22 kr.) at betale tilbage på 1 år. Man skimter de hårde vilkår, landbruget havde, når man læser, at der må ydes så små beløb som 10 rbd. både til gårdmænd og sognefogeder, endda at betale „efter lovlig Opsigelse“, d. v. s. på ubestemt tid. Eller når en „Kakkelovnsfabrikeuer“ to gange må forstrækkes med et lån på — 5 rbd. Ja, en husmand må endda anmode om et lån på 4 rbd.

I tiden 1818, da krisen sætter ind, og til og med 1820 er der få lånere, enten fordi man ikke er klar over, at sparekassen vil yde hjælp; for alt lån var hidtil ydet til folk af private; eller fordi man var lidt mistænksom overfor den. Men disse hindringer bliver snart overvundne. I 1821 er der endnu kun to nye lånere — men adskillige sidder med gamle lån. I 1822 kommer ikke mindre end 12 nye lånere. I 1823 er der 10. I 1824 8 nye lånere. I de følgende tre år henholdsvis 11, 10 og 13.

De fleste lån er kortfristede: et til 5 år. Alle klasser af landbefolkningen er repræsenteret blandt lånerne. husmænd, håndværkere, gårdmænd, boelsmænd, skolelærere og præster.

Det er åbenbart, at kassen har vundet befolkningens tillid. Det gælder også med hensyn til opsparing. Vel er det små tal, det drejer sig om, men dog store nok til at man kan se, at den har genvundet folks tillid efter chokket i 1813.

Det fremgår tydeligt af en samlet oversigt over opsparing og udlån i denne periode af dens historie: 1818—1828.

Sparere 1818—28:

1818: Ingen.

1819: Ingen.

1820: Ingen.

1821:

Møllersvend Hans Jørgensen for Myndling Hans
Hansen, Tornemark 39 Rbd. 72 sk.

1822:

Kirkesanger Læderborg for Myndling Hans, Kirsten
og Ane Læderborg, Skiørpinge 10 Rbd. 72 sk.

Kirkesanger Birk for Myndling Johan Christian
Møller, Haarslev 3 Rbd.

Huusmand Johan Christiansen, Spiellerup 2 Rbd.

Huusmand Jørgen Pedersen, Taarnmark 2 Rbd.

Gaardmand Christoffer Nielsen for Myndling Ane
Hansdatter, Haarslev 37 Rbd. 60 sk.

1823:

Soldat Ole Jørgensen, Venslev 100 RD.

Smed Lars Nielsen, Skafterup, for Myndling Niels
Larsen af Bisserup Bye, Fiurendahl Sogn 11 RD. 26 sk.

Smed Lars Nielsen, Skafterup, for Myndling Hans
Larsen af Bisserup Bye 11 RD 26 sk.

Smed Lars Nielsen, Skafterup, for Myndlingen
Maren Larsdatter af Bisserup 5 RD. 61 sk.

Smed Lars Nielsen, Skafterup, for Myndlingen
Marie Larsdatter af Bisserup 5 RD. 61 sk.

Indsidder Rasmus Jensen, Wensløw 2 RD.

Huusmand Christen Jørgensen, Stubberup 2 RD.

1824:

Jeppé Hansens Enke, Snedinge, indskudt for hendes Søn Hans Jeppesen	20 RD.
Jeppé Hansens Enke, Snedinge, for sin Datter Sophie Jeppesdatter	20 RD.
Jeppé Hansens Enke, Snedinge, for sin Datter Christiane Jeppesdatter	20 RD.
Ungkarl Ole Jørgensen, Bierresønder	100 RD.

1825:

Jeppé Hansens Enke indskudt for sin Søn Peder ...	20 RD
Jeppé Hansens Enke for sin Datter Maren	20 RD.

1826:

Ungkarl Jens Rasmussen, Hyllested	100 RD.

1827:

Christen Niensens E.s Kirsten Jensdatter, Spileerup...	10 RD.
Hans Jensen, Søn af Gaardmand Jens Olsen, Haarslev	50 RD.
Ane Jensdatter, Datter af Gaardmand Jens Olsen, Haarslev	50 RD.
Lars Pedersens Enke for Peder Larsen, Bisserup ...	10 RD.
Lars Pedersens Enke for Søren Larsen, Bisserup ...	10 RD.
Lars Pedersens Enke for Karen Larsdatter, Bisserup	10 RD.

1828:

Gmd. Jørgen Jørgensen, Bierre	60 RD.
Aftægtsmand Hans Olsen med Værge for Sønnen Niels Hansen, Sterrede	82 RD.
Aftægtsmand Hans Olsen med Værge for Datteren Ane Hansdatter, Sterrede	41 RD
Ungkarl Peder Olsen, Bisserup	50 RD.

Oversigt over udlån 1818—1828.

Det vil erindres, at i perioden 1818 til 1821 indsættes intet beløb af nye sparere. Men man har stadig kapital at arbejde med. De hidtidige sparere lader tildels deres penge stå, og nogle sætter flere ind på deres konto.

Så kassen kan stadig virke ikke blot som sparekasse, men netop på det område, hvor den er den eneste i Danmark: som lånekasse. Det fremgår af nedenstående oversigt, der strækker sig til to år efter, at den store landbrugskrise er ophørt.

Laanere:

1818:

Huusmand Hans Larsen, Wensløw. Erholdt Laan ... afbetales i to Terminer	100 RD.
Huusmand gl. Niels Jørgensen, Wensløw ... at afbetale i 1 Termin	50 —
Huusmand u. Niels Jørgensen, Wensløw ... at tilbagebetale i 4 Terminer	25 —

1819: *Ingen Laan.*

1820:

Huusmand Hans Jacobsen, Rude ... at tilbagebetale i 4 Aar	25 —
Hr. Kirkesanger Jensen, Quislemark ... afbetales paa 4 Aar	50 —
Huusmand Niels Hansen, Stubberup ... afbetales paa 4 Aar	50 —
Huusmand Knud Hansen, Bierre. Modtaget Laan, som i Henhold til Obligation tilbagebetales 1. Maj 1821 og 1822	15 —
Niels Christensen, Sandvedhuus ... tilbagebetales paa to Aar	15 —
Huusmand Hans Nielsen, Orebye ... 4 år	20 —
Arrestforvarer Frantz Folie ... 2 Aar	20 —

1821:

Huusmand Henrik Hansen, Stubberup ... 1 Aar	25 —
Huusmand Christen Hansen, Stubberup ... 2 Aar	15 —

1822:

Hr. Kirkesanger Niensens Enke, Krummerup ... 9 Aar	45	—
Boelsmand Hans Jensen, Menstrup ... 4 Aar	25	—
Smed Jens Sørensen, Rude. ... 5 Rd. hver 1ste Dec. til alt er betalt	35	—
Hr. Kirkesanger Birck, Haarsløw ... 5 Aar	25	—
Gaardmand Frederik Anretz, Orebye ... 5 Aar	50	—
Huusmand Friderik Frandsen, Hyllested ... 2 Aar	20	—
Huusmand Friderik Christiansen, Nyerup ... 2 Aar	10	—
Huusmand Hans Pedersen, Bierre ... 4 Aar	20	—
Huusmand Hans Madsen, Bøgelunde ... 2 Aar	8	—
Huusmand Friderik Christiansen Jæger, Quislemark . 2 Aar	8	—
Niels Henningsen for Kirsten Johannedatter, Nyerup. 2 Aar	8	—
Kirkesanger Poulsen Enke Birgithe, Quislemark ... 3 Aar	15	—

1823:

Gaardmand Peder Larsen, Bøgelunde ... 3 Aar	60	—
Gmd. og Smed Lars Nielsen, Nyerup ... 3 Aar	60	—
Hmd. Niels Andersen, Sterrede ... 3 Aar	30	—
Hr. Skytten Thymann, Nyerup ... 3 Aar	45	—
Huusmand Jens Nielsen, Skafterup ... 2 Aar	20	—
Huusmand u. Jens Hansen, Wensløw. Afbetale paa 2 Aar	10	—
Huusmand Hans Christoffersen, Wensløw. Afbetales paa 1 Aar	10	—
Tiener C. Madsen, Holsteinborg. Afbetales paa 2 Aar ...	25	—
Bødker Girstein, Bisserup. Afbetales paa 2 Aar	25	—
Hmd. Peder Henrik Korn, Bisserup. Afbetales paa 2 Aar ...	30	—

1824:

Niels Gundersen, Statfornærhuus. Afbetales paa 2 Aar ...	20	—
Gmd. Niels Nielsen, Skafterup. Afbetales paa 2 Aar	40	—
Smed Peder Pedersen, Nyerup. Afbetales paa 2 Aar	40	—
Gmd. Anders Larsen, Bierre. Afbetales 1¼ Aar	20	—
Huusmand Lars Christoffersen, Bøgelunde. Afbetales paa 1 Aar	10	—
Huusmand Jens Larsen, Bøgelunde. Afbetales paa 1 Aar ...	8	—
Sognefoged Hans Nielsen, Stubberup. Afbetales paa ½ Aar	10	—

Hmd. Peder Eriksen, Taarnmark. Tilbagebetales »når paa-
fordres« 4 —

1825:

Hmd. Rasmus Andersen, Nyerup. Tilbagebetales paa 4 Aar 50 —
Hmd. Hans Olsen, Stubberup. Afbetales paa 2 Aar 20 —
Bmd. Søren Christensen. Afbetales ½ Aar 10 —
Hmd. Jens Jensen, Stubberup. 2 Aar 19 —
Hmd. Henrik Hansen, Haarsløw. Afbetales paa 1 Aar 8 —
Gmd. Hans Christensen, Glænøe. 1½ Aar 50 —
Hmd. Jørgensen Pedersen, Wensløw. 5 Aar 25 —
Hmd. Christen Pedersen, Haarsløw. 4 Aar 20 —
Hmd. Jørgen Pedersen, Bierre. 4 Aar 20 —
Sognefoged Jens Hansen, Quislemark. 3 Aar 12 —
Bmd. Rasmus Jensen, Glænøe. 3 Aar 25 —

1826:

Hmd. Jens Jørgensen, Bierresønder. 2 Aar 20 —
Hmd. Hans Nielsen, Nyerup, 9 Aar 25 —
Peder Jørgensen, Stubberup. 1 Aar 10 —
Peder Corsøer, Rude. 2 Aar 10 —
Hans Eilertsen, Bisserup. 4 Aar 15 —
Jacob Hansen, Bisserup. 2 Aar 20 —
Skomager Jens Johansen, Haarsløw. 1828 12 —
Madame Richardt, Rude. 3 Aar 27 —
Husmand Rasmus Nielsen, Stubberup. 1 Aar 15 —
Skovfoged Olsen, Glænøe. 1 Aar 25 —

1827:

Ungkarl Lars Pedersen, Spiellerup. 1 Aar 100 —
Hmd. Peder Hansen, Ørsløw. 1 Aar 20 —
Jørgen Larsen, Bierre. 2 Aar 20 —
Jens Hansen, Haarsløw. 2 Aar 20 —
Gmd. Christen Nielsen, Bøgelunde. 3 Aar 20 —
Hmd. Jacob Pedersen, Wensløw. 1½ Aar 6 —
Hmd. Anders Olsen, Bierre. 2 Aar 15 —

Kirkesanger E. Birck, Haarsløw. 1 Aar	50	—
Kirkesanger Sørensen, Wensløw. 1 Aar	30	—
Snedker Didriksen, Bisserup. 3 Aar	20	—
Hmd. Jens Larsen, Hyllested. 5 Aar	50	—
Hmd. Johan Werner, Bøgelunde. 5 Aar	25	—
Hmd. Peder Hansen, Taarnmark. 2 Aar	10	—

1828:

Christian Poulsen, Quislemark. 5 Aar	130	—
Gmd. Jens Pedersen, Wensløw ... »efter lovlig Opsigelse«	10	—
Gmd. Anders Larsen, Wensløw. 4 Aar	50	—
Hmd. Jens Nielsen, Haarsløv. 2 Aar	10	—
Kakkelovnsfabriquer Gesner, Bisserup. ½ Aar	5	—
Gmd. Hans Larsen, Orebye. 3 Aar	50	—
Bmd. Ole Jacobsen, Høve. ½ Aar	25	—
Indsidder Hans Pedersen, Taarnmark. ... »tilbagebetales efter ½ Aars Opsigelse«	50	—
Peder Madsen, Haarsløw. 1½ Aar	10	—
Rasmus Hansen, Sønderjellinge. 2 Aar	14	—
Huusmand Jens Larsen, Rude. 6 Aar	25	—
Murermester Mauritius Hector, Wensløw. 3 Aar	25	—
Boelsmand Jens Sørensen, Bierre. Over 3 Aar	10	—
Gmd. Christen Christensen, Glænøe. 6 Aar	25	—
Hmd. Hans Boesen, Wensløw. 2 Aar	10	—
Hmd. C. L. Brissong, Glænø. 3 Aar	20	—
Hmd. Niels Jørgensen, Wensløw. ½ Aar	5	—
Hmd. Jens Olsen, Qvislemark. 2 Aar	20	—
Huusmand Peder Jensen, Bisserup. 1 Aar	10	—
Bødker Niels Olsen, Taarnmark. 5 Aar	50	—
Kakkelovnsfabriker Gesner, Bisserup. 1 Aar	5	—
Huusmand Anders Nielsen, Haarsløw. 3 Aar	15	—

LITTERATUR:

1. Dr. Erich Graber: Kiel und Die Gesellschaft freiwilliger Armenfreunde 1793—1953, side 219 ff.
2. Holsteinborg sparekasses arkiv.
3. Deliberationsprotokol for den af Grevskabets Industrie-Selskab oprettede Spare- og Laane Casse 1810. Opbevares i Landsarkivet i København.
4. Samme.
5. Det skal dog bemærkes, at fra omkring 1820 mærkes stærkt den engelske indflydelse på et punkt: Sparekasser skulle udelukkende bruges til opbevaring af folks penge, ikke til udlån. Det gælder f. eks. den sparekasse, der blev oprettet i København i 1820.
6. Deliberationsprotokollen. Det følgende afsnit er noget forkortet, da der foreligger en udførlig skriftlig fremstilling på grundlag af arkivalierne i bogen »150 år med Sparekassen for grevskabet Holsteinborg og omegn, Danmarks ældste private pengeinstitut. 1960«.
7. Spare-Casse Protocol i Grevskabet Holsteinborg. 1811. Side 1—5.
8. Samme. Side 17 ff.
9. Laane Casse Protocol i Grevskabet Holsteinborg. 1811. Side 1. — I såvel spare- som låneprotokol får hver person, der indsætter eller låner, 1 hel side, hvor alle kapitalens bevægelser opføres.
10. Deliberationsprotokol.
11. Spare Casse Protocol i Grevskabet Holsteinborg, side 23 ff.
12. Laane Casse Protocollen. — Iøvrigt hviler hele den følgende fremstilling på ovennævnte to protokoller.

Fortsættes.

Tårnborg

Af malermester *H. Christensen*

Tårnborg ligger på et højedrag ved Korsør Nor, mod syd og vest omgivet af noret, mod nord begrænset af den nu udtørrede Halseby sø, kun mod øst har næsset været forbundet med det øvrige land, forsvarsmæssig set et godt sted at bygge en borg. Eggen her omkring noret har været bebygget lige fra ældre stenalder, yngre stenalder, vikingetid, ligeledes vidner de gamle landsbynavne som Hulby, Halseby, Frølund og Svendstrup om tidlig bebyggelse.

Om selve Tårnborg ved vi ikke ret meget, vi ved ikke, hvem der har bygget borgen, eller hvornår den er bygget, man har gættet på Valdemar den Store, og nogle mener, at Svend Grate har anlagt de første befæstninger her, for Saxo skriver, at da Svend Grate fik lidt fred i riget, opførte han befæstninger på begge sider af Storebælt mod venderne, men at venderne senere ødelagde dem. Mon ikke disse befæstninger snarere har ligget ved Skælskør fjord, for overfarten fra Sjælland til Fyn og Sønderjylland gik den gang over Skælskør; byen ved den lange smalle fjord lå temmelig godt beskyttet mod fjender. Vejen fra Skælskør gik gennem Midtsjælland til Ringsted (Sjællands landsting og kongehyldnings by) og fra Ringsted videre mod Lejre og Roskilde. Kongerne rejste ad denne vej, og i nogle glimt får vi lidt at vide om, hvor vejen gik. I Alsted skov faldt Magnus d. Gode af hesten og døde senere år 1047. Da Svend Estridsøn var død i Slesvig 1074, kom hans lig gennem Topshøj skov. I

Egeslevmagle stadfæster Erik Lam 1140 Næstved-munkenes privilegier.

På Valdemar den Stores tid syntes der ikke at have været beboelse nær ved noret eller på halvøen Halsskov; grunden er vel vundernes plyndringer; jord og skove har vist tilhørt kongen.

„Hylleminde“ dette stridens æble for lokale historikere i Vestsjælland. Saxo fortæller jo om en kamp mellem Absalon og vendere ved Hylleminde, men fortæller intet om, hvor Hylleminde ligger, og navnet kendes ikke mere. Nogle vil mene, at det har været ved Bisserup, andre, at det har været ved Næsbystrand, ved Vaarby-åens udløb, men Saxos beskrivelse af forholdene synes bedre at passe her ved noret. „Minde“ er jo et gl. ord for udløbet fra en fjord eller et nor, og „Hyl“ kan stamme fra Hulby, der i Valdemar Sejrs jordebog skrives „Hylby“. (Hylleminde kan være udløbet fra Hylby Nor).

Om kampen fortæller Saxo, at Absalon lå med 3 skibe ved indløbet til noret, medens 3 andre skibe var løbet ind i noret for at laste brænde, men ved pludseligt indtrædende lavvande blev de stikkende fast i mudderet.

Absalon hørte bulder og skrål og så, at 9 vendiske skibe var på vej ind i noret. For at gøre sine skibe klar til kamp måtte han kappe sine ankertøve; han fik afskåret et af de vendiske skibe, hvorefter de andre flygtede ud af noret; det angrebne skib flygtede ind i noret, og venderne gemte sig i „Bjørnekærsskoven“, hvor bønderne siden fandt og dræbte dem.

Navnet „Bjørneskoven“ er forsvundet, og der har været ledt efter det flere steder, men det må jo ligge nær ved noret. Nordøst for den nu udtørrede del af noret findes et

bjørnenavn, nemlig Bjørnskilde (omtales 1744); vandet fra kilden søgte mod noret, og at dømme efter den mørke jord har her engang været kær og skov, så mon ikke Bjørnekærskoven" har ligget her; lidt syd for lå Gneverskoven og Gneverskovskæret. I det hele taget var egnen omkring noret den gang skovrig i modsætning til det øvrige Vestsjælland, så her har været let for Absalons skibe at skaffe sig brænde.

Absalon har sikkert med sine skibe ligget inde i noret i læ af øerne Magleø, Lilleø og Egø; derfor har venderne ikke kunnet se hans skibe, før de kom ind i noret. Havde der nu været et Tårnborgh eller et befæstet sted i noret med havn, havde Absalon sikkert sejlet dertil, og venderne har nok også vidst, at der intet forsvar var, siden de så trygt er sejlet ind i noret.

Første gang vi hører noget om Tårnborgh, er så vidt mig bekendt i Valdemar Sejers Jordebog 1231; der står: Taarnborgh Halsæby og Bræknæs, som er givcet for Andworscogh: Da Valdemar den Store grundlagde Antvorskov kloster, var jorden der Kongelev, og kongen måtte da i bytte give af sin egen arvelod. (Kongelev måtte ikke sælges eller gives bort).

I året 1252 skødede kong Abel til Antvorskov kloster noget gods i Skørpinge og Halkevad mølle samt sin skov i Sørbymagle, Hans Majestæt og Kronen fik som vederlag en skov i Hals (Halsskov) og et stykke jord i Halseby. Muligvis har dette mageskifte noget at gøre med Tårnborgh.

Første gang vi hører en konge udstede en kundgørelse fra Tårnborgh er 5. juni 1254; kong Kristoffer den Første tager Antvorskov kloster under sin beskyttelse.

Tredie påskedag 1259: Kong Kristoffer den I. befaler gejstligheden i Halland at genoptage gudstjenesten.

April 5. 1268: Erik 5. Glipping: Tager Esrom kloster under sin beskyttelse.

Juni 30. 1283: Erik 5. Glipping tillader biskop Jens I af Reval at bygge en mølle. — (Disse kundgørelser er udstedt på Tårnbor*g*).

1289 iflg. Esrom klostres årbøger: Blev borgen og kirken afbrændt af nordmændene, Marsk Stig og de fredløse (samme skæbne fik Skælskør).

1300: Erik den 6. Menved og den norske kong Håkon skulle mødes i Tårnbor*g* til vor Frues himmelfart (15. august) for at forhandle om fred. (Mødet kom vist ikke i stand).

1306: Der berettes om kamp med nordmændene ved Tårnbor*g*, mange nordmænd skal være faldet og druknet.

1308: Tårnbor*g*, dagen efter Mikkelsdag: kong Erik den 6. Menved pålægger rådet i Lübeck at betale det beløb, staden skal erlægge til kongen; samme år afholder kongen „danehof“ på Tårnbor*g*.

1315 Januar 15.: Kongen udsteder kvittering til rådet i Lübeck for modtagelse af stadens værneskat.

1316: Kong Erik 6. Menved fastsætter den told, borgerne i de hollandske byer Harderwijk og Zutphen skal betale på Skånemarkedet; fremdeles når de besøger andre danske byer med deres varer, at de i Tårnbor*g* skal betale en lignende told som i Nyborg, at de for hver pakke linned skal betale en halv mark kobberpenge, og af hvad de sælger i Slagelse og Roskilde skal betale en ørtug kobberpenge, som kaldes torve-ørtug. Borgerne i byen Deventer (Holland) for tilsvarende privilegier for klæde, som skal fortoldes i Nyborg og Tårnbor*g*.

1322: Tingsvidner af Flakkebjærg Herredsting: Knud kaldet Juul og Jakob kaldet Skaal, den herre kongens fogeder på Tårnborg.

Tårnborg 16. august 1323: Kong Kristoffer den II. til-dømmer Hr. Niels Brok hans gods i Lysholt. — Givet i Tårnborg med præsten Hr. Povl som vidne.

1326: Skåninger og sjællændere gjorde oprør mod Kristoffer den II. (Kristoffer uden land), indtog Tårnborg og tog Kristoffers søn, Erik, til fange.

Valdemar den III. Atterdag erobrede Tårnborg slot 1346. (Rimeligvis fra holstenerne).

Det er det lidet, som middelalderlige dokumenter fortæller os om livet på Tårnborg, dog et lille stykke af Danmarks historie.

I ly af sin befæstning er Korsør nu vokset op, og Tårnborgs rolle er udspillet. Kong Erik af Pommern gav 1441 Korsørs borgere tilladelse til at nedbryde borgen; fra den tid stammer følgende udtalelse: „Den tid vi brød Thornburgh op, og skulle bygge Korsør, som vi gjorde og endnu gør.

Kong Kristian den I. gav 1459 Korsørs borgere „kronens gamle ladegård liggende ved Tårnborg.

Korsørs borgere tog det hele med fra Tårnborg, undtagen kampestensfundamenterne, og takket være dem kan vi se borgens størrelse. Selve den befæstede borg har ligget på en høj vest for kirken; den har bestået af et firkantet tårn ca. 8×8 m. Omgivet af en ringmur ca. 30×30 m. Ruinerne blev fredet 1891 og i 1894 undersøgt af Nationalmuseet, som fandt middelalderlige lerkar og metaldele samt mønter fra Kristoffer den Andens tid; tårn og ringmur har været opført af munkesten, murtykkelsen har været ca. 1,60 m. Længs ringmurens indre sider fandtes fundamenter af lettere byg-

ninger, flere steder fandtes velbevaret brolægning. Indgangen har været i borgens østside over mod kirken.

At borgen er anlagt på kongebud er der ingen tvivl om, for at sikre overfarten til Fyn og som et sted, hvor kongen kunne opholde sig under ugunstige vejrforhold på bæltet. Det ses også, at kongerne, og vel især Erik Menved, har opholdt sig en del her på Tårnbor*g*.

De små lokaliteter, der kan have været på selve borgen, har vel nærmest været for det faste mandskab på borgen; der må have været andre bygninger for kongen og hans hofholdning, og kirkebetjent Karl Nielsen oplyser da også, at der på kirkegården ca. 15 m fra kirkens nordside og parallelt med denne findes et kampestensfundament i jorden af meget store sten, som han nødig går i gang med, når der skal kastes en grav her; desuden er jorden fuld af gl. murpuds og murstensbrokker, en enkelt gang er et par munkesten fundet på plads i fundamentet; også på kirkens sydside er jorden fuld af murbrokker.

Ladegården siges at have ligget nordvest for borgen, og endnu i 1744 kaldes marken her for Ladegårdsmarken.

Kirken: Dens ældste del er skibet, som er senromansk, også bygget af munkesten og menes opført i tiden fra 1200—1250, og sikkert bygget som borgkirke, så mon ikke kirke og borg er nogenlunde lige gamle, da byggemåden synes at være den samme. Kirken er den største landsbykirke i Sorø amt; sognet menes udskilt fra Vemmelev sogn.

Af det foregående så man, at Erik Menved gav de hollandske købmænd besked om, at de skulle lægge ind til Tårnbor*g* og fortolde der; altså her har der også været en havn, hvor skibene kunne ligge under rolige vejrforhold. De allesteds nærværende Lübeckere har vel også lagt til her. (De

havde jo handelshus i Slagelse).

Overfarten til Fyn gik efterhånden også denne vej. (Vi hører senere, at Skælskørs borgere beklager sig over, at Korsør tager næringen fra dem).

Toldere må her jo også have været, og måske andre embedsmænd og næringsdrivende.

Hvor lå havnen ved Tårnborg? Et fingerpeg giver måske en indberetning fra Korsør amt 1744: At der fordum ned til fjorden har været en by eller stad, før Korsør fik stadsprivilegier, at det kan ses af „rudere“ (ruin) og en stenlagt bro 3 bøsseskud ud i fjorden.

Denne stenlagte bro er vel det såkaldte „Marks Stigs rev“, der sydøst for borgen går ud i noret; noget naturligt rev er det vist ikke, dertil er det for regelret, men snarere en læmole eller skibsbro lavet af middelalderens mennesker; på et kort fra 177-tallet ses en vej langs noret mod øst ud mod „revet“.

Adgangsvejen til og fra borgen har gået mod øst og drejet mod nord uden om Halseby sø til Tjæreby; dette er den gamle kirkevej; den kaldes også „Kongevejen“; hvorfor vides ikke, men måske forveksles den med Chr. den Fjerdes kongevej, som gik fra Antvorskov til Halsskov; den gik imidlertid fra Tjæreby til Halseby og ikke over Tårnborg.

Det var ønskeligt, om der engang kunne sættes en undersøgelse i gang, som kunne belyse forholdene om den gamle borg.

Som kilder er benyttet: Saxo. — Kong Valdemars Jordebog 1231. — Indberetning om Korsør og omegn 1744. — L. F. la Cour: Bogen om Korsør. — Pastor Th. Winther: Bogen om Tårnborḡ. — Danmarks riges breve. — Trap. Leksikon. Kirkebetjent Karl Nielsen. — Danmarks kirker m. m.

Grubberne på Gerdrup

Af Erling Petersen

Peder Syv, den lærde præst og sprogmand i Hellested på Stevns, har i en af sine samlinger et gammelt dansk ordsprog, der lyder således: „Et gods har ofte to personer — én, der samler, og én, der adspreder!“ — Dette gamle ord rummer megen sandhed, ikke mindst for den, der i nogle år indgående har beskæftiget sig med Didrik Grubbe og hans ægtefælles liv og levned — og nu sidst med deres børns. — Kun få år gik hen, før alt var forødt og de to gårde på andre hænder. Det skal dog retfærdigvis indrømmes, at den økonomiske tilbagegang var begyndt, allerede inden Grubbes enke døde; så sent som i 1726 udstedte hun til fru Christine Harboe f. Fuiren en gældsobligation lydende på 1000 rdl. kroner¹⁾ og 3000 rdl. kurant²⁾, og det var kun ét af vidnesbyrdene om, at den nådige frue på Gerdrup i sine sidste leveår ganske havde sat den økonomiske dygtighed og vindskibelighed over styr, som tidligere prægede hendes godsdrift. Der er altså en rimelig forklaring på, at det så usædvanlig hurtigt gik ned ad bakke for de børn, der efter hendes død søgte at holde sammen på det fædrene gods.

Anne Elisabeth Vind havde ellers beflittet sig på at få sine børn så godt i vej som muligt. Flere af døtrene var allerede tidligt kommet i ægteskab, den ældste, Margrethe, f. 1691, var september 1709 blevet gift med monsieur Rasmus Mandix, der var i slægt med købmand Jens Mandix i Slagelse. De havde i nogle år deres tilhold på Lyngbygård, boede derefter

i Slagelse, hvor de 1715 fik en søn, Didrik, døbt, men vendte tilbage til Gerdrup, hvor de boede en lang årrække, og hvor Mandix i 1734 døde. Regitze Sophie, der var født 1692, blev i juli 1710 gift med den senere højesteretsprokurator Svend Krag. Også de boede en tid på Gerdrup, og her fødtes deres ældste søn, som også blev opkaldt efter sin morfar. I 1728 boede de på Slotsholmen 112, og deres husstand bestod da af ialt 20 personer: Svend Krag, hans hustru, 9 børn, 3 karle, 4 piger, 1 huslærer og 1 fuldmægtig, men de levede også ifølge samtidige kilder over evne. — Den tredjeældste datter, Anne Elisabeth, f. 1694, blev i oktober 1710 gift med magister Jens Groth, sognepræst til Stadager og Nørre Kirkeby på Falster, men under overfarten til Gåbense kort tid efter brylluppet skete der det, at en hest sparkede en planke ud i færgébåden, der sank, og begge de nygifte druknede. — Også den næste datter, Anna, f. 1695, blev præstekone, men under lykkeligere omstændigheder end søsteren. Hun var som nævnt i årbogen for 1763 gift med to på hinanden følgende præster i Boeslunde og døde dér i december 1732. — Endnu en datter blev gift, mens moderen levede; det var Christiane Charlotte, f. 1696, der i juni 1724 blev gift med kaptajn Poul Mathias Harbou, som i en årrække var chef for Flakkebjerg herreds kompagni af Eberhertz' nationale dragonregiment. De boede i Kirkerup til 1731, da dette regiment blev reduceret, hvorefter de kom til Rensborg. Harbou døde som premiermajor i København 1745, hans hustru levede til 1752.

Om de to næste døtre vides meget lidt. — Friderica Amalia, f. 1698, nævnes 1720 som bæremoder ved en dåb i Eggeslevmagle, hvor svogeren Rasmus Mandix var fadder, men ses ikke nævnt siden, og Oligera Margrethe, f. 1699, bar 1718 et barn til dåben, men ses heller ikke nævnt oftere. Forklaringen

er den, at de begge var døde før moderen. Ganske vist fremgår det ikke af Eggeslevmagle kirkebog, der, som alle kirkebøger dengang, oftest kun registrerer begravelserne, ikke dødsfaldene, — (sandsynligvis er de stedt til hvile hos faderen i Boeslunde, hvis kirkebøger fra den tid er gået tabt) — og ganske vist fandtes der på kistepladen over moderen en rimet indskrift: „Klagemål over den døde af 10 børn“ med to verslinier for hver, men ligesom der under Anne Elisabeths navn utvetydigt gives oplysning om hendes skæbne — („Vores skilsmis Falsters vande, vores samling himlens lande“) — således fremgår det også af indskrifterne for Friderica Amalia og Oligera Margrethe, at de var gået forud for deres moder.

De tre yngste søskende var alle hjemme, da moderen døde; ingen af dem var gift. Den ældste af dem, Laurentia Kirstine, f. 1700, indgik dog allerede et årstid senere ægteskab med en af sin broder Holgers officersvenner, løjtnant Gregers Daa Trellund, der var født 1697, søn af regimentskvartermester Johan Trellund og Johanne Cathrine Daa, der var datter af Valdemar Daa på Borreby, der ødede gård og gods i forsøget på at fremstille guld. Løjtnant Trellund, der var opkaldt efter sin morbroder, generalmajor Gregers Daa, gjorde tjeneste ved Flakkebjerg herreds kompagni i hvert fald til 1741 og fik afsked som major den 16. januar 1760, men døde tre uger efter. Hans enke overlevede ham i 17 år.

Didrik Grubbes eneste søn, Holger, var ligesom sine 8 ældre søstre født i Kvislemark præstegård; det var i året 1701. Da han var 15 år gammel, blev han landkadet, blev 1723 sekondløjtnant i det fynske geworbne infanteriregiment, men forflyttedes efter et par måneders tjeneste til et sjællandsk regiment; han boede 1728 efter Københavns brand hos sin

svoger, assessor Svend Krag, på Slotsholmen. Samme år overtog han Gerdrup og Lyngbygård for 28.110 rdl., men afhændede den året efter til sin yngste ugifte søster, Diderica Elisabeth Grubbe, der var født på Gerdrup 1703. Han modtog samme år afsked som kaptajn og opholdt sig snart på Gerdrup, snart på Lyngbygård samt i kortere perioder i Tranderup og Skælskør. Han blev gift med en datter af sognepræsten i Eggeslevmagle, Anders Frantzen Toxværd, men optakten til dette giftermål formede sig ret dramatisk. I dåbslisten for 1729 findes i Eggeslevmagle kirkebog følgende optegnelse: „Den 18. maj havde velædle og velbyrdige hr. kaptajn Holger Grubbe til Gerdrup og Dorothea Maria Toxværd en søn til dåben, som forhen den 24. februar var hjemmedøbt af hr. Caspar Møller, sognepræst til Høve-Flakkebjerg, og blev kaldet Diderich, men nu blev af provsten, velærværdige og højlærde magister Holger Olivarius, konfirmeret. Hr. Heerfordts kæreste i Boeslunde bar barnet; faddere var velædle og velbyrdige hr. kaptajn Harbou fra Kirkerup, velædle løjtnant Trelund fra Gerdrup, præsten i Boeslunde, hr. Jacob Heerfordt, og jomfru Diderica Elisabeth Grubbe på Gerdrup, og at dette barns dåb måtte konfirmeres som et ægte barns, derfor var kongelig allernådigste til-ladelse.“

Kort efter barnets dåb flyttede Dorthe Marie Toxværd, der næsten på samme tid havde mistet sin fader, til Gerdrup. Det var så meningen, hun skulle blive dér en tid og senere giftes med Holger Grubbe, men af en eller anden grund kom der en kurre på tråden, og en skønne dag blev uoverensstemmelserne så store, at hun uden videre tog sit barn og forlod Gerdrup, ledsaget af sin morbroder, Jochum Sandroe, der boede i Eggeslevmagle og ernærede sig som prokurator.

De følgende akter af dramaet udspillede på herredstinget, der dengang holdtes ved Kanehøj mølle. Holger Grubbe fik juridisk bistand af sin svoger, Svend Krag, der den 28. juli 1729 gav møde på herredstinget, hvor han førte sagen mod Dorthé Marie Toxværd og hendes to brødre, fændrik Frantz Toxværd og Christen Toxværd, der begge på det tidspunkt holdt til i Eggeslevmagle præstegård, og som havde brugt adskillige trusler og ukvemsord mod kaptajn Grubbe. De havde deres morbroder, ovennævnte Jochum Sandroe, ved deres side. Da herredsfogeden, Eskild Bruun, var tilsagt som vidne i sagen, måtte han for en gangs skyld vige dommersædet. I hans sted fungerede birkedommeren over Antvorskov birk, Peder Kane.

Det blev under sagen oplyst, at fændrik Frantz Toxværd ellers havde kvarter ved sit regiment på Fyn og kun var hjemme i anledning af faderens død. Der gik vedholdende rygter om hans og broderens adfærd både i og uden for præstegården, men vidnefast var det kun, at fændrikken en dag, da fru løjtnant Trelund og hendes søster, jomfru Diderica Grubbe, var steget til vogns for at køre på besøg hos provsten i Ørslev, at han da i fuld mundering og med pistoler var kommet ridende efter dem og havde forfulgt dem til provstegården, og da de i nogen tid havde opholdt sig dér — „dog icke i hands compagnie³⁾“ — og igen kørte hjem, red han igen efter dem, og ligesom på udvejen gjorde han „adskillige miner og krumspring med sine pistoler og hylstrene“ og jog dem ved denne adfærd ind i Tjæreby præstegård, hvor de måtte opholde sig, indtil de havde fået folk med sig, der kunne følge dem hjem. Imens holdt fændrikken og ventede bag præstens havegærde. Damernes kusk, Anders Hansen i Søborrehuset på Lyngby mark, fortalte, at det var af

„alteration¹⁾) og banghed“, at de havde befalet ham at køre til Tjæreby præstegård.

Herredsfogeden, der var første vidne, kendte intet til dette og vidste heller ikke af, at der blev spillet og trommet i Eggeslevmagle præstegård samt i Jochum Sandroes hus. Dog havde han hørt fændrikken slå på tromme „for sin plaisier“, men at brødrene skulle have holdt drikkegilder og levet i sus og dus i præstegården eller hos morbroderen, derom vidste han intet. Han havde heller aldrig hørt, at de skulle have truet eller undsaugt kaptajn Grubbe og hans søstre.

Otte dage senere, den 4. august, fremstod ridefogeden på Gerdrup, Anders Kiærgård, med to kaldsmænd, der oplyste, at de havde lovligt tilsagt og stævnet Dorthe Marie Toxværd, der nu logerede hos sin søster, madame Anna Christiane sal. hr. Otto Maars efterladte enke i Magleby, angående hendes opførsel så vel i den tid, hun havde været i sin faders hus, som i den tid, hun havde opholdt sig på Gerdrup nys afvigte forår, samt hvorledes og på hvad måde hun havde begivet sig derfra med sit barn imod kaptajn Grubbes vilje, og om denne havde givet hende nogen anledning til slig adfærd? — Hun blev tilsagt til at give møde i retten tre uger senere sammen med sin morbroder og brødrene.

Den 25. august sad Peder Kane så igen i dommersædet på Flakkebjerg herredsting. Da Jochum Sandroe selv var indstævnet, kunne han ikke føre sagen for søsterbørnene. De havde derfor som deres prokurator antaget byfogeden i Korsør, Jørgen Laursen, der til en begyndelse protesterede mod Svend Krag's vidneførsel, der efter hans formening kun var grundet på rygter og løs tale. Det synes da også, som om stævnemålet mod Dorthe Toxværd skød over målet, idet samtlige vidner de følgende tingdage alle benægtede, at hun

skulle have holdt til med andre mandfolk end kaptajn Grubbe. Der var dog ingen, der vidste, hvad der var kommet dem imellem.

Jørgen Laursen søgte til stadighed at trække sagen i langdrag og fremførte i dette øjemed mangt og meget, som egentlig ikke vedkom selve sagen. Den 15. september tillod han sig at betvivle Svend Krag's ret til at møde for sin svoger, når det ikke havde været nævnt i stævnemålet. Krag fik dog medhold, hvorpå vidneførslen kunne tage sin begyndelse.

Først mødte tambouren Jørgen Pedersen fra Eggeslevmagle, som ikke vidste ret meget; da Krag spurgte, om der var set et spøgelse i præstegården iført sal. hr. Anders' præstehabit af kjortel, krave og paryk, rejste Jørgen Laursen sig og protesterede mod denne nye beskyldning og krævede den afvist, da den ikke var nævnt i stævnemålet. Krag, der tålmodigt havde hørt på sin modpart, bad tingmændene drages til minde alt, hvad Laursen havde fremført til forsinkelse af sagens gang.

Jørgen Tambour oplyste, at han aldrig havde hørt, at „de Toxværdere havde trommet nogen til tort, men kun for deres egen plaser“, og han kendte intet til, at fændrikken skulle have beegnet kaptajn Grubbe og hans søstre med andet end høflighed og skikkelighed. Ellen Jørgensdatter, Hans Olufsen og Hans Brache fra Eggeslevmagle vidnede i overensstemmelse hermed; sidstnævnte tilføjede dog, at det var sket, der var til at få en kande godt øl i præstegården, siden hr. Anders døde.

Om Dorthe Toxværd kunne remsnideren, Jørgen Lauridsen, fortælle, at hun aldrig havde haft ord for eller været trolovet med nogen, uden hvad der taltes om kaptajn Grubbe, og at han intet kendte til, at hun skulle have levet og omgædes

med mandfolk hverken i hendes faders hus eller andre steder; tværtimod havde hun altid levet skikkeligt, så han vidste intet lastværdigt at sige, uden hvad der taltes om hende og kaptajnen. Hans kone, Maren, der havde set Dorthe Toxværd komme kørende til Eggeslevmagle hin dag i foråret, vidnede som sin mand.

Dernæst fremkom Abigael Jensdatter, der havde overværet, at Dorthe Toxværd var blevet kørt til Gerdrup i karet. Hun fortalte videre, at der ofte havde logeret kadetter i præstegården, da Dorthe var et ungt barn, men aldrig hverken dengang eller nu havde hun hørt noget lastværdigt om hende.

Anne Elisabeth Pedersdatter i Kanehøj mølle var på Gerdrup, da Dorthe Toxværd af sin morbroder blev fulgt ud af gården og med barn og tøj førtes til Magleby. Hun havde da hørt kaptajnen og hans søstre sige, at de havde ikke ventet, hun så snart blev taget derfra. Derpå spurgte Krag, om Dorthe Toxværd i den tid, hun var på Gerdrup, nogen sinde havde lastet og talt ilde om kaptajnen og hans søstre og om deres husholdning, så at det var årsagen „til en ond omgængelse og dem meget til fortrydelse, at hun ikke vidste bedre at leve“? Vidnet svarede, at hun havde aldrig hørt Dorthe Toxværd tale sådan, men vel hørt, at Grubbe og søstrene talte derom og var fortrydelige over, at hun ville reformere deres husholdning. På Jørgen Laursens spørgsmål, om hun havde hørt, at kaptajnen ville søge forlig med Dorthe Toxværd og give hende penge, da han alligevel ikke ville have hende, svarede hun, at det kendte hun intet til.

Nu fremkom Kirsten sal. Peder Nielsens af Eggeslevmagle, der havde tjent 12 år i præstegården, og som gav Dorthe Toxværd det bedste skudsmål. Hun og kaptajn Grubbe „holdt meget af hverandre, siden hun havde fået

sit barn, ligesom andre ægtefolk, det vidnet selv så og var nærværende hos, såsom hun selv var fostermoder og jordermoder“.

Den tidligere nævnte Jørgen Tambour, der åbenbart havde haft kvarter i præstegården, sagde også, at kaptajnen holdt meget af Dorthe Toxværd, og havde selv set, at „han sad på sengen og holdt meget af hende⁵) i hendes barselseng“. Han kunne yderligere fortælle, at han, dagen før hr. Anders døde, havde hørt kaptajn Grubbe tale med sin svigerfader, der havde spurgt, om kaptajnen ville have hans datter, eller om han skulle beholde hende selv, hvortil Grubbe svarede, at han ville have hende. Hr. Anders sagde, at der var intet som helst tillavet til brylluppet, men kaptajnen lovede, at han ville sende både fødevarer og nogle bouteiller vin samt holde bryllup en dag i ugen, hvilket de gav hinanden hånden på. Den følgende dag døde imidlertid hr. Anders, og det satte en foreløbig stopper for giftermålet.

Sagen skulle genoptages den 29. september 1729, men da hverken kaptajn Grubbe eller svogeren Svend Krag gav møde, kunne retten ikke den dag befatte sig dermed. Senere ses striden ikke nævnt i tingbogen, så formentlig har parterne vidst at ordne tingene i mindelighed. En mindre sag blev dog viderebehandlet. Den drejede sig om nogen tiende, som smeden i Eggeslevmagle, Hans Rasmussen, stod i restance for til kaptajn Grubbe, et krav, som søsteren efter sin overtagelse af Gerdrup fastholdt. Præstens arvinger samt deres morbroder synes at have været parter i sagen, der dog endte med, at smeden dømtes til at betale frøken Grubbe alt, hvad han var hende skyldig.

Iøvrigt var Holger Grubbe en særdeles slet økonom og husholder. Da han i 1728 overtog Gerdrup og Lyngbygård, for-

pligtede han sig til at svare til sine søskendes arveparter, men det overholdt han ikke, og den 31. august 1729, seks dage efter at han havde måttet overdrage godset til sin søster Diderica, måtte han igen love at svare, hvad han var skyldig til sine medarvinger. Også tingbogen fortæller om hans slette økonomiske forhold. I august 1731 indstævnedes han af kaptajn Christopher Tage til Rønnebæksholm for en restgæld på 500 rdl., hvilket beløb han den 30. august dømtes til at betale.

I løbet af året 1731 havde Holger Grubbe held til at få de uoverensstemmelser, der skilte ham fra Dorthé Marie Toxværd, bragt ud af verden. De enedes om at gifte sig, og den 25. oktober blev de „copuleret i huset“ på Lyngbygård, hvor de for en kort tid fik deres hjem. Her fødtes i februar 1732 deres andet barn, en datter, der i dåben fik sin farmoders navn, Anne Elisabeth, og som døde i København den 19. december 1770. Hun var det eneste af deres børn, der overlevede forældrene. Af to tvillingepiger, der blev født i Skælskør i november 1733, var den ene dødfødt, den anden døde et halvt år gammel, og det yngste barn, Anders, der kom til verden på Lyngbygård i juni 1735, blev begravet den 9. september samme år. Holger Grubbe selv, der til sine dages ende havde gæld at slås med, må være død næsten på samme tid. Ganske vist oplyser Hirsch i sine optegnelser om danske officerer, at han 1748 levede som afdanket officer på Bustrup hovedgård ved Skive, men en nøjere undersøgelse har vist, at det drejede sig om kaptajn Peder Grubbe, der slet ikke var i slægt med Holger Grubbe. Dorthé Toxværd døde 1738 på Eskildstrupgården i Boeslunde sogn, hvor hun havde ophold hos broderen Christen Toxværd. Men på det tidspunkt var Grubbernes forbindelse med Gerdrup og Lyngbygård helt ophørt.

Diderica Elisabeth Grubbe, der i 1729 blev ejer af de to gårde, havde vistnok den bedste vilje til at få mest muligt ud af driften, men evnerne svarede ikke helt til viljen. Det skal dog indrømmes, at de vilkår, hun arbejdede under, ikke var de allerletteste, dels fordi hun stadig havde sin familie boende — således boede Margrethe og Rasmus Mandix en årrække på Gerdrup, hvor også Laurentia Kirstine og Gregers Daa Trellund holdt til tillige med Holger Grubbe — og dels fordi gårdene var så behæftet med gæld. Allerede den 12. december 1729 måtte hun udstede en panteobligation på 4500 rdl. kurant til sin tante, generalmajor Ove Vinds enke, for at tilgodese de mest påtrængende af sin sal. moders kreditorer, der ifølge obligationen havde ialt 18.000 rdl. tilgode, som hun ved skiftet lovede at betale for at bevare godset på egne hænder. Kaptajn Tage fra Rønnebæksholm var kaudionist for de 4500 rdl.

I Flakkebjerg herreds tingbog nævnes Diderica Grubbe hyppigt i de år, hun ejede Gerdrup, men det var dog oftest på grund af almindeligt forefaldende ting som skiftetillysninger, ildsvåde m. m. Den 12. januar 1730 lod hun sin ridefoged, sieur Kiærgård, møde på tinge og give til kende, at hendes bonde i Båslunde, Jep Olufsen, havde fået sin gård lagt i aske med avl og boskab (indbo), men det hændte dog også, at hun måtte føre mindre sager mod sine bønder. I så tilfælde brugte hun i reglen Jochum Sandroe som prokurator. I 1733 betalte hun kirketienden af bøndergodset og fik på herredstinget ret til at indstævne bønderne til betaling, hvilket hun også i en akut situation benyttede sig af.

I 1731, mens hun endnu havde nogenlunde kår, lod hun i Eggeslevmagle kirke opsætte en lukket stol, beregnet for herskabet på Gerdrup, og forsynede den med sit navn og en

religiøs rimet indskrift. I sin „Topographie over Eggeslevmagle Sogn“ der udkom 1820, oplyser provst Beyer, at stolen var opsat af Christiana Elisabeth Grubbe til Gerdrup, hvilket forledte Seehusen til i sine „Optegnelser om Lyngbygård og Gerdrup“ at antage, at Diderica Elisabeth Grubbe havde en søster af det navn som medejer. Skønt denne antagelse også nævnes i 5. udgave af Trap og i „Danske slotte og herregårde“, savner den dog ethvert grundlag, idet der hverken i Lengnicks optegnelser fra Kvislemark, hvor de ni ældste børn er nævnt, eller på Anne Elisabeth Vinds kisteplade, der nævner samtlige ti børn ved navn, findes en Christiane Elisabeth. Der kan altså kun foreligge den mulighed, at den gode provst Beyer i sin bog har gjort sig skyldig i en lille unøjagtighed — forøvrigt ikke hans eneste. — I 1731 gjorde Diderica Grubbe brug af sin kaldsret til Boeslunde kirke: den 10. februar kaldte hun skoleholderen i Sønderup ved Slagelse, Jens Fæster, til degn i Boeslunde, hvor hendes svoger var præst.

I sit arbejde for at bevare ejendomsretten over sit fædrene gods synes hun at have haft en god støtte i sin svoger, Rasmus Mandix, der stod hende bi med råd og med dåd, men efter hans død 1734 gik det hurtigt ned ad bakke. Den væsentligste årsag hertil var, at moderen, Anne Elisabeth Vind, som nævnt ikke ved sin død var helt så velstillet som formodet, og navnlig var gehejmerådinde Harboes fordringer så store, at det ville have været vanskeligt for enhver at indfri dem. I 1732 synes næsten samtlige fordringer at være overtaget af fru Harboe, og den 9. juli blev der læst 20.000 rdl. i de to gårde, hvortil kom yderligere en fordring på 500 rdl. — Der var dog også gæld til anden side. Den 30. december 1733 havde Diderica Grubbe måttet vedgå 700 rdl.s gæld til kaptajn

Christopher Tage på Rønnebæksholm og lovet at holde ham og hans arvinger skadesløse samt givet ham en forskrivning på forpagtningsafgifterne. Hun holdt dog ikke, hvad hun havde lovet, og sidst på året 1734 begyndte nettet at trække sig sammen om den sidste Grubbe på Gerdrup. Den 9. december mødte kaptajn Tage igen for at få sit tilgodehavende; han kom atter den 11. marts 1735 og endnu to gange, inden han den 11. august fik Diderica Grubbe dømt til at betale.

Gælden til fru Harboe var dog den mest tyngende. Skønt Jochum Sandroe gjorde sit bedste for at skaffe frøken Grubbe henstand eller en ordning i mindelighed, var alt forgæves. I foråret 1735 lod herredsfogeden sagen optage til doms, og den 21. april faldt dommen, der lød således:

»Med den her i retten producerede panteobligation af dato København den 11. juni 1732, lydende på kroner 12000 rdl. og kurant 8000 rdl., bevises, at velbyrdige frøken Diderica Elisabeth Grubbe til Gerdrupgård er skyldig til højædle og velbårne frue, gehejmerådinde Harboe i København, den kapital 20.000 rdl. med forsikring i Gerdrup gård og gods og tilliggende herligheder med mere alt efter bemeldte obligations videre indhold. Det bevises og med en anden obligation af dato København den 11. juni 1732, at velbemeldte frøken Grubbe i lige måde er skyldig til højædle og velbårne fru gehejmerådinde Harboe den kapital kroner og kurant 500 rdl. med foregivende, at ingen renter er betalt uden alene på den første obligation for det første år fra 11. juni 1732 til 1733 kroner 600 rdl. og kurant 300 rdl., og på den anden obligation har velbyrdige frøken Grubbe ikke enten aflagt renter eller noget på kapitalen til afdrag efter hendes givne forskrivning. Velbyrdige frøken Grubbe haver ved sieur Jochum Lorentz Sandroe ladet møde, men ikke med noget, som kunne hindre eller afbevise den højbårne fru gehejmerådindes videre søgende. *Altså kendes for ret*, at velbårne frøken Diderica Elisabeth Grubbe bør betale og indfri sin udgivne panteobligation af dato 11. juni 1732 til højædle og velbårne fru gehejmerådinde Harboe i Køben-

havn den kapital kroner og kurant 20.000 rdl. samt med deraf resterende renter fra obligationens dato, til betaling sker, og denne processes omkostning skadesløs. I lige måde bør og velbyrdige frøken Grubbe betale og indfri den sin anden til højædle og velbårne fru gehejmerådinde Harboe udgivne obligation af dato 11. juni 1732 på kapital kroner og kurant med 500 rdl. og renter fra obligationens dato, indtil betaling sker, samt denne processes omkostning, og i mangel af betaling at gøre indførsel og udlæg udi frøken Grubbes gård, gods og effekter, hvor de findes, under adfærd efter loven.«

Dermed var så sagen afgjort. Grubbernes tid på Gerdrup var omme! — Diderica Grubbe var da også indforstået hermed og foretog de indskrænkninger i sin livsførelse, som var nødvendige. Allererst sagde hun sin tjener op og fremlagde otte dage efter, at dommen var faldet, følgende attest på herredstinget:

»Nærværende Jens Mortensen haver tjent mig som tjener udi 4 år og i samme sin tjeneste forholdt sig duelig og vel, så han kan søge sin lykke, hvor ham lyster, ubehindret for nogens tiltale, og tør bo og bygge, hvor han vil, anbedendes, hr Hans Fleischer ham om hans saligheds sag at meddele skudsmål.

Gerdrup, den 25. april 1735.

Diderica Elisabeth Grubbe.«

Derpå tog hun fat på at inddrive, hvad hun selv havde af udestående fordringer. Det er tidligere nævnt, at hun et år betalte kirketienden for sine bønder, men med ret til at indstævne dem for betalingen. Det gjorde hun nu alvor af. Den 5. maj blev ikke færre end 45 bønder fra Boeslunde og Eggeslevmagle sogne indstævnet til at møde på tinge otte dage senere. Her krævede Jochum Sandroe dem på frøken Grubbes vegne dømt til at betale, og den 20. maj faldt dommen, hvorved samtlige bønder dømtes til at få deres restancer

ud af verden eller lide indførsel og udlæg i deres ejendele.

Da det ikke alene var kirketidenden, bønderne stod i resistance for, må det formodes, at frøken Grubbe ikke har været hård ved sine bønder eller udnyttet dem. Et og andet tyder tværtimod på, at hun har været alt for god af sig, og at det også var medvirkende til, at hun måtte gå fra gård og gods, ribbet for alt.

Der gik dog det meste af sommeren 1735, før Diderica Grubbe forlod Gerdrup. Endnu omkring 1. august udstedte hun et bevis på et skifte. Fru Harboe havde straks efter domsafsigelsen sendt sine folk til Gerdrup, og der opstod undertiden en del gnidninger i forholdet til den tidligere ejer. I hvert fald mødte frøken Grubbes søstersøn, Didrik Krag, den 16. juni på tinge for at føre vidner mod fru Harboes tjenere, der havde modtaget stævningen, men ikke efterkommet den, og det ses af tingbogen, at fruens ridefoged, monsieur Stabel, tidligt og sent var på færde for at varetage sit herskabs interesser.

Fru Harboes besiddelse af Gerdrup og Lyngbygård blev dog kun af kort varighed. Hun afgik ved døden allerede den 24. november samme år, og de to gårde blev ved auktion 1736 solgt til kancelliasessor Oluf Bruun og overførster Jørgen Willumsen for 20.100 rdl. kurant. Men trods denne handel ses det, at dødsboet efter gehejmerådinden stadig havde fordringer på Diderica, nemlig 8777 rdl., som ved den endelige opgørelses i 1740 ansås for aldeles uerholdelige. Åbenbart skyldte hun fru Harboe mere end de 20.500 rdl., hun havde udstedt obligationer for.

Det vides ikke, hvor Diderica Grubbe opholdt sig i tiden efter, at hun havde måttet forlade Gerdrup, men sandsynligvis har hun boet på skift hos de to søstre, som endnu levede,

Christiane Charlotte Harbou og Laurentia Kirstine Trellund. I hvert fald var hun i København den 7. februar 1737, da hun fremsendte et brev til Flakkebjerg herredsting, hvori hun lod den sag gå til doms, som den utrættelige kaptajn Tage på ny havde rejst angående de 700 rdl., som hun skyldte ham. Retten fandt, at dommen af 11. august 1735 skulle „ved magt stande“, og otte dage senere lod Tage lyse til auktion på Gerdrup over en del køer, rug, byg, havre og andre effekter.

Mod slutningen af året 1737 boede frøken Grubbe på Skovsgård i Kirkerup sogn, idet hun her — velsagtens på frøken Beenfelds vegne — lod lyse til skifte efter afgangne Niels Jensen fra Krummerup, men i de følgende år ses hendes navn sjældent nævnt. Hun levede i små kår. I opgørelsen over gehejmerådinde Harboes dødsbo hedder det sig, at hun på det tidspunkt (1740) „levede i armod“. I tiden derefter tier kilderne, og først ved skiftet efter hendes lidt ældre søster, majorinde Trellund, der døde 1777, omtales hun på ny, og det oplyses da, at hun havde sit tilhold på herregården Jomfruens Egede ved Fakse — velsagtens fordi hun jo havde nogen tilknytning til Beenfelderne på Skovsgård, og fra 1740 var Jomfruens Egede i denne slægts eje. — I skiftet efter søsteren opføres hun som arving sammen med nogle søsterbørn, nemlig kaptajn Harbous tre efterlevende døtre og Svend Krag's børn, samt med fru Trellunds to tjenestepiger.

Den 21. juli 1784 døde Diderica Grubbe på Jomfruens Egede efter tre års sengeleje og blev stedt til hvile i kirkens åbne begravelse den 6. august. Blandt gravminderne i Øster Egede kirke findes en oval messingplade med indskriften „Didericke de Grubbe, født 28. marts 1703, død på Jomfruens Egede 21. juli 1784“, og den er nu det eneste synlige minde om den sidste Grubbe på Gerdrup.

Noter: 1) Kroner indførtes 1618, var oprindelig $1\frac{1}{2}$ daler, men regnedes ret snart for $\frac{2}{3}$ daler, den såkaldte slettedaler. 2) Kurantdaleren havde værdi som $\frac{4}{5}$ speciedaler. 3) »i hands compagnie« — i hans selskab. 4) Alteration — op-hidselse, sindsbevægelse. 5) Udtrykket »at holde af« kan i sydvestsjællandsk dialekt også bruges i betydningen at kær-tegne, kæle for.

Kilder: Personalhist. Tidsskri. 1890, s. 29 f og 1936, s. 111—13. — Danmarks kirker, Præstø amt, s. 573, og Sorø amt, s. 766, 786. Traps Sorø amt, s. 862—64. — Sjællandsfars landstings pantebog 1713—34 og skødebog 1726—31. — Flakkebjerg herreds tingbog 1723—42. — Eggeslevmagle kirkebog 1703—40. — Øster Egede kirkebog 1784. — Hirsch: Fortegnelse over danske og norske officerer. — »Sjællands sognes be-skrivelse. Tom. 2, s. 340—46. (Nationalmuseets 2. afdelings bibliotek).

Den gamle Tingbog for Holsteinborg Birk fortæller

Af Viceinspektør *V. Møller*

TROLHOLM og HOLSTEINBORG

I en Sag mellem Præsten Niels Holgersen i Ørslev og Præsten Hans Pedersen Viborg i Hyllested-Venslev 1701 om deres Sogneomraader blev der oplyst en Del fra svundne Dage.

Henning Ipsen paa Glænø havde for 49 Aar siden (1652) været i Ørslev Kirke, da Magister Hans Ravn blev kaldet til Ørslev og Bjerre Sogne. Da havde Henning set Niels Trolle paa Trolholm og Peder Grubbe til Snedinge være til Stede og hørt, at Niels Trolle som Sognets bedste Mand havde kaldet Hans Ravn, skønt mange af Menigheden stod imod og stærkt vandt og raabte, at de ikke vilde have ham. Men de maatte til sidst samtykke, da Niels Trolle ville have det, og derpaa gik hans Foged Frederik Anchersen op til Alteret og skrev Kaldsbrevet. Henning kunde ogsaa huske, at Niels Trolle for 36 Aar siden gik til Alters med sin Frue i Ørslev Kirke, samt Jacob Urtegaardsmand og Jens Ipsen, de søgte jævnlig om Søndagen til Ørslev. Baade Niels Trolle med Frue og Børge Trolle med Familie og Børn og Folk søgte Ørslev Kirke, naar de var hjemme paa Trolholm.

Inger Skrædders fra Stubberup havde ogsaa været i Kirke den Dag, Hans Ravn skulde indsættes — d. 28. Marts 1652 — da var Niels Trolle selv i Kirken, og da Bønderne stod

ham imod, sagde han, at de skulde have Hans Ravn til Præst. Da Peder Grubbe på Snedinge vilde have en anden til Præst, stod Niels Trolle i sin Stol i det nordre Kapel og sagde: Snedinge er bygget af en Bondeby, men Trolholm af en Herregaard. Det havde Henning Ipsen ogsaa hørt. Anders Trolle havde i Foraaret vist Niels Holgersen et gammelt Pergament kgl. Skøde, da han besøgte Anders Trolle — der stod, at Braadgaard (som nu kaldes Trolholm) var beliggende i Ørslev Sogn. Hans Ravns Kaldsbrev var underskrevet af Fogeden Frederik Anchersen og af Provsten. Niels Holgersen fik Ret i sin Paastand om, at Trolholm med Distrikt hører til Ørslev Kirke, saa Hyllested-Venslev Præsten intet havde at gøre der. Trolle havde faaet Braadegaard ved Mageskifte med Frederik II 1562.

Niels Trolle, der var til Stede i Kirken den Dag, Hans Ravn blev kaldet, protesterede mod Peder Grubbe fra Snedinge, at det alene vedkom ham som bedste Mand i Ørslev Sogn, og hvis Gaard var en gammel, adelig Herregaard. Niels Holgersen henviste til Ørslev Kirkebog og andre Vidner. I sin Tid havde han begravet Børge Trolle, Fader til Oberstløjtnant Anders Trolle, Urtegaardsmanden Jochum Kruse paa Trolholm og Ridefogden der, Rasmus Tagesen. Kirkebogen for Ørslev var udgivet af salig Hr. Povel Christensen Anno 1617—1649 og viste, at Bisserrups Husfolk ved Trolholm har søgt Ørslev Kirke med Vielser, Barnedaab og Begravelser. Urtegaardsmanden Jochum Kruse, der havde tjent paa Trolholm i 33 Aar, blev nedsat i Ørslev Kirke under Gulvet.

— Da jeg i Sommeren 1962 var en Svip ude paa Holsteinborg, var det 400 Aar siden Godset kom i Trollernes Besiddelse.

Præsten Niels Holgersen latiniserede sit Navn, og hans Slægt kom saa til at hedde Olivarius.

Anders Trolle havde 1694 sag mod Niels Holgersen for nogle Ukvemsord, som Anders mener er talt ham for nær i Ørslev Kirke. Præsten blev dog frikendt.

1707 solgte Anders Trolle Godset til Grev Ulrik Adolf Holstein, og saa kom det til at hedde Holsteinborg, som det nu har heddet i over 250 Aar.

Peder Grubbe paa Snedinge var en Søn af Herluf Daa og Karen Pedersdatter Grubbe. Hun giftede sig senere med Vincent Bild til Valbygaard (Juellinge i Stevns).

FRA HOLSTEINBORG GODS

1749 indstævnedes Inspektør Christian Lindam (boede paa Snedinge) en af Godsets Fæstebønder, Hans Olsen i Haarslev, fordi han var gaaet fra sin Gaard, krøbet i Skjul og efterladt den i meget slet Tilstand baade i Mark og i By — af pur Modvillighed og Dovenskab, saa at han er bleven det høje Herskab skyldig 199 Rdl. For sit slette Forhold bør Hans Olsen betale, have sit Fæste forbrudt og arbejde i Jern i nærmeste Fæstning 1 Aar. Saaledes gik det flere af Godsets Fæstere, naar man kunde faa fat paa dem.

—Adskillige rømte nemlig. 1754 havde Forvalter Mannesen paa Holsteinborg tilsagt en Del Vidner til at møde i Birkeretten i Rude og give Oplysninger om de forsvundne. Det drejede sig om 4 Karle, der hørte til Reservemandskabet: Peder Nielsen, født i Hyrup, 28 Aar, undveg i 1749, da han tjente Mathias Pedersen i Skafterup. Mads Rasmussen, f. i Bøgelunde, 21 Aar, undveg i Foraaret 1753, da han tjente

hos sin Fader, Rasmus Madsen i Sønderjellinge. Jens Pedersen, f. i Keldstrup, 27 Aar, undveg i Foraaret 1754, da han tjente Hans Christoffersen i Venslev. Mikkel Mikkelsen, 20 Aar, undveg i Foraaret 1754 sammen med Jens Pedersen, da han tjente Peder Hansen i Venslev. Alle 4 skal være taget til København og skal nu opspørges og eftersøges for at faa dem hidbragt til Godserne.

Nogle Aar efter var det atter galt. Da undveg Rasmus Nielsen Jæger, som boede i et Fæstehus i Bøgelunde, fra Kone og Børn. To Gange havde Ungkarl Jens Pedersen, der sidste Vinter opholdt sig i Høve, absenteret sig, efter at han var kommet hjem med Afskedspas som Artillerikusk. Han var 36 Aar. Ungkarl Peder Jensen, som tjente Gaardmand Hans Bertelsen i Sønder-Jellinge i Hyllested Sogn, havde ogsaa været Artillerikusk og var rømt 2 Gange, skønt han kun var 21 Aar. Den 21 aarige Frederik Petersen tjente hos Hollænderen Chr. Rasmussen paa Snedinge og forsvandt derfra sidste Vinter.

Adskillige af disse havde øjensynligt Vagabondnaturen i sig fra Barnsben.

Et typisk Eksempel kan anføres: Et uægte Drengbarn, Jens Pedersen, døbt 1745 i Tjæreby Kirke, var 8 Aar gl. kommet til en Halvbroder, Claus Jensen i Skafterup, for at gaa i Skole. Her var han i 2 Aar, saa hos Moderen i Snekkerup i 2 Aar, derfra til Venslev, Spjellerup, Skafterup, atter til Snekkerup, hvorfra Moderen fulgte med ham til Hyllinge og flere andre steder, indtil de naaede Skafterup. Herfra undveg han til København og fik Tjeneste hos Kongens Smed, Mester Pedersen — rømte saa til Skafterup, hvor han opholdt sig „incognito“, men Bondefogden tog ham og førte ham til Forvalteren på Holsteinborg, hvor han blev sat i

Arrest. I Retten bad han om Mildhed i Straffen og forsikrede, at han aldrig mere skulde rømme. Han blev benaadet for Straffen, men hvis han atter undveg, vilde hans gamle Synde-register blive taget op til Dom.

★ ★ ★

1762 i Juni indstævnedes Forvalter From Skytten paa Bas-næs, Sv. Lars Bergen, angaaende en Raabuk, der var skudt af ham paa Grevskabets Enemærker. Lars Bergen var ikke mødt (hans Fader var Birkedommer Johan Bergen i Rude), men havde sendt Byfogden fra Skelskør til at tale hans Sag, hvad denne ogsaa gjorde paa bedste Maade.

Hos Skovfogeden, Peder Andersen, der boede i Aalegyds-marken, havde Hunden været urolig efter Midnat. Skovfogden stod da op og klædte sig paa, og just da faldt et Skud, hvorpaa han gik i Skoven og søgte. I Bøgeskoven fandt han intet og sprang derpaa ind paa Tørvelongen i Pibemoses Mark. Klokken var da 2, og det var 2den Pinsedagsmorgen. I Longen saa han Skytten Lars Bergen med en Bøsse under Klæderne. Da Bergen fik Øje paa Skovfogden, søgte han ind i Stubberne og blev „usynlig“. Hvad Klæder Skytten havde paa, kunde Skovfogden ikke saa lige sige, men det *var* Lars Bergen; ej heller vidste han, hvor Skytten drog hen. Skovfogden gik saa hen til Skovrideren Jens Jørgensen og fortalte det passerede, hvorpaa Skovrideren, hans Søn Frederik Jensen og Skovfogden tog hen til det Sted, hvor Lars Bergen var antruffet. Efter nogen Søgen paa Stedet fandt de i Aalegyds-marken en med Hagl kvæstet Raabuk. Den var endnu levende og sprang ca. 30 Skridt fra dem, hvorpaa den faldt til Jorden og døde. Den blev saa bundet paa Skovriderens Hest, og de 3 drog op til Birkedommer Bergen i Rude. Det var meget

tidlig Morgen, men her fandt de Lars Bergen, hans Forældre og Husets Folk oppe. De fremviste det nylig skudte Dyr, men samtlige erklærede, at de vidste intet derom. Imidlertid efter-saa Skovrideren og Skovfogdeen Lars Bergens Bøsse og fore-fandt den vaad, saaledes at der for nylig var skudt med den. Derfra drog de op til Forvalter From paa Holsteinborg; han tog mod Dyret og sagde, at Sagen skulde nok blive undersøgt. Derpaa drog de hjem.

Alt dette fortalte Skovfoged Peder Andersen, idet han tilføjede, at da de kom til Birkedommerens Hus, stod Lars Bergen og accomoderede sit Haar — hvorpaa de alle blev budt ind til The.

Da Skovfogden havde set Lars Bergen ude i Aalegyds-marken, hostede han, hvorpaa Skytten forsvandt. Han saa ikke Lars Bergen skyde, men denne kom fra det Sted, hvor det kvæstede Dyr rejste sig. Mon — indskød Forsvareren — Skovfogden om Natten Kl. 2 præcis kunde sige, at han kendte et Menneske, som han selv siger, han hverken har talt med eller kan sige, i hvad Klædedragt han var? Hvorpaa han da kendte ham? Jo, ytrede Skovfogden, han kendte ham fra Barn og nu af Ansigt og hans uflettede Haar, som sad med Enden under Kjolen, og Pисken var ombøjet i Nakken. Da de kom ud til Bergens og visiterede den vaade Bøsse, var der ingen Laas paa, men Lars Bergen vedkendte sig Bøssen, men om det var den samme, som han havde haft under sine Klæder ude i Longen, kunde Skovfogden ikke vide, maaske han havde flere Bøsser. Ej heller kunde Skovfogden se, om Skytten havde de samme Klæder paa i Rude, som da han var paa Jagt, thi han var afklædt, stod og krøllede sit Haar og vilde klæde sig om. Maaske, bemærkede Forsvareren, er det hele Drømmerier ved Nattetid af Skovfogden!

★ ★ ★

Skovrider Jens Jørgensen meddelte, at Peder Andersen 2. Pinsedags Morgen mellem 2 og 3 kom til ham og sagde: Kommer nu, nu er det høj Tid, nu er Tyven kommet, der gik et Skud af i Sylling Markerne, nemlig i Aalegydes Mark. Skovrideren red saa ud med Bøsse i Saddelen, fulgt af sin Søn Frederik og Skovfogden. De ledte i Marken, hvor Skuddet var hørt; da fandt Frederik Jensen en med 4 Vandhagl anskudt Raabuk, 1 Hagl sad i det ene Bagben og 3 i Livet, men ikke desto mindre var Dyret levende, og da Frederik gjorde Anskrig om sit Fund, og de 2 andre kom til, sprang det forbi Skovrideren, saa denne mente, at det ingen Skade havde, men Frederik forsikrede, at det var et anskudt Dyr. Det viste sig ogsaa at være rigtigt, idet Dyret henne ved Gærdet faldt til Jorden og døde. De undersøgte det nu nøjere og fandt de 4 Hagl, bandt det saa paa Skovriderens Hest og drog til Rude, hvor de gik ind til Birkedommerens. Klokken var da mellem 3 og 4. Hesten med Raabukken stod udenfor, og de gik ind. I Stuen stod Lars Bergen i Nattøj og ordnede sit Haar; hans Forældre og Søkende var ogsaa til Stede. Skovrideren bad derpaa Lars Bergen komme med ud, hvortil denne svarede: Ja, gerne. I Haven spurgte Skovrideren: Lars, har I allerede været oppe saa tidlig og skudt? Nej! Har I ikke skudt den Raabuk, jeg har paa min Hest her udenfor, og som af os alle 3 er fundet i Aalegydsmarken? Lars Bergen nægtede. Da sagde Skovrideren: Da skal jeg have efterset Eders Flint. De gik ind i Stuen, hvor Lars sagde: Her staar min Bøsse, men der er ingen Laas for. Ja, det ser jeg nok, svarede Skovrideren, tog Bøssen og fandt baade i Fænghullet og i Løbet, at den var fugtig og vaad, som den nylig kunde være afskudt. Han stak sin Finger ind i Løbet, og den blev vaad og sort af Krudtslam. Han søgte rundt i Huset, om der var flere Bøsser,

men Lars sagde, at der var ikke flere, og han fandt heller ingen. De drak saa alle The, hvorpaa Skovrideren gik ind i Havestuen, tog Bøssen og foreviste den for dem alle: Her skal I se, baade af Fænghullet og af Piben, at den er ganske dampet, som kunde der være skudt med den i dette Øjeblik. Lars Bergens Broder, Adam, bandede, at han selv ikke havde skudt med den, men Lars tav stille. Endelig bød de Farvel og drog med Vildtet op til Forvalteren paa Holsteinborg.

Første Pinsedag havde Lars og Adam Bergen besøgt Skovrideren, hvor Lars havde sagt, at han den næste Morgen vilde følges med dem til Fyrendal Kirke, men da dette med Dyret indløb, var Aftalen gaaet over Styr, saaledes at Frederik Jensen og Adam Bergen alene fulgtes til Kirken — men Lars blev borte.

Det hed sig blandt Folk, at Lars Bergen tidligere var redet med Bøsse paa Grevskabets Enemærker.

Forsvareren hævdede, at Vidnerne i Virkeligheden intet havde set eller hørt, men blot kom med Gisninger og Formodninger.

* * *

Enke-Grevinden paa Holsteinborg anlagde Sag mod Lars Bergen, som til sidst maatte underskrive følgende Erklæring:

Ved den Proces, som er anlagt mod mig underskrevne Lars Bergen, Skytte paa Basnæs Gaard, at jeg udi Grevskabets Enemærker efter Formodning skal have skudt en Raabuk, som af Skovrider Jørgensen, hans Søn og Skovfoged Peder Andersen er befundet kvæstet i en af Syllinge Marker, Aalegydsmarken kaldet — er jeg ikke lidet blevet embrageret og bekymret, *ihvorved jeg dog ej kan tilstaa at have begaaet denne Gerning*. Men da jeg ved, hvad Omkostninger og Pengespild

en saadan Proces kan medføre, og jeg nødig vil underkaste mig det højgrevelige Herskabs Unaade, der i saa mange maa-der har bevist mig og mine utallige Velgerninger, saa skulde det mest smerte mig, om hendes højgrevelige Naade for denne Sags Skyld skulde have den mindste Anstød, og da jeg er forvisset om, at hendes Naade, om ikke for min saa for mine gamle Forældres Skyld, overbærer med en naadig Medlidenhed de Fejl, som jeg allerede kunde have begaaet, og i den Henseende lade Sagen være hævet og annulleret, saa det maatte være forglemt og pardonneret, deklarerer jeg, at jeg aldrig nogen Sinde skal lade mig finde med Bøsse eller Jagthunde eller forøve direkte eller indirekte Skyden eller Jagen i Grevskabet Holsteinborg Skove, Enemærker eller Jagtdistrikter.

Holsteinborg, d. 21. Novbr. 1762

L. D. Bergen.

Til Vitterlighed:

Claus Boller.

C. Lundbye.

Erklæringen skulde læses paa Birketinget. Affæren blev altsaa ordnet i Mindelighed, takket være „Naaden“ og den gamle Birkedommer, hvis Søn nær kunde være kommet paa Glatiis.

★ ★ ★

1764 var Fisker Jørgen Rasmussen fra Bisserup indstævnet af From for voldelig Adfærd mod Gaardmand Jens Jørgensen af Bisserup, hvorved Jens Jørgensens ene Ben var brækket.

Møller Jens Pedersen Kone, Anna Elisabeth Wulffsdatter fra Snedinge, berettede: Lørdag den 15. Septbr. kom Anders

Jespersen fra Glænø til hendes Hus og begærede, at hun skulde følge med ud til hans Vogn for at se paa Jens Jørgensens Ben, som var brækket itu. Det gjorde hun og fandt Jens liggende i Vognen med Benet splintret, men hun kunde dog finde det i Kødets. Denne Ulykke, sagde Jens, var tilføjet ham af Jørgen Fisker fra Bisserup formedelst nogle Ord mellem Jørgen, hans Broder Thomas og Jens. Jørgen havde da skudt ham omkuld paa Thomases Vogn, saa han faldt ned paa Hamlen mellem Vognen og Hestene. Benet blev brækket under Hjulene — han kunde ikke rejse sig, og de to Brødre kørte fra ham. Godtfolk hjalp ham nu op paa Anders Jespersens Vogn. Fra Snedinge Mølle var Anna fulgt med Vognen til Bisserup, hvor hun forbandt Benet og daglig har passet det; Jens maa stadig holde Sengen og kan ikke komme derfra.

Gaardmand Hans Olsen fra Bisserup oplyste, at han og flere andre havde været i Korsør med Tiende-Korn, Jens Jørgensen var ogsaa med her. Ved deres Ankomst til Ladborg Led saa de Thomas Rasmussens Vogn holde der, medens Thomas laa i sin Vogn og sov. De kørte forbi ham uden at tale til ham op til Magleby, hvor Hans havde Ærinde. Her kom noget efter Thomas og Anders Jespersen fra Glænø kørende forbi dem til Vedskølle, hvor de samledes hos Gaardmand Anders Jensen. De gik saa alle 4 paa een Gang ud for at køre til Bisserup. Jens Jørgensen gik straks til Vognen og kørte gennem Byleddet, hvorpaa han kaldte paa Hans Olsen. Nu skændtes nemlig Jens og Thomas. Lad være, sagde Hans Olsen, jeg vil ikke have med dette at bestille! Jens gik da til og slog Thomas i Hovedet med Svøbeskaftet. Paa een Gang skreg Jens: Nu er mit Ben i Stykker. Hans Olsen oplyste, at Jens Jørgensen nok skulde have sladret til Forvalter From om Thomas, at denne havde drukket sig fuld paa en

Københavnsrejse. Broderen, Jørgen Fisker, vilde lægge sig imellem Thomas og Jens og skubbede til Jens. Anders Jespersen kom til, tog Jens op og kørte ham til Snedinge Mølle, hvor de bad Konen følge med til Bisserup og forbinde Benet. Jens Jørgensen var ikke beskænket.

Flere havde hørt Jens klage og skribe.

Skovfoged Christian Frederik af Bisserup var straks efter Jenses Hjemkomst med det brækkede Ben efter Begæring kommet ind til ham, hvor han var lagt op paa et Bord. Her forbandt Møllerkonen fra Snedinge ham. Det var, sagde Jens, Thomas Rasmussens Værk, lavet i Vedskølle, hvor Thomas overfaldt ham med Skældsord, saa han blev hidsig og slog til ham med sin Pisk. De to Brødre havde saa taget ham i Haaret.

Anders Jørgensen fra Glænø havde med sin Halsduge forbundet Jens, da han laa paa Vejen, før han tog ham paa sin Vogn til Snedinge Mølle.

Jørgen Fisker erklærede paa egne og Broderens Vegne, at de ikke kunde finde sig skyldige i den Skade, der var tilføjet Jens Jørgensen. Han indrømmede dog, at de i visse Maader havde begaaet en stor Forseelse, bl. a. ved at køre fra ham og lade ham ligge hjælpeløs paa Vejen. Nu vilde de to Brødre bede om Naade for Processen og komme Jens til Hjælp med $\frac{2}{3}$ af Badskærerlønningen — det kunde vel blive 5 daler — og den Sum lovede Jørgen Fisker at fremlægge i Retten.

* * *

1765 indstævnedes Anna Nielsdatter fra Hyllested sin undvegne Mand, Claus Johansen Murermester, der dog ikke mødte.

Anna fortalte ved denne Lejlighed en Del af sit Levnedsløb. Efter at hun var kommet i lovligt Ægteskab med Claus

Johansen, begyndte han straks uden mindste Aarsag at gøre sig urolig og traktere hende med Hug og Slag, da hun tjente i Korporalskroen for ca. 19 Aar siden. Hun tænkte, at hendes Mand, der var Søn af Kromanden, skulde faa Kroen i Fæste og til Beboelse, men siden Claus viste sig liderlig og skødesløs, flyttede hun til Kagstrup i Karlslunde Sogn for at ernære sig der. Hendes Mand opholdt sig stundom hos hende og snart hos Faderen i Korporalskroen.

Imidlertid, da hendes undvigte Mand formedelst sine slette Forhold ikke kunde faa Kroen i Fæste fra Gammel Køgegaard, og han heller ikke skaffede hende noget til Livets Ophold, flyttede hun efter sine Venners Raad til Hyllested, hvor hun nu bor og har boet i 17—18 Aar. Saa kom Manden det første Aar og opholdt sig hos hende i 2 Dage; han lod til at være kærlig og venlig og rejste saa igen, uden at hun vidste hvorhen. Kom atter i 2 Dage og rømte. Saa var han hos hende i 7 Uger, hvor de levede som Ægtefolk, og han sagde, han vilde blive, og bad hende hjælpe ham med at indløse et Pas, som han havde pantsat i København for at faa Penge. Det lovede hun og var betænkt paa efter Høsttid at rejse med ham til København. Han var da rar og venlig. Men til hendes store Fortrød og Hjertesorg maatte hun en Dag, da hun var gaaet i Marken for at hjælpe med Høsten, fornemme, at hendes Mand havde absenteret sig fra Huset og deres eneste Søn. Han tog det spæde, 1½ år gamle Barn og satte det paa en Sten midt paa Hyllested Gade — gik saa tilbage til hendes Hus og tog 150 Rdl. i Sølvpenge, som han ikke med Rette kunde sige var hans, idet han fra Begyndelsen havde spoleret og ødelagt alt det, han var Ejer af. Det var hendes, som hun ved Sved og Arbejde havde samlet; saaledes befandt hun Tilstanden, da hun om Aftenen kom hjem fra Marken: Hendes

Mand var borte, hendes spæde Barn var paa Gaden og Huset ranet og berøvet, saa hun siden den Tid har maattet leve i slette og fattige Omstændigheder, og i 17 Aar har hendes Mand ej været hos hende. Hun har nok af løs Snak erfaret, at han skulde være i København og ladet sig hverve som Matros, men om det passede, vidste hun ikke. 2—3 Aar efter var kommet et Brev, ligesom det kunde være fra ham, hvori blev meddelt, at han var rejst til Kanton i Kina, og at Skibet var bleven læk, men saa snart han kunde komme til København igen, vilde han straks søge at komme til hende. I 14—15 Aar har hun aldrig hørt eller set noget til ham, endskønt Folk dog med Uvished har sagt, at han siden den Tid skulde have været set i København. Hun har nu i 17 Aar som en Kristen med Taalmodighed oppebiet hans Komme og imens efter fattig Evne forsørget sig og sit umyndige Barn. Ihvor nødvendig hun vil stævne sin Mand til Skilsmisse, maa hun dog gøre det for at komme ud af Sagen og den Fortrædelighed. Hun har ikke i mindste Maade givet Anledning til Mandens Undvigelse og havde Attester fra brave Mænd i Hyllested (bl. a. fra Provst Agerup) om Skikkelighed.

Flere Vidner mødte op. Gaardmand Anders Madsen i Hyllested havde kendt Anna Nielsdatter i 18 Aar, hun var skikkelig i alle Maader. Anders havde ogsaa set hendes Mand, det første Aar hun boede i Hyllested. Han havde da kun været der en føje Tid og forlod hende, idet han tog en Del af hendes Bo med sig; i 16 Aar var han ikke bleven set i Hyllested, og i den Tid har Anna Nielsdatter i sin Enlighed levet skikkelig og uberygtet.

Sv. Mathias From fra Tornmark, der var beskikket til Forsvarer for den undvegne Claus, rettede forskellige Spørgsmaal til Anders Madsen. Om ikke Claus var rejst bort for at

ernære sin Kone og Barnet ved Søfart? Det vidste Anders ikke, han havde blot hørt, at han var rejst, hende uafvidende. Om han ikke havde skrevet og sendt hende nogle Penge? Anders havde vel hørt, at Anna Nielsdatter havde grædt for Penge, han havde taget fra hende, men ikke at han havde sendt Penge eller skrevet til hende. Om ikke *hendes* slette Opførsel mod Manden var Skyld i hans Bortrejse? Det kunde Anders ikke tro — hun har stadig levet som et skikkeligt Menneske, men hvorledes hendes Omgang med ham var, ved han ikke. Ej heller vidste han, om Claus havde taget Pengene til at handle med.

Gaardmand Anders Henningsen, Hyllested, havde for 17 Aar siden været paa den Gaard, hvor Anna Nielsdatter hin Dag gjorde en Høstdag. Da undveg hendes Mand, det blev hun først bekendt med om Aftenen, da hun kom hjem til sit Hus — da var Manden væk. Næste Morgen beklagede hun sig for Anders Henningsens Husbond (Peder Hansen) og Madmoder, at han var undvejet med en Del af hendes Gods, og siden har Anders intet hørt eller set til ham.

— Efter disse Oplysninger fandt Retten, at hendes Uskyldighed var nøjagtig og tilstrækkelig bevist ligesom Mandens ulovlige Undvigelse. Formentlig har hun derfor faaet ophævet Ægteskabet.

* * *

1725 søgte Forvalter Chr. Lindam paa Holsteinborg Oplysning om et fattigt Kvindemenneske, der gik rundt og bad om Almisser og nu var fundet død i Fyrendals Hovmark. To Mænd, Skoleholder Ambrosius Christoffer i Venslev og Hans Jensen fra Menstrup, synede Liget, og Feltskærer Adam

Christian Blum fra Skelskør var ogsaa med. Liget fandtes om Aftenen, og der holdtes Vagt over det om Natten.

Ladefogden Hendrik Nielsen berettede, at Onsdag den 13. Februar efter Middag stavrede dette Menneske med „særdeles Gebærden“ rundt og saa op i Vejret, hvorpaa hun kom op i Køkkenet paa Fyrendal Gaard og bad om en Almisse. Husholdersken gav hende noget Mad, og Kvinden fortalte, at hun hørte hjemme i Basøx (Baarse) ved Præstø. Saa gik hun og fandtes næste Dag i Hovmarken tæt ved Vejen. Hvad hun hed, vidste han ikke.

Kokkepigen paa Fyrendal, Anna Nielsdatter, forklarede: Hun (den tiggende Kvinde) kom igen ved Middagstid og bad om at maatte sidde lidt og varme sig, til Husholdersken kom. Saa fik hun et Stykke Brød og en Pot varmt Øl — hun klagede sig hverken over det ene eller det andet.

Niels Mortensen i Tornemark oplyste, at dette Menneske havde gaaet rundt i Byen og bedt om Brød — syg og svag var hun, som da hun sad ved Ilden i Fyrendal Køkken.

Mikkel Pedersen, Tornemark, havde givet hende Ly om Natten, og Onsdag Morgen var hun gaaet fra hans Gaard og havde beklaget sig over indvortes Svaghed.

Feltskæreren og Synsmændene havde ikke fundet ringeste udvortes Skader paa hende af Hug eller Slag; formentlig har hun af indvortes Svaghed lagt sig og er faldet i Afmagt paa Grund af det kolde Vintervejr — ingen Folk passerede forbi, som kunde hjælpe hende.

Det blev ikke oplyst, hvem den døde var, men Forvalteren sørgede for Kiste og en kristelig Begravelse.

★ ★ ★

1726 var der paa Egnen megen Tale om den syge Præst for Haarslev-Tingjellinge Menigheder, Mag. Peder Winter,

der var bleven saa ussel, at han slet ikke kunde hjælpe sig selv endsige andre. Præsten i Hyllested-Venslev, Mag. Otto Ferslev, var hans Formynder.

Degnen, den hæderlige og vellærde Daniel Olsen og hans Hustru, Inger Mortensdatter, fortalte, at i et Aars Tid havde Peder Winter været som et umyndigt Barn og ikke kunnet bjerge eller væрге sig selv i nogen Maade — særlig efter Sct. Hansdag var hans Svaghed tiltaget, saa han var uden ren Udtale eller Mæle, var fra Sans og Forstand, ikke havde Eftertanke paa nogen Ting o. s. v. Sin Underholdning af Mad og Drikke fortærede han dog med Begærlighed og spiste, hvad der blev lagt for ham — undtagen Brød. Han var saa svag, at han ikke kunde udrette sine naturlige Urenligheder, baade i Sengen og oven Sengen forblev han som et umyndigt Barn, og det tiltog. Han havde ingen Skønsomhed, kunde ikke komme af Sengen eller Kammer, 2 Mennesker maatte hjælpe ham af og i Klæderne. Hvor han var, gik hans naturlige Urenlighed fra ham.

Flere af Tjenestepigerne berettede, at de ofte havde udbaaret skiden Sengen fra ham; den var saa vaad og uren, som om den havde ligget i en Mødding.

Den stakkels Mand døde heldigvis snart efter.

* * *

Ved Auktionen efter Fodbypræsten Rasmus Perlestikker havde Petter Westesen, Murermeister i Bisserup, købt forskelligt Indbo samt nogle Svin — men Betalingen trak ud over den fastsatte Tid, hvorfor Provsten, Mads Holm, lod ham indstævne til at møde i Rude. Petter mødte godt nok og indrømmede sin Skyld — 19 Rdl. og 4 Mark; han undskyldte sig med, at han selv havde nogle Penge tilgode, som

han ikke kunde faa før om en 3 Ugers Tid — saa skulde han betale. Provstens Søn, Studiosus Ulrik Adolf Holm, turde ikke paa Faderens Vegne give Kredit, men saa begærede Petter 14 Dages Anstand og vilde stræbe efter at skaffe Pengene.

De 14 Dage gik — uden Betaling og uden et Ord fra Petter. Saa kunde der falde Dom med paaløbende Udgifter paa. I yderste Øjeblik klarede Murermesteren Sagen ved Indbetaling til Mads Holm, saa han i Retten kunde vise Kvittering for Beløbet og derved spare Udgifterne til en Dom.

— I Efteraaret 1730 var adskillige Bønder tilsagt til Hovskovning i Dyrehaven, deriblandt 3 fra Venslev: Lars Knudsen, Hans Laursen og Jens Jørgensen. De 3 kom ridende, kom i Trætte og Mundhuggeri med Ladefoged Niels Andersen ude i Dyrehaven, hvor der arbejdedes med det skovede Brænde, der skulde saves, slaas i Stykker og stables til Herskabets Brug.

Gamle Hans Christoffersen, Venslev, oplyste, at da han med flere var til Hovskovning i Dyrehaven, kom de 3 Mænd kort efter Middag ridende derud, og efter en kort Samtale med Niels Andersen, hvori var mange blodige Eder, begyndte de kraftig at prygle ham med hver sit Svøbeskaft, som de holdt ved den lille Ende, saa den tykke Ende rigtig kunde falde til. Ladefogden blev staaende og værgede ikke for sig. De 3 sagde, at ifald de skulde lide noget herfor, da skulde det ikke blive derved. Lars Knudsen svor ilde og sagde, at han ikke vilde røre sin Haand ved noget Arbejde, men om-sider gik han dog med de andre.

Forvalteren spurgte Gamle Hans, hvorfor de 3 havde slaæet Ladefogden. Ja, svarede han, det kom sig vistnok af,

at Ladefogden havde vist deres Folk hjem og givet hver af dem et Rap.

Jens Olsen berettede, at i Tirsdags, den 14. November, var han i Dyrehaven for at flække og stable Brænde og saa da de 3 slaa Ladefogden dygtigt med Svøbeskaftets tykke Ende. Ladefogden havde sagt, at de kunde klage ham for hans Øvrighed, om de havde noget paa ham at anke. Skulde de 3 lide noget derfor, skulde det ikke blive derved, sagde de, da de havde slaaet ham. To Mænd var straks efter Overfaldet blevet kaldt op paa Ladefogdens Kammer for at syne hans bare Legeme, der viste mange blaa og rødblaa Slag paa Ryggen og Armene. Niels Andersen havde da klaget, at denne Skade var tilføjet ham af de 3 Venslev-Mænd.

Forvalteren spurgte, om de vilde give Bøder. Hertil svarede de, at deres Vilkaar var ikke dertil, de indskød sig under deres Herskab. Ladefogden sagde, at Pigerne var vist hjem, fordi de ikke havde Skovredskaber med sig — og hver havde faaet et Slag for den Glemsomhed.

Til sidst måtte de 3 underskrive paa følgende:

Vi underskrevne, som har forset os grovliggen mod vort Herskab, idet vi har overfaldet Ladefoged Niels Andersen i Dyrehaven og ham i vores Vildskab og Ondskab ilde trakteret, afbeder samme herved og lover herefterdags ej alene at vise tilbørlig Lydighed i alle Maader, men endog aldrig at forøve noget ondt eller noget utilbørligt imod samme Ladefoged, hvilket vi tillige om beder vore nærmeste Venner at underskrive og stadfæste. Vi giver Bod til de fattige og betaler Badskærløn, og hermed har Sagen sit Forblivende.

Holsteinborg, den 21. Novbr. 1730.

De 3 har tegnet deres Forbogstaver under sammen med 3 af deres Bymænd.

★ ★ ★

I Pietismens Tid blev Folk ofte ført for Retten, naar de havde undladt at efterkomme Helligdagsloven.

3. Juledag 1734 havde der været noget Drikkeri og Slagsmaal hos Hans Dancker, Skafterup, hvor Jens Smed og Ole Andersen var ramlet sammen. Der var dog ikke falbudt Drikkevarer, men Konen bød dem en Kande Most. De var ikke drukne, og Klammeriet kom af nogle unyttige Ord mellem Dem. Dommeren spurgte Jens Smed, hvad Ærinde han havde hos Hans saadan en høj og hellig Dag. Jo, Hans havde sendt Bud efter ham og vilde tale med ham, saa han ikke havde været til Prædiken 3. Juledag. 1. og 2. Juledag havde baade Jens og Ole været til Gudstjeneste i deres Sognekirke, Fyrendal. Ole var kommet for at tale med nogle gode Venner, hvoraf en tjente hos Hans. De havde begge bandet og brugt ugudelige Ord. Jens Smed og Ole ikendtes hver en Bøde paa 3 Lod Sølv + 3 Mark i Omkostninger for Helligbrøde. Hans Dancker fik samme Skæbne, fordi han havde ladet dem bruge saadanne Ord i sit Hjem paa en Helligdag.

— I Spjellerup havde Slagter Niels Jacobsen forsømt at lade sit Barn døbe 8 Dage efter dets Fødsel, skønt Marvedepresten Jens Hovsenius havde advaret ham. Niels undskyldte sig med, at han var aldeles ukyndig i den Lov, der bestemte saaledes, og da Barnet var sundt og kraftigt, mente han, at det ikke kom an paa en 14 Dages Tid eller saa. Det var ikke sket af Foragt for den hellige Daab, men af Taabelighed og Ukyndighed, derfor vilde han bede den retsindige Ret ikke regne ham det til noget større Onde.

Dommen frikendte Niels, men han skulde gøre Præsten offentlig Afbigt i Kirken og betale 1 Rigsdaler i Omkostninger.

Mange blev indstævnet, naar de havde forsømt at søge Kirken paa Helligdagene.

★ ★ ★

Aar 1755, den 14. Maj, en Onsdag Morgen, fandt en uhyggelig Begivenhed Sted paa Gaardmand Povl Jensens Gaard i Flemstofte: Den 32-aarige Tjenestekarl Søren Mortenssen dræbte den 12-aarige Lars Hansen; begge tjente hos Poul Jensen, og det var vel kendt, at Karlen og Drengen ofte kivedes.

Povl Jensen var Tirsdag den 13. Maj ved Middagstid kørt hjemmefra paa en Kongerejse til Korsør. Han kom ikke hjem før Natten mellem Onsdag og Torsdag, som Drabet var sket Onsdag Morgen, saa han kunde kun berette, at før han kørte ud af sin Gaard, var Søren gaaet til Venslev for at hente sin Mundering hos Lægdsmanden. Karlen havde tjent hos Povl Jensen i 14 Maaneder og opført sig upaaklageligt, af og til havde han været lidt sygelig. Povl havde ikke mærket, at Søren gik med slige Tanker. Drengen Lars var meget dulhærig*) og stridig samt noget tungnem til at opfatte, hvad der blev foresat ham — det var ogsaa Aarsag til, at Søren og Lars ikke kunde forliges.

Lægdsmanden i Venslev, Hans Nielsen, bekræftede, at Søren havde været hos ham for at hente sin Udrustning; dog var Hans Nielsen ikke til Stede, — han var paa Marken med sin Plov — hvorfor Hustruen, Johanne Hansdatter, gav Søren Munderingen. Det var Tirsdag den 13. Maj ved Solens Nedgang. Søren var ikke drukken, ej heller fornåm Johanne, at han havde nogen ond Gerning i Sinde; han gav blot til

*) dulhærig: På sydsjællandsk dulhærdet eller dølhærdet. D. v. s. hård af sind, upåvirkelig.

Kende, at han var fortrydelig over at have gaaet saa lang en Vej, nemlig først til Karrebækstorp, derfra tilbage for efter Officerens Ordre at tilsige en Karl at afhente sin Mundering i Rude.

Folk fra Flemstofte erklærede, at Søren stedse havde tjent der i Byen, men nu og da forlod Tjenesten, som han selv vilde, og kom igen, naar det lystede ham.

Søren, der var undvejet efter Ugerningen, blev snart fanget og sat i Arrest. Det første Forhør holdtes paa Holsteinborg af Forvalter Mannesen. Grunden til Drabet, sagde Søren, var just ikke Had til Drengen, men den onde Aand har tilskyndet ham til denne gruelige Gerning. Han kunde ikke lide Drengen, der sladrede om ham til Husbonden. Han havde taget et Drageslaa af en Plov og med den skarpe Kant slaet Lars, saa han daanede. Redskabet blev fremlagt i Retten; der var endnu størknet Blod paa den skarpe Kant. Søren havde ikke været drukken, da han vendte hjem fra Lægdsmanden med sin Mundering, ligesom han udtalte, at han ikke var vred over, at han skulde marchere. Drengen havde ikke givet ham Skældsord, men han var opsætsig og vilde ikke gøre, hvad han befalede ham. Det var hans faste Forsæt at aflive Drengen, ogsaa efter det første Slag. Povl Jensens Kone, Maren Mortensdatter, fandt om Morgenen Drengen liggende død i Sengen, men Søren var undvejet. Hun udtalte, at Drengen om Aftenen var frisk og sund, og at hun vel havde mærket, at Søren og Drengen ikke kunde forliges, men de klagede ikke over hinanden.

★ ★ ★

Dommen blev afsagt i Rude den 17. Juni af Birkedommeren, Johan Bergen, og 8 Meddomsmænd.

Det hedder heri: Det erfares, at en Landsoldat paa Holsteinborg Gods, Søren Mortensen, som tjente hos Povl Jensen, Gaardmand i Flemstofte, blev den 13. Maj kommanderet at hente sin Mundering hos Lægdsmand Hans Nielsen i Venslev, for Dagen derefter at marchere til Fuglebjerg og derfra til Helsingør tillige med andre af Kompagniet. Samme Nat eller i Dagbrækningen den 14. Maj har han ved tvende dødelige Slag dræbt og omkommet en Dreng, Lars Hansen, 13 Aar gl., som tjente i Gaarden med ham hos Povl Jensen. Attesten fra Dr. Wirth og Kirurg Retssach i Næstved oplyser, at der fandtes 3 løse Ben i Drengens Hoved.

Aktor mente, at Søren Mortensen bør af Bøddelen knibes med gloende Tænger, dernæst hans højre Haand af Bøddelen i levende Live at afhugges med en Økse, dernæst Hovedet i lige Maade med Økse at afhugges, Kroppen af Natmandens Folk lægges paa Stejle og Hovedet tillige med Haanden at fæstes paa en Stage over Legemet.

Forsvareren, Herredsfoged Carlsen, Stignæs i Flakkebjerg Herred, mente, at Mordet var begaaet i Desperation over Indkaldelsen, hvorfor han ikke skulde straffes som en grov Morder.

Thi kendes for Ret: Søren Mortensen bør af Bøddelen knibes med gloende Tænger 5 Gange. Første Gang uden for Arresten, 3 Gange mellem Arresten og Retterstedet og 1 Gang paa Retterstedet. Iøvrigt blev Aktors Paastand taget til Følge.

Herredsfoged Calsen mødte med Søren Mortensen ved Dommens Forkyndelse og begærede Dommen indstævnet til Højesteret til Formildelse.

★ ★ ★

Møllersvend Ole Hansen i Rude Mølle kunde let være kommet galt af Sted, da han i Jens Jensen Huggers Hus i Venslev var kommet i Klammeri med Jørgen Olsen, der tidligere havde tjent som Møllersvend i Rude Mølle og nu var død.

Huggeren fortalte, at den nu afdøde Jørgen Olsen var kommet til ham og overnattede der. Dagen efter kom Ole Hansen og vilde tale med Jørgen. Der kom nogle ord mellem dem, saa at Ole gav Jørgen et Rap med en Kæp ved det venstre Øje, saa det blødte. Mere skete ikke, og de to gik begge ind i Huggerens Stue og talte venligt sammen. Saa havde Jørgen været en Tur i Hyllested, hvor han vilde gaa til Skrifte hos Præsten Otto Ferslev. Snart efter kom han atter til Huggerens og beklagede sig, at han ikke var vel, saa han gik til Sengs, og Søndagen derefter begærede han Sakramente, som Præsten ogsaa gav ham; han laa saa nogle Dage, klagede ikke over Ole, men sagde, at han havde Feber. 11 Dage efter Klammeriet døde han. Huggerens Kone og Søster oplyste, at Ole Møllersvend flere Gange havde besøgt Jørgen under hans Sygeleje. Regimentsfeltskærer Zettig i Næstved, Feltskærer Adam Blum i Skelskør og Jens Galschiøt i Tjæreby synede Liget. Til Præsten Ferslev havde Jørgen sagt, at Ole ikke var hans Banemand eller Aarsag til hans Død, hans Svaghed var en stærk Feber.

Flere vidnede, at Jørgen Olsen var draget rundt og overnattet forskellige Steder i Egnen og havde klaget over Kulde (Koldfeber). Jørgens 3 Brødre vilde intet Klagemaal føre over Ole, de havde hverken ham eller nogen anden mistænkt for at være Skyld i Broderens Død; de havde været nær-værende, da han fik Sakramentet, og da undskyldte han Ole.

Dommen paalagde Ole at betale 18 Lod Sølv + 5 Rdl. i Omkostninger. Udgifterne til Syn og Besigtigelse af den afdøde skulde Jørgens Arvinger betale med andre 5 Rdl.

— Den mærkelige Præst, Otto Ferslev i Hyllested-Venslev, førte ofte Sag mod Mølleren og hans Svende i Rude Mølle. Snart var det galt med Tiendekornet, der skulde formales paa Møllen, snart med Møllersvendenes „Lærdom“. 1755 maatte Christen Møller svare angaaende sin Svend Jens Evensen, der havde søgt Sakramentet i Næstved i Stedet for i sin Sognekirke. Otto Ferslev spurgte Mølleren, hvad Magt og Myndighed han havde til at lade sin Tjener søge Sakramentet i anden Kirke end sin Sognekirke, som er Venslev Kirke. Mølleren svarede, at Jens Evensen havde forevist sit Skudsmaal fra Præsten Wegener i Næstved for Kapellanen (Otto Ferslevs Søn Christian), men da denne saa det, sagde han, at han ikke vilde lade ham komme frem (til Alters), uden han søgte Degnens Læsning — derfor var Møllersvenden søgt til den Præst, der havde skrevet hans Skudsmaal — det fremvistes i Retten. Hertil bemærkede Otto Ferslev, at nu havde Jens været 3 Aar i Rude Mølle, og da han var kommet til Kapellanen for at vise, hvor vidt han var kommet i sin Saligheds Sag (Kundskab), var han saa vanvittig (uvidende), at han ikke engang kunde læse de 10 Guds Bud. Derfor kunde Præsten ikke med god Samvittighed antage ham her til Herrens Bord, førend han søgte Læsning og Undervisning, saa han kunde vide, hvorledes han værdig skulde annamme Herrens Sakramente. Medhjælperne (Præstens) fortalte, at Møllersvenden havde sagt til Kapellanen: Jeg er ikke beredt i Dag! — Nu om Dage vilde man synes, at en saadan Optræden fra Præstens Side var ganske forkastelig, men Datiden saa altsaa lidt anderledes paa disse Ting.

★ ★ ★

Natten mellem den 25. og 26. Marts 1741 brændte 4 Fæstegaarde i Sønder Jellinge. Alle var forlængst gaaet til Sengs, der blæste en stærk Østenvind, saa Ilden i Hast tog Overhaand og aldeles opbrændte disse Gaarde med Boskab, saavel som Kvæg, Bæster, Foder og Korn. Intet af Værdi blev reddet fra Ilden. Knap og nap slap Folk fra det med Livet, nøgne og i jammerlig Tilstand, og dersom den Sprøjte, som holder i Dalmose Kro (tilhører Kancelliraad Thomsen i København), ikke var kommet til Hjælp i denne Nød, saa havde det været ude med Byen. Men Kromanden (havde Dalmose Kro i Forpagtning), som godt forstaar at omgaas Sprøjten, kom godvilligt af sig selv med den og hjalp til at dæmpe Ilden. Ved Dagningen kom Hjælp fra andre Byer med at age Vand og saavidt det stod i menneskelig Magt at forhindre videre Ulykke. Men dog blev al Bygning og Besætning paa de 4 Gaarde lagt i Aske, og Beboerne derved i vemodig Tilstand geraaden, og Herskabet paaført mærkbar Tab og Bekostning.

Naboerne, der blev forskaanet for Ilden, vidnede:

Ilden opkom først i Jens Hansens Gadelænge ud paa Aftenen mellem 10 og 11, da Folk var gaaet til Sengs og alle sov. Da Jens Hansen fornam Ilden, sprang han straks op og fik sin Broder og Folkene, der var Naboer, oprabt. Sprang saa om til Fæhuset og vilde redde Kreaturer, men de traadte ham under, og han kunde ikke faa dem ud, undtagen eet Bæst. Paa de andre Gaarde gik det ligedan; kun hos Peder Sørensen reddedes 4 Bæster, da hans Gaard var den, som sidst blev antændt. Nogle Vægge blev slaet ud for at faa fat i Dyrene, men det var ikke til at bringe dem ud af Husene. Kromanden med Sprøjten var til stor Hjælp i denne Nød og et kraftigt Middel til Ildens Dæmpelse, saa snart den var vel

anbragt og kommet i Virksomhed. Havde Folk i Sønderjellinge haft den Eftertanke under Forvirringen, da Ilden begyndte, at begære Hjælp af Sprøjten, og Vinden ikke havde været saa streng, var der næppe sket saa stor Skade.

★ ★ ★

Da en Mand og hans Datter i Juli 1739 fandt et Lig under Tørvelyngen i Karebækstorp Mose, blev der tudet i Byhornet, og Folk drog ud i Mosen. Liget — et Skelet med Rester af flettet Haar og noget af et Skørt — var det umuligt at kunne genkende. Nok gik Rygtet, at et Kvindemenneske var forsvundet fra Tornmark Mortens Aften 1737, og siden havde ingen kunnet opspore, hvor hun var bleven af.

Paa Førsløv Birketing udmeldtes 8 Sandemand til at granske i Sagen, de red rundt og talte med Folk om Sagen, og derved faldt deres Mistanke paa Hans Jørgensen og hans Broder Lars, som begge tjente i Tornmark. Man antog, at Kvindeliget maatte være Hans Jørgensens trolovede Fæstevinde, Maren Jensdatter, som Mortensaften 1737 var blevet borte og siden ikke har været at opspørge. Forvalter Chr. Lindam skulde nu undersøge Sagen; han arresterede de 2 Brødre, og Birkedommeren opfordrede dem til at bekende deres Synd. Deres Svar gik ud paa, at de var ganske uskyldige og uvidende om den Mistanke, der var kastet paa dem, de vidste ikke, hvor Maren Jensdatter var bleven af eller opholdt sig; derfor kunde de ikke bekende noget, som de var uskyldige i.

En Næstved-Prokurator, Anders Kruse, var deres Forsvarer.

Hans havde set det døde Legeme paa Karebækstorp Long, men ved ikke, om det kan være dræbt eller paa anden Maade kommet af Dage. Ole Jørgensen, Tornmark, sagde, at Hans aldrig slog sin Fæstemø, saa længe han var i hans Tjeneste.

Et andet Vidne havde talt med Maren Søndag før Mortensdag 1737, da hun blev borte, siden havde han hverken hørt eller set til hende. En Pige, Maren Hansdatter, blev spurgt om, hvorledes hun var kommet i Besiddelse af Maren Jensdatters Klæder, som hun kort efter skal have leveret Hans Jensen i Stubberup. De Klæder, svarede hun, fandt hun i sin Madfaders Have, og Maren havde bedt hende tage nogle af hendes Klæder i Gemme, til hun kunde faa Bud til Hans Jensen i Stubberup. Da hun vægrede sig, sagde Maren Jensdatter, at hun nok kunde tage dem i Gemme, det gik ikke saa hast til.

Hans Larsen i Tornmark og hans Tjenestekarl Rasmus havde hørt en Mand sige, at hvis Hans Jørgensen kom i nogen Fortræd for sin borteblevne Fæstemø, saa kom hans Broder Lars vistnok ogsaa med. Flere andre, deriblandt Smeden Niels Jensen i Tornmark, kendte det samme Rygte: Tager de mig, tager de min Broder med, — hermed mente de nok Sandemændene, som red rundt for at søge oplysninger.

Jens Rasmussen, Tornmark, havde spurgt Lars Jørgensen, hvorfor de 8 Sandemænd red saa idelig. Lars svarede: Saa skal de ride i 6 Uger, og saa tager de min Broder, og han skal bekende, at han har slaaet det Menneske ihjel, som er fundet paa Karebækstorp Tørvelyng, og tager de ham, saa tager de vel mig med, for det gør ingen Gode ej at ville sværge, og jeg faar ej heller Lov dertil.

Om de 2 Brødre kunde gøre Rede for, at Maren var i Live? Det vidste de intet om, de havde ikke set hende siden Mortensaften 1737.

Hans Ibsen fra Karebækstorp havde hørt Hans sige, at han gerne vilde lide for sin Fæstemøs Skyld. Hvorfor? Jo, hans Tanker og Ord var da, som de er endnu, at han hverken var skyldig i Marens Død, om hun var død, og derfor formener

at undgaa al Lidelse og Straf. Aldrig havde han tilføjet hende noget ondt; hans eneste Forseelse har været, at han af Ubesindighed har tiltalt hende med nogle usømmelige Ord, for hvilket han mente, der ikke kunde paalægges ham saa stor Straf, som Forvalteren havde krævet, nemlig Fængsel og Arbejde paa Bremerholm paa Livstid. Han vilde, naar han fik Friheden, med al Flid opsøge sin Fæstemø, om han end skulde gaa Landet rundt paa sin Fod for at finde hende, dog turde han ikke binde sig til at skaffe hende paa en vis Tid.

Lars Jørgensen ytrede, at han i sin Enfoldighed vel havde sagt de Ord, at skulde hans Broder lide, saa kom han vel med — det var i den Tanke, at var Mistanken paa Broderen Hans, kom den vel ogsaa paa ham, som var i Gaarde sammen; ellers kunde han med frelst Samvittighed erklære, at han intet vidste om Maren og var uskyldig baade i hendes Bortgang og i hendes Død, om hun var død. Uden Rejsegodtgørelse vilde han ogsaa lede efter Maren, men han ventede dog, at der formedelst den haarde Arrest og Lidelse paa hans Person og Helbred og paa hans Velfærd vilde blive tillagt ham noget. Efter Dommen ventede han straks at blive løsladt og vilde derpaa tage Tjeneste paa Godset. Kruse vilde have Lars ud af Fængslet straks, da han umuligt kunde udholde den haarde Vinterkulde; han var bleven svagelig af Frost og Kulde i Arresten. Dommeren løslod de 2 Brødre, og kort efter faldt Dommen.

Det erfares, at Hans Jørgensen, tjenende i Tornmark, ej alene har levet et meget ufredeligt Liv og Levned (Attest fra Sognepræst Meretzer i Kvislemark-Fyrendal) med sin trolovede Fæstemø, Maren Jensdatter, saa hun desaaarsag er bleven borte Mortensaften 1737. Men som det har tildraget sig, at der i Juli 1739 paa Karebækstorp Tørvelyng er fundet

et dødt Kvindemenneske, som formodentlig ilde er kommet af Dage, saa faldt Mistanken paa Hans og Lars Jørgensen, og Sandemændene fra Førsløv Birk kunde ikke bære Tvivl om, at han var hendes Banemand.

Efter slig Sagens Beskaffenhed kendes for Ret, at Hans og Lars Jørgensen frifindes for den over dem gjorte haarde Irettesættelse, saa vidt at Hans Jørgensen bør for det ukristelige Liv og Levned han har levet med sin trolovede Fæstemø, Maren Jensdatter, arbejde i Jern paa nærmeste Citadel i 3 Mdr.

Lars Jørgensen frifindes i alle Maader.

Rude Birketing d. 11. Marts 1740.

8 Meddomsmænd afsagde Dommen sammen med Birke-dommeren.

—Gaaden løstes altsaa ikke: Om det var Liget af Maren, og om hun var bleven kastet i Mosen eller frivilligt havde søgt Døden. Sandsynligvis har det været Maren, men bevises kunde det altsaa ikke, hverken af Dragt eller Ligrester.

1742 havde Præsten Otto Ferslev i Hyllested anlagt Sag mod Holsteinborg angaaende en Eng ved Markskellet mellem Hyllested og Haarslev. I flere Aar havde Ferslev taget Høet og Haarslev Mænd bjerget en Del af det over Skellet til sig. De mange Vidner, Præsten førte i Marken, hævdede, snart at Engen laa til Præstegaarden, snart til Kirken, snart til København Magistrat, og endelig at den var et Grande-Skifte.

Fra Holsteinborgs Side blev hævdet, at ved Grevskabets Oprettelse 1/1 1708 omtales udtrykkelig, at Haarslev By og tilliggende Marker hører til Grevskabet, det viste de gamle Markkort ogsaa, saa Præsten havde ingen Ret til Engen. Ferslev skulde betale 20 Rdl. i Omkostninger og for sin

Trættekærlighed med ej at ville afgøre Sagen i Mindelighed yderligere 3 Rdl. til Justitskassen.

— 1744 klagede Præsten Magnus Halling over, at der ingen ordentlig Vej førte til Annekset Tingjellinge, idet de tilgrænsende Bønder oppløjede og indtog Vejen til Sædeland, saa at der plat ingen Vej er for ham eller andre at fare paa, og især mellem Sønderjellinge og Tingjellinge ikke findes Vej. Paa Tinge blev nu med Andreas Dansker fra Venslev som Formand udmeldt Bymænd til at fastlægge Vejen. De afpælede en ny Vej for Præst og Degn; den skulde begynde ved Degnens Hus i Haarslev og gaa over Kattedæk, hvor der skulde lægges en lille Bro, derfra til Præsteledet paa Bendslev Gærde til en grøn Vej, 4 Alen bred. Videre tværs over 2 Agre ud paa Bendslevvejen, saa over 3 af Peder Madsens Agre i Sønderjellinge. Ved Møllebjerg over Krummerupvejen til Mørkespjeld bliver Bredden 7 Alen. Siden løber denne Sognevej til en grøn Vej ind mod Tingjellinge ved Tingsten, som er Skellet mellem Sønder- og Tingjellinge. Ved Bredevadsmosen og ved Gade-Ageren mellem Hans Hansens og unge Niels Mortensens i Tingjellinge sættes 2 pæle*), og Vejen er her 4 Aalen bred. Ved Gade-Ageren lige for Jens Nielsens Port gaar Vejen til Ledet i Tingjellinge By.

★ ★ ★

Den 15. Septbr. 1744 nedbrændte Jæger Jens Jørgensens Hus lige uden for Holsteinborg Hovmark. I Retten fortalte Jægeren og hans Kone, Ellen Eriksdatter, hvorledes deres Hus aldeles var lagt i Aske med Korn, Foder og Tørv, der

*) 2 Pæle; hentyder til, at man ved fastlæggelsen af en ny vej med mellemrum satte 2 pæle i jorden i den bredde, vejen skulle have. Man „afpælede“ vejen. Gadeageren: Marknavn i Ting-Jellinge umiddelbart syd for byen langs Haarslevvejen.

ikke kunde bjerges, saa at de med 3 smaa Børn var bleven husvilde. De vilde ikke beskyldte Fjender eller onde Mennesker for det, men ønskede dog, at deres to Tjenestpiger, Catrine og Kirsten, afgav Forklaring. Konen oplyste, at hendes Mand var redet ud i Forretninger, saa hun var ene i Huset med Børnene og de 2 Piger. Catrine sagde da, at det røg saa meget i Tærskeloen, hvortil Kirsten Madsdatter bemærkede, at det var nok det vaade Korn. Konen gik saa ud i Loen, hvor hun fandt 2 Stykker Tønder eller Trøske liggende og ulme, og det var begyndt at tage fat i Kornet. Hun slukkede det, og senere fandt de 3 Stykker, som ikke var antændt. Da Greven passerede Jægerhuset, viste Konen ham det udslukte Trøske og beklagede Farligheden. Ekscellencen bar stor Fortrydelse herover og endnu mere, da Branden paafulgte om Eftermiddagen. Catrine, den yngste af Tjenestpigerne, gik til Gaarden med det mindste Barn, og i Hollænderiet kastede hun et Skørt, hvorfra faldt et Stykke Trøske ud — det saa Skovfogdens Kone fra Bisserup.

Catrine fortalte, at da Ilden paakom, tog hun Drengen Ulrik og overdækkede ham med et blaat Bajsskørt*), der var hendes eget; hun saa efter, om der var noget i lommerne, at det ikke skulde falde ud. Der var intet, og Drengen blev senere overgivet til Kirsten, der i Hollænderiet tog Skørtet af Drengen, hvorved der faldt Trøske ud. Det — sagde Kirsten — overraskede hende, hun havde aldrig baaret noget saadant i sit Skørt. Ej heller kunde Pigerne oplyse, hvorledes det tændte Tønder var kommet i Tærskeloen — det var nok af samme Slags, som det der faldt ud af Skørtelommen.

*) Et Bajsskørt. Baj er et slags groft, kipret, uldent stof, der menes at have fået navn efter en by i Italien, hvor det først er vævet. Det var en fabriksvare.

Catrine havde hentet en Kurv Tørv til at lægge paa Ilden og saa da en Røg drive gennem Huset, baade af Taget og ellers ud af Gluggen i Tærskeloen. Hun advarede sin Madmoder, der sagde, at det vel var den Røg, som drev ned fra Skorstenen. Kirsten mente, Røgen skyldtes det vaade Korn, skønt hun godt vidste, at Kornet ikke var vaadt, men ganske tørt og sundt kommet i Hus. Da Kirsten meddelte, at ingen af Pigerne hin Dag havde været oppe paa Loftet, hvor der laa Trøske ved Skorstenen, maatte hun dog indrømme, at det passede ikke; hun havde været deroppe straks efter, at Trøsken i Loen var bleven slukket. Kirsten havde vist ikke helt rent Mel i Posen. Intet Skudsmaal havde hun haft med fra sine tidligere Pladser, da hun kom til Jægerens. Der var ogsaa kort før Ildebranden forsvundet en Sølvsk. Kirsten tilbød at aflægge Ed, men det fik hun ikke lov til.

Mere blev ikke oplyst, og da Retsbogen ikke omtaler Sagen yderligere, kan man vist gaa ud fra, at den er bleven standset efter Grevens Ønske.

★ ★ ★

— Den 12. Decbr. 1747 var Kapellanen i Hyllested redet paa Jagt efter Harer ude paa Hyllested Mark. Som Ledsager havde han taget en gammel, forhenværende Skytte, Baltzar, med sig; han boede ikke i Præstegaarden, men hos en Husmand der i Byen. Engang imellem kom han dog op hos Præsten for at hugge Brænde og derved fortjene et Maaltid Mad.

Nu kom Jens Jørgensen, Jæger paa Holsteinborg, ridende hen til dem fulgt af 2 Skovfogeder: Christian Frederik Jensen fra Bisserup og Peder Andersen fra Lerbækshuset. De bød Kapellanen og Skytten Goddag, hvorpaa svarede Tak. Saa

spurgte Jens Jæger Skytten Baltzar, hvem han red på Marken for og med Hund, om han havde Jagtskilt. Skytten svarede, at han red med for Præsten i Hyllested. Hvis hans Bøsse var? Det er min, kom det fra Kapellanen. Jagtskilt havde Baltzar ikke, han var Tjener og red med Kapellanen, der bemærkede, at de havde intet Skilt og heller ikke behøvede noget; han havde taget en med i Marken for at føre Bøsse enten for ham selv eller for hans Fader.

Da skal I se, at jeg har Skilt, sagde Jens — knappede sin Klædning op og viste dem sit Skilt. Han fortsatte: Naar I ingen Skilt haver, saa er I at anse som Krybskytter.

Kapellanen: Havde jeg tiltænkt Eder til det, at I skulde have taget de Harer bort her paa Marken i Gaar, da skulde I, min Salighed, ikke have smurt jer paa dem, for jeg vidste nok, hvor de sad. Men efterdi jeg fornemmer, at I er saa strid og saa ufredelig, saa skal i, min Salighed, faa Ufred, eftersom jeg hver Dag har med Eder at bestille. I skal få andet at bide paa; hvad har I at ride paa vores Marker hver Dag, eftersom Greven ikkun har een Bonde her i Byen. Jens Jæger sagde, at han havde Lov til at ride paa Mark og bad de to Skovfogeder drages til Minde, hvad der var sagt.

— Skovfoged Chr. Fred. Jensen oplyste: Hr. Otto Ferslev bruger Skytte paa Hyllested Mark uden Jagtskilt og uden ringeste Tilladelse af Loven eller Jagtforordningen. Han havde hin Dag været med Jens Jørgensen ude paa Hyllested Marker og traf der Christian Ferslev paa en Skimmel og Baltzar Skytte paa en rød Vallak, Hestene var Præstens; Baltzar havde Flint i Sadlen, 2 Haglpunge og et Krudthorn ved Siden. Jens spurgte Skytten, hvem han red for. Jo, han var en Tjener af Præsten og red med Hr. Christian Ferslev. Kapellanen sagde: Vi bruger ingen Skilt, men jeg og min

Fader kan tage med i Marken, hvem vi vil, til at føre vor Flint. Min gode Jens, havde jeg tænkt jer til det, at I skulde tage de Harer bort her paa Marken i Gaar, da skulde I, min Salighed, nok have smurt jer paa dem, thi jeg vidste ligesaa vel, hvor de sad, som I; men efterdi jeg fornemmer jer til Ufred, saa skal I, min Salighed, og faa Ufred, saasom jeg har hver Dag med jer at bestille.

Saa red Jens Jæger med de to Skovfogeder til Haarslev Mølle; de andre saa de red ad Marken fra Hyllested By imod Venslev Mark.

Skovfoged Peder Andersen havde ikke set de 2 jage eller skyde. Jægeren og Skovfogderne vidste nok, at Baltzar tilforn har været Skytte og tjent sit Brød ved Jagten fra Ungdommen af hos adskillige Grevskaber og Proprietærer.

★ ★ ★

Otto Ferslev mødte selv i Retten for Sønnen og Baltzar og fortalte, at denne sidste ikke var i hans Tjeneste, tilforn har han været Skytte, men ikke nu, og om nogen vilde bruge ham til Skytte, saa er han for sin høje Alderdom og Skrøbelighed uduelig, baade til Skytte og al anden Gerning, som kræver Styrke og Arbejde. Da Stævningsmændene var i Præstegaarden, sagde Mag. Otto Ferslev: Jeg holder ingen Skytte, og jeg skal, Guds Død, skære Jens Jørgensen til, han rider hver Dag paa Marken.

Forvalteren spurgte nu Præsten, om ikke Christian Ferslev og Baltzar Skytte kunde møde i Retten for at faa Lys i Sagen, at ikke Otto Ferslev — kendt som en dreven Lovtrækker — skulde fordreje Sandhed til Usandhed. Om Magisteren havde noget Bevis med sig, at han havde Ret til at jage eller lade jage paa Fælleden, holde Skytte — uden Jagtskilt — til at strejfe om paa omliggende Proprietærers Marker med løse

Hunde, idet en hvid Mynde og en tigret Høsehund var med Kapellanen og Skytten? Kan den gode Hr. Mag. Ferslev legitimere sin Ret hertil, saa har Forvalteren paa sit høje Herskabs Vegne ikke noget derimod, men kan han ikke, er det selvtagen Myndighed. Herpaa svarede Præsten, at naar han fik i Sinde at holde Skytte, som endnu ej er sket, eller lade jage paa Fællad, hvor han ejer mere end 10 Gange saa meget som nogen af Lodsejerne, saa vilde han vel fremvise sin Rettighed dertil, og vil imidlertid nogen vide, hvad Ret han har, saa vilde de behage at forhøre det paa Landstinget (i Ringsted), hvor Kongens Skøde med fuldkommen Jagtrettighed er læst og protokolleret.

Forvalteren bemærkede hertil, at Vejen paa denne Tid (i Januar) falder haard og lang. I Stedet for vilde Forvalteren efterlyse et Dokument, som klarligen viser, at Mag. Ferslev hverken selv eller ved andre maa fange eller jage noget paa de Marker, som han 1740 tilkøbte sig af Ryttergodset i Hyllested; det hedder her, at ingen indhegnede Marker maa ligge til Fællad baade med Grevskaber og andre Lodsejere. Altsaa: Omend Mag. Ferslev 1740 har tilkøbt sig en Del Ryttergods af Kongen, kan han derpaa ej betjene sig af nogen Skytte eller Jagt.

Ferslev ytrede, at en Del af Forvalterens Paastand er usand; en Del af Vemmeløse Mark er indhegnet, og Resten er efter et gammelt Kort — uden Haand og Navn — lagt til Fællad.

— Videre kom man ikke med Sagen ved Birkeretten, saa det er jo muligt, der er truffet en mindelig Ordning. Det vilde imidlertid ikke ligne Otto Ferslev, som kanske har ladet Processen gaa til Landstinget og Højesteret.

★ ★ ★

1750 havde Johan Chr. Stemmer Snedinge Mølle i Forpagtning. I hans Tjeneste kom Dorthe Margrethe Jensdatter, som blev frugtsommelig ved ham. Da hun var 14—16 Uger henne og begyndte at lave til Barsel, kom Mølleren 2 Gange og tvang hende til at indtage en vederstyggelig, forgiftig Drik, som han selv havde lavet; den bestod af raadden Slibestensvand og andet, som hun ikke vidste, hvad var, og skulde dræbe Fosteret. Derpaa fulgte forfærdelige Opkastninger, der bevirkede, at hendes Sundhed og Legemskræfter gik tabt, og hendes Sind og Sanser blev hende rent betaget. Da han 3. Gang kom med Drikken, vilde hun ikke tage imod den, hvorved han trakteredede hende paa en haard og ukristelig maade, slog og stødte hende til Jorden og pryglede hende saa længe med en Ege-Knortekæp paa hendes Underlegeme, saa hun blev ganske blaa og hoven. I sin elendige og slette Tilstand lod hun sig syne af en gammel Kone, Ingeborg fra Tornmark. Mølleren vilde ogsaa aarelade hende, men det afslog hun. Saa var hun rejst fra Møllen med Mandens Løfte om Hjælp.

Ingeborg Pedersdatter var ved Mikkelsdagstider 1750 en Morgen kommet til Snedinge Mølle for at lade male Korn og gik ind i Stuehuset, hvor hun fandt Dorthe (som da tjente i Møllen) liggende paa Sengen og beklage sig over at være slagen. Ingeborg saa paa det blotte Legeme, hvor ilde hun var medhandlet.

Fra Møllen tog Dorthe til Ørslev, hvor hun fik en Stue hos Gaardmand Jens Povelsen og hans Hustru, Ellen. Hun logerede i et Kammer uden for Porten til Gaden, hvor der i Forvejen boede en gammel Kone, Lucie Jensdatter, saa Jens og hans Kone havde ikke set, hvem der besøgte hende her. Selv meddelte Dorthe, at Mølleren kom og sagde til hende:

Dersom I vil udlægge en anden til Barnefader og opamme Barnet selv, vil jeg underholde Eder og Barnet et helt Aar, og dersom I sætter Barnet hen hos en anden, vil jeg betale for det med Penge. Herpaa svarede Dorthé, at hun kunde ikke tilkøbe sig Himmerig for Penge.

Det viste sig, at Mølleren aldrig holdt sit Løfte og hjalp hende. Hos Jens Povelsen gjorde hun Barsel. Den sidste Tid i Møllen havde været som en ond Drøm. Hun blev tungsindig og mente, at der ingen Naade var at forvente for hende. Hun havde heller ikke Die nok.

Fra Ørslev tog hun Plads som Amme hos Købmand Capel i Slagelse, men hendes Tungsind tog til, saa de afskedigede hende kort Tid efter. Hun kom saa til Bøgelunde, syg og nedbrudt; her kvalte hun om Natten sit 17 Uger gamle Barn. Ingen havde forledt hende til Mordet, sagde hun, da hun blev forhørt paa Holsteinborg og sat i Rude Arrest, men det pinte hende bl. a., at hun i Ørslev Kirke ved Barnets Daab havde sagt, at Johan Chr. Skipper var Barnefader, men den rette var Johan Chr. Stemmer, Møller paa Snedinge.

1751 siges det i Dommen: Dorthé Margrethe Jensdatter, tyende hos Handelsmand Andreas Capel i Slagelse for Amme, men fik sin Afsked, da de ikke turde betro hende deres Barn formedelst hendes Tungsindighed, som de tit og ofte har bemærket. Hun rejste da til Bøgelunde, hvor hun om Natten kvalte sit eget Barn, som hun førte med sig. Hun tilstod, at hun med fri Vilje og Hu havde dræbt Pigebarnet for selv at komme af med Livet, thi hun havde gjort uret Bekendelse og udlagt Skipper Johan Christian i Stedet for Johan Chr. Stemmer, der forøvrigt havde været Sømand i mange Aar, før han fik Møllen i Forpagtning.

Herredsfoged Calsen, Stignæs, var Dorthes Forsvarer. Han anførte, at hun ved Ligsynet havde sagt, at Drabet var sket i Vildelse. Hun var syg og daarlig, da hun kom til Bøgelunde, saa 2 maatte løfte hende af Vognen, og hun kom straks i Seng med sit Barn, der var frisk og sund i alle Maader. Men hun selv var ikke som før, hun saa trist ud af Øjnene, dog var hun hverken rasende eller gal. Næste Morgen spurgte Folk hende, hvor hendes Barn var. Det var død, hun havde kvalt det.

Forvalter Mannesen krævede Dødsstraf, men Calsen vilde have hende frifundet som et skrøbeligt Mennesker, der ved et ugudeligt Menneskes tyranniske og ukristelige Medfart har mistet sin Fornuft og Sundhed.

Thi kendes for Ret: Dorthe Margrethe Jensdatter bør af Bøddelen miste sit Hoved med Sværd og Legemet lægges i kristen Jord.

Da Mølleren blev stævnet, fandt Stævningsmændene ham ikke hjemme, men hans Hustru svarede, at han var bortrømt, og hun vidste ikke, hvor han opholdt sig. Senere sendte hun Retten et Brev og meddelte, at hendes Mand var rejst fra hende for at besøge sine paarørende i det holstenske Land og ikke endnu er hjemkommet; ej heller har hun faaet Bud fra ham — hun er bange for, at han er kommet til Skade paa Rejsen. Det gør hende ondt (!), at hendes Mand er tillagt mange grove Beskyldninger af den arresterede Dorthe Jensdatter — hun er forsikret, at hendes Mand er ganske uskyldig i alt det, han sigtes for. Der er intet Bevis mod ham, og hun beder om en retfærdig Dom.

Retten dømte, at Johan Chr. Stemmer bør befri sig med sin Ed, at han hverken er hendes Barnefader eller i nogen Maade har tilskyndet hende til det begaaede Barnemord. Tør

han ikke det, bør han udstaa Kirkens Disciplin, og hans Boeslod skal være hjemfalden til Herskabet.

Kort efter kom Mølleren hjem og aflagde Ed paa, at han var uskyldig. Han boede derefter flere Aar paa Snedinge Mølle. Men hvem skal man saa tro: Mølleren eller den ulykkelige Kvinde?

* * *

1752, den 27. Novbr., Kl. 8 Aften var der stor Ildebrand i Skafterup. Den begyndte i Husmand Bore Jacobsens Hus og sprang derfra over til Hans Pedersens og Claus Jensens Gaarde. Hos Hans Pedersen nedbrændte 3 Længer, hos Claus Jensen 2, hvorved disse 2 Mænd i „denne jammerlige Ildebrand mistede ikke alene al deres i Straaet siddende Korn af alle Slags samt Hø og Tørv og Foder til Kreaturerne, men deres Boskab blev tildels ruineret og fordærvet“. Stuehusene blev bevaret og gav Husly, men det, hvoraf Kongen og Herskabet skulde have Afgift og Tjenestefolkene Løn og Føde, var lagt i Aske. Endvidere var det højst jammerligt, at i Husmand Bore Jacobsens Hus, hvor Ilden først paakom, uafvidende hvoraf, *blev indebrændt*: Hans Kone, hendes Moder og tvende Børn, nemlig en Søn paa 11 Aar og en Datter paa 5 Aar, hvis Legeme blev fundet stegt og mest opbrændt. 4 Dannemænd fra Skafterup By bevidnede dette.

De 2 Husmænd af Skafterup, Bore Jacobsen og Hans Laursen Dansker, beklagede med stor Vemodighed, hvorledes sidste Mandag, den 27. Novbr., Kl. 8 Aften, ved en paakommende hurtig Ildebrand deres iboende Huse var bleven lagt i Aske, og Bore Jacobsen ikke alene havde det overmaade store Vanheld, at han aldeles intet fik reddet af sit Boskab og maate fly nøgen ud med et lidet Aarsbarn hen til Na-

boerne, men endog som det allerynkkeligste, at hans Kone, hendes Moder og hans 2 Børn, en 11 Aars Søn og en 5 aarig datter, blev indebrændt og derefter fundne, stegte og mest opbrændte. De 2 Husmænd vidste ikke, hvoraf denne hastige Ildebrand var paakommen.

— Næste Sommer blev et Par Skafterup-Mænd anklaget for, at de havde taget noget Tømmer paa Tomterne.

Fortsættes.

Optegnelser fra krigen 1864

Ved lærer *Karl Rønne*

100-året for den anden slesvigske krig 1864 bør markeres også i en amtshistorisk årbog. Denne krig berørte hver del af landet tragisk, og året 1864 blev et vendepunkt for dansk politik og erhverv.

Såvel forhistorie som selve krigsbegivenhederne er så klart belyst, at der ikke her skal gives nogen redegørelse for de fejlslagne forhandlinger og de utilstrækkelige dispositioner, der gav krigen et så meningsløst smerteligt forløb. Svigtede ledelsens dygtighed og beslutsomhed både politisk og militært, så stod den menige soldat fast på sin pligt. De kolossale tab og de fortvivlede forhold, han blev budt at kæmpe under, vidner om en kampvilje og et personligt mod hos den enkelte.

Her skal derfor meddeles nogle optegnelser af et par menige soldater fra Sorø amt. Det er jævne beretninger om stort og småt af deres oplevelser, og de meddeles med en troværdighed, som også en jævnføring med de historiske kendsgerninger om data og stednavne fuldt ud bekræfter.

Hans Nielsens erindringer henligger i Dansk Folkemindesamling, hvorfra de venligst har været udlånt til afskrift og undersøgelse. De er nedskrevet i 1914, vel i anledning af veteranfestlighederne i København i 50-året for krigen. De meddeles nedenfor helt i oprindelig skrivemåde med enkelte noter vedføjet bagefter. Hvor et enkelt ord skønnes tilstrækkelig forklaring, er dette anført i parentes.

Hans Nielsen, der boede i Slotsbjergby i sine senere år, var kendt under navnet Skæg-Hans-Nilen. Han ernærede sig ved at „skyde sten“ og lodde lidt for folk. Han var også „urfordærver“, han fuskede i urmagerfaget, og hans lup, et brilleglas sat fast i et beslag til et pibehoved, findes endnu bevaret. Han var en ivrig jæger. Et fotografi viser ham med hans første rævebælg over skulderen, her ses også årsagen til hans tilnavn, et mægtigt skæg, der dækker det meste af brystet.

Ved festlighederne i 1914 modtog Hans Nielsen Dannebrogsmændenes hæderstegn og en hædersgave på 100 kr. om året. I 1916 døde han. Han ligger begravet på Slotsbjergby kirkegård, hvor han ligsten endnu ses.

Om krigen 1864

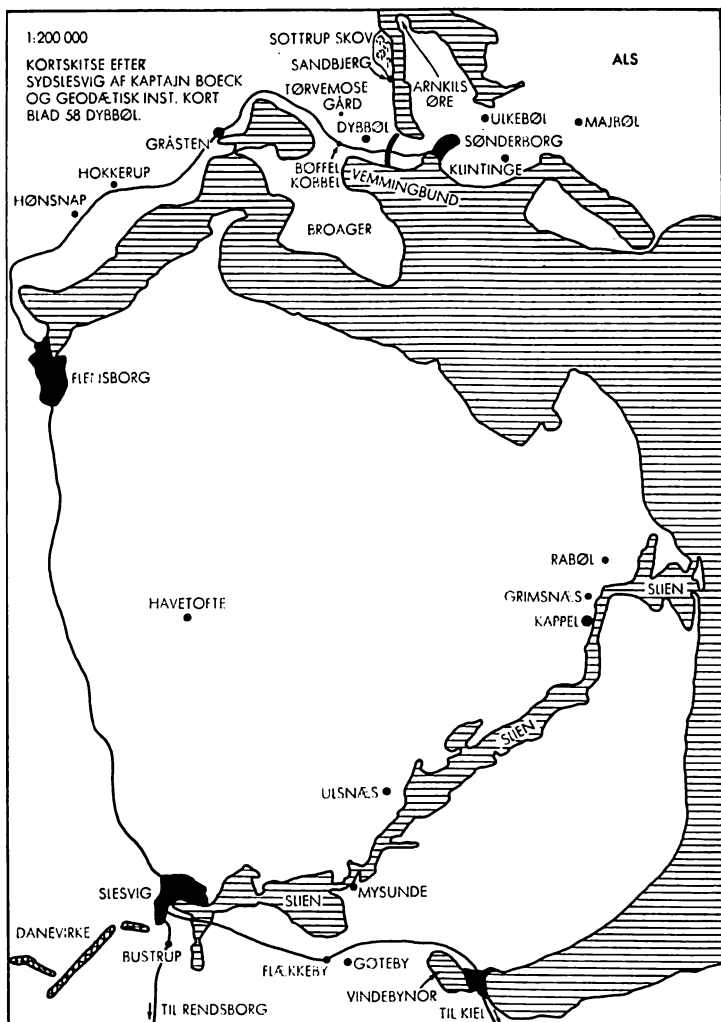
Optegnelser af Husmand Hans Nielsen i Slotsbjergby v. Slagelse 1914

*Hans Nielsen, Slotsbjergby, f. 13. juni 1840, d. 18. februar 1916.
(foto hos parc. Ax. Henriksen, Sludstrup).*

Erindringer fra Soldatertjenesten og fra Krigen 64.

Jeg er født i Gjerløv By ved Slagelse 1840 og 1861 tjente jeg en Justidsraad Langgaard i Balsbrønde ved Hedehusene. I Oktober 61 gik jeg paa Session et aar fortidlig efter den tid, det var jo 22 aars alderen. Den blev holt på tinghuset paa Blegdamsveien Nordre Birkskontor og jeg trak No. 321 og melte mig 2 Juli 62 paa Sølvgadens Kaserne, 2 Battalion 2 Kompagni Rekrut No 48 siden 320. Alt gik got og saa Skød vi til Skive paa Amager, og der var 16 ved vort Kompagni, som kunde blive Friskytter(?) og deriblandt var jeg. Vi var færdige med 4 Maaneder og blev permitteret sist i Oktober. Halvdelen af det andet mandskab blev ogsaa permitteret og skulle ind igjen om foraaet, det andet laa til vintertjeneste. Saa lod jeg mig Leie for en Hattemager for Sommeren for 12 Rigdaler om Maanen, mange penge dengang.¹⁾ Der fik jeg det nemt jeg var Batalionsordenands og var fri for Mars-ture. Saa skulde vi igjen skyde til Skive paa Amager. Dem der kunde skyde best paa 1200 Alen skulde skyde til præmie. Der var 4 præmier 5—4—3—2 Rigsdaler. Saa Skød vi 5 skud ver på Enighedsværn(?) og der fik jeg 4 Centrum og en 6, saa jeg fik højst præmie ved 2 Battalion, de 5 Rigsdaler. Tapriflen jeg havde var No 5937. Og saa var vi en Del med i Roskilde og skyde Salver da Prins Ferdinand blev bisat.²⁾ Der var ogsaa kanoner. Vi fik ver 2 mark om morgenen i Drikkepenge. I September blev vi permitteret. Jeg fik plads paa Ørnegaarde i Vangede, Gjentofte Sogn. Hen i December begynte mine Kamerater at melde sig men jeg fik intet pas (indkaldelsesordre) men den 7 December melte jeg mig uden pas. Saa matte vi til Korsør og staa vagt ved Skibene som kom med Slæsvigerne for di kunde kome med Togene til Kjøbenhavn.³⁾ Der laa vi en 8 Dags tid saa blev vi seilet

Kortskitse med de af de to meddelere anførte stednavne i Sønderjylland.

til Ekernførde paa Geiser, et Kanonskib. Kl. 10 naaede vi end i Fjorden, der løb Skibet paa Grund og begynte at velte lit men di bakkede saa gik det igjen. Der stod inu ribbene af Kristian den 8.⁴⁾ Da vi kom i Land var mange af Soldaterne Søsyge. Det var kolt, saa vi blev indkvateret i Dansebuler med Halm. Saa siden fik vi Kvarter i en forstad Steindam, det var ogsaa en Dansesalon, Hense hed manden.

Vi havde Marsture ad Kilerveien til en Kro som hed grønne Jæger,(?) ogsaa uden om en Sø som hed Vindeby Noret. Det er kun en lille By et torv det hed Markt paa Tysk og Kieler Strasse. Der var Kaserne og Exerserplads. Der havde 2 Batalion ligget 2 aar før. Nu 3 dage før Juul blev det en svær sneestorm gaden laa fuld af nedblæste Tegl og al vandet fra Noret blæste ud i den store Strand. Om morgenen laa skibene paa siden i Havnen, hen paa Dagen kom vandet igjen. Imidler tid vi fik brev hjemmefra. Her havde stormen raset Slemt, en Længe paa Kragerupgaard var væltet og den store Buelade paa Falkensten var brækket over.⁵⁾ Nu naaede vi Juleaften, vi spiste hos den Danske Mand i Kilerstrasse vi betalte 4 mark men det var brillant. Juledag var vi i Kirke Dansk Præst god Prædiken og mit i Kirken henger et Krigsskib med 42 Kanoner i en lang Jernkede. Til Nytaars drog vi ad Slesvig til.⁶⁾ Mitveis blev vi indkateret i 2 Byer Gøteby og Flekkeby. Vi laa i en gaard med en Længe og der boede baade Folk og Kreatur. Der var et lille Bagerhuus vor vi skulde sove i Halm. Saa var der en Lerkalleovn, der blev fyret. Ud paa Natten var vi nær Kvalt. De der laa nærmest døren fik vekket os andre og Slebt os ud, men vi blev kørt paa Lasarettet i Slesvig og en dags tid efter blev vi kjørt til Flensborg og saa til Hadersløv og saa til Apenrade. Der laa vi en 8 Dage tid. Vi blev kørt i Lukked Vogn. Saa blev vi

udskrevne og maatte vandre den Lange Vei med oppakning en 16 miil tilbage. Vi gik imellem en Kjøbstad ver dag. I Flensborg laa vi 2 mand hos en Skorstenensfeier i Olaf Samsons gang. Dagen efter kom vi til at kjøre med en militærvogn nogle miil til en By som hed Havetofte. Saa havde vi enda Langt. Vores Hovedkvarter det var i Ulsnis (Ulsnæs) og Dagen efter naaede vi Kappel. Der blev vi i to Byer Grimsnis (Grimsnæs) og Graamark.(?) Saa maatte vi arbeide paa Slien, trække alle Baade fra Tysk side til Dansk side. Isen var tyk, saa maatte vi save is med alle Slags Skovsave og øgser. Der skulle laves rende til Rolf Krage mellem Slesvig og Flensborg Fjord.⁷⁾ Imidlertid tøde isen op inden Prøiserne kom. Den 2 Februar gik de over Eideren, saa maatte vi rykke ud. Vi blev fordelt paa venstre Fløi langs Slien. Vi havde Feltvagt en halv Miil Nord for Kappel i Ragebølsunds Mølle,⁸⁾ og derfra blev stillet vedétposter ud.⁹⁾ Ved den anden side laa en skov, der kunde vi imellem se nogle Prøisere, men der blev ikke Skut fra nogen af siderne, der var vel ellers ikke 2000 Alen over. Men den 4 naaede di Misunde og Bustrup men den 5 Bombaderede di Skanserne og Skød over Skanserne og brænte Misunde by. Vi var mer en en Miil derfra men vi hørte tydelig ver skud, men i Mørkningen trak Prøiserne (sig) tilbage.¹⁰⁾ Saa var det at General De Mesa fik sammenkalt di andre Generaler og høiere ofisere og kl. 9 kom der hurtig ordre at vi skulle forlade vore Pladser. Lydløst, ingen tale, ingen Sabler og Bajonetter slaa sammen, og endenlig naaede vi Flensborg Landeveien. Det snede saa vi ikke kunde se verandre. Offisererne sagte ingenting, ver hytter sig. Der blev nu saa Glat paa veiene, saa vi falt vert øieblik. Vi var 3 mand som var trætte og var bagefter. Saa kom en Kanon¹¹⁾ med 6 Heste vi krøb op paa Kanonen og

det gik i Susende fart et par miil til Hestene blev trætte og begynte at falde, saa maatte vi af og hjelpe Hestene op og di Lange reb som naaede fra Hestene til Kanonen var indviklet, saa gik det igen. Saa falt Stanghesten, en svær Hest, men di svære Stænger er ikke for en Mand at Løfte. Den Mand der red ved siden havde Stangjern Skinner paa benene for ikke at faa Slaaet dem over af Stængerne. Saa naaede vi Flensborg Bakke, vi stod ved Kanonen, men di var i Byen og fik braadet Hestene, di kunde ikke køre ned af den steile Bakke. Der laa 3 Møller paa Bakken og Møllerne sente pigerne med flere Stumper Mad til os og nogle Vældige Kopper Kaffe. Der fik vi først at vide at vi var gaaet fra Dannevirke, vi vidste ingen Ting. Saa kom vort Regiment og vi kom i en Danse Salon med Halm og skulde vile lit. Vi fik hentet lit „König“ Brændevin. Et par timer efter blev der Gjort alarm¹²⁾ og vi maatte ad Dybbøl til. Da vi kom op paa Bakkerne ved den anden side Flensborg kunde vi se røgen af Kanonerne ved Oversø og Sankelmark 1 Regiment skulle dække retrætten.¹³⁾ Ud paa aftenen naaede vi 2 Byer Hakkerup og Hønsrup (Hønsnap). Vi laa paa Hakkerupgaarden et par hundre Mand i Kostalden. Der var en Ko som aad Skøderne af Kappen paa en Mand op til Livgehængen, men han gik med den hele Vinteren. Kl 4 blev vi puret ud, da vi saa kom paa Landeveien der var mere Glat en Dagen iforveien red Kavalleriet paa Markerne eller gik og trak Hestene. Der laa flere af di Slesvigske Foragevogne gaaet i stykker og velted i Veigrøften og Heste som har brækket ben er skut og veltet i Grøften. Der laa meget Krigsmaterial. Omsider naaede vi Gravensten eller Graasten paa Dansk. Der var jo et Slot og lit Seilads, der laa Baade i Isen. Vi naaede en skov Bøffelkobel og kom igjen paa en Kanon og kørte lige til Dybbøl Bjerg.

Der var kommet Vogne til af alle Slags og nu skulde di til at befæste Skanserne. Der kom mange Palisader og der blev Kjært Kanoner som hang under ak(s)lerne i Jern kjeder. Vi tre mand gik nu ad Sønderborg til knabt en Halv miil. Vi kom ind et sted om vi kunde opdrive lidt mad som vi trængte til. Der sad en af mine Kammerater og Sov paa Gulvet i en Krog. Jeg fik ham vækket, men han vidste ikke, vor han var eller vor(dan) han var kommet dertil. Men Bensen Kjøben(hav)neren vidste bedre besked end vi. Vi gik paa Kommandantskabets Kontor og fik indkwaterings Belet til 4 mand hos Garver Smidt 3 kvater No 60. Vi laa paa Loftet i Gulvtæpper og Sække, vi viledede got. Saa om morgenen var der stor Spektakkel og vi gik ned paa gaden. Det var Tusinde af Sultne Soldater der stormede Slotspladsen. Der var oplagsplads af Proviant, Brødvogne, Tønder med Saltet Flæsk og Brændevinstønder. Der var nogle Offiserer og vilde holde styr men der var ikke noget at gøre. Bunden blev slaaet ud paa Tønderne med Geværkolberne. Vi fik ogsaa et got stykke Flesk og fylte Feltflaskerne med Brændevin, Brød tog vi ogsaa. Flæsket fik vi kocht hos Smidt, saa vi fik et got maaltid som vi haart trængte til.¹⁴⁾ Saa skulde vi ad Dybbøl til, men vi var langt fra Dybbøl og havde Feltvagt i en gaard kaldet Tørvemosegaard (4 km NV for skansen). Saa kom Prøiserne og vi maatte rende ad Skanserne til di var formange til at slaas med og di skød med Kanoner. Der faldt 6 Mand og nogen (blev) saared, saa trak Prøiserne sig tilbage.

Da vi blev Løst af gik vi Langt ud paa Als (til) en by Maibøl¹⁵⁾ og vor Primer Løitnant Gjørup lavede en sang i den anledning. Nogle Dage efter var vi i Sønderborg til Begravelse med di 6 Kammerater. De kom i Kister dengang.¹⁶⁾ Saa maatte vi til Dybbøl og rive di pene grundmurede Gaarde

ned¹⁷⁾ fra forrige krig og saa kom vi i Skanserne og Blokhusene. Vi syndes di maatte være uindtagelige, saa svære pommerske Bjelker det var bygget af og Volde og grave med Palisater og Svære Kanoner. Vi kom nu ud paa Als et par Dage i 2 byer Stenholt(?) og Klintinge ved Høruphav. Saa maatte vi til Dybbøl og Jevne Tjørnehegn, saa i Skanserne en Dags tid og saa ud paa Als i Ulkebøl. Den 12 marts var vi forpost paa venstre Fløi. Om eftermiddagen kom den første Granat fra Broager. Den gik højt over Sønderborg Slot og sprang først, da den kom hen paa en Vei og gravede et hul paa et par alen. Saa skulde di svare fra Skanserne, men di kunde ikke naa saa langt. Der kom nu en lille riflet Malmkanon,¹⁸⁾ den kunde naa Broager. Den fik di 2 modige Løitnander Kastenskjold og Anker i No 2 Skanse. Men Prøiserne havde 13 Svære Kanoner paa Broager bakker 8 paa en og 5 paa en. Men saa begynte di at Bobbardere Dybbøl Mølle og Skanser både Nat og Dag og brænde di gaarde af mellem Skanserne og Sønderborg, di jævned alt med jorden, Blokhusene var ikke til at opholde sig i, Granaterne fløi helt igennem. Rolf Krage laa i Vemmingbund, vi kunde se di skød paa den. Nogle sprang inden di naaede, andre gik langt over, men en ramte og Slog Løitnand Iespersen¹⁹⁾ og 9 mand ihjel. I Dybbøl Mølle, som var støbt op til Hatten med Sement fra 48, var der opservationspost, men di maate krybe ned da der kom 1000 skud paa Møllen om Dagen²⁰⁾ og di fik den pillet ned til sidst. Vi opholdt os i nærheden af Sønderborg, men Frederik den 7 Bro kunde afløsningen ikke gaa over, den kunde ses fra Broager. Der blev lavet en anden. Vi var nu forpost ved Sandbjerg Skov og blev afløst af 18 og 3 regiment. Di havde Sjakuer paa di kunde prøiserne ikke li vi havde kun Felthuer, saa kom prøiserne jagende med dem ad

Skanserne til vi var kommet i Nr. 10 saa begynte prøiserne at Skyde med Kanoner og saa begynte de fra nr. 10 men de maatte Lægge 2 Ladninger krut i for at naa saa gik Kanonen baglængs ned af Lavetten.²¹⁾ Den sidste Marts kom jeg paa Lasarettet paa Sønderborg fattiggaard, jeg kunde ikke gaa af kulde og overanstrengelse. Men den 2 og 3 April og hele Natten blev Sønderborg saaledes beskut at den var et ildhav, beboerne rente ud paa Als, dem der ikke blev skut i deres Stuer, en mænde Soldater blev skut. Ambolanserne kom bærende med nogle som havde mistet armene og Ben paa Fattiggaarden. Jeg havde to Skjorter og et par Strømper til Vask, di gik med. Vores renlighed omtaler jeg ikke. Et par Dage efter blev vi kjørt til Augustenborg Slot og en uges Tid efter til Kegenes og Seilet til Korsør og derfra til København paa Sølvgadens Kaserne. Mærkeligt — jeg kom til at ligge paa samme Stue som da vi reiste over No. 10. 3 Etage. Saa maatte jeg ligge en fire Maaneder af Ledevand og Gigtfeber. Jeg fik saa meget Opium, jeg kunde ikke sove eller være stille for Verk. Omsider fik jeg 24 rusiske Bade, det hjalp mig best. Jeg kom da til at gaa, men har haft megen men af det siden. Jeg søger nu den Hædersgave, glædelig Juul.

Noter til Hans Nielsens optegnelser:

- 1) Loven tillod dengang de værnepligtige at stille en anden mand for sig mod betaling.
- 2) Prins Ferdinand, arveprins Frederiks søn, døde d. 29. juni 1863.
- 3) Klog af erfaringerne fra krigen 1848—50 lod man Rendsborg og Slesvig indkalde til militærtjeneste i København.
- 4) Ved en kamp på Egernførde fjord d. 5. april 1848 blev linjeskibet Kristian VIII og Gefion under ugunstige vejrforhold overmandet af kystbatterier. Linjeskibet sprang i luften og sank.
- 5) Den bekendte buelade på Falkenstein blev bygget 1862. Der findes ellers ingen efterretninger om, at den skal være beskadiget ved julestormen 1863.
- 6) Med selve krigsudbruddet nytår 1864 blev tropperne trukket tilbage til Danevirke-Slien-linjen.
- 7) Panserbatteriet »Rolf Krage« skulle fra søen støtte hæren.
- 8) Sikkert en forveksling med Rabøl 3—4 km n. f. Kappel. Ragebøl ligger på Dybbøl.
- 9) Poster på 2—3 mand, som skulle overvåge terrænet i den retning, hvorfra et fjendtligt angreb ventedes.
- 10) Angrebet på Mysunde fandt sted d. 2. febr. En fægtning fandt den næste dag sted ved Bustrup.
- 11) Kun en lille del af Danevirkestillingens kanoner — 33 af 175 — kunne føres med på tilbageet.
- 12) Alarmen skyldtes urigtige meddelelser om stærke fjendtlige afdelingers fremrykning.
- 13) Brigaden Max Müller standsede her i løbet af eftermiddagen d. 6. febr. de fjendtlige husarers videre fremrykning.
- 14) Lignende episoder kendes fra andre lejligheder under krigen. Skildringen her giver et godt billede af opløsningen af hæren lige efter tilbageet.
- 15) Soldaterne var skiftevis på vagt i skanserne og på hvil nogle dage ovre på Als.
- 16) Senere blev begravelserne foretaget uden kister, op til 300 mand i gravene.

- 17) Bygninger og hegn foran skanserne måtte jævnes for ikke at afgive dækning for fjenden.
- 18) Mod de riflede bagladekanoner på Broager kunne danskerne intet stille op. Enkelte riflede forsøgskanoner fandtes i den danske hær, men det var forladere.
- 19) En unøjagtighed, løjtnant Jespersen faldt under stormen på Dybbøl 18. april.
- 20) Tallet er ikke overdrevet. Der var dage, da der faldt ca. 8000 granater i skanserne, og møllen lå centralt.
- 21) Fremstillingen kan være rigtig, idet man under storm ofte afyrede to skud på én gang, ofte en kardæsk ind foran en granat. En dobbelt ladning krudt bevirkede det, Hans Nielsen her skildrer.

Søren Hansens optegnelser findes hos hans sønnesøn, Carl Ellekilde Nielsen, Gerlev, der velvilligt har lånt dem ud til gennemarbejdning. De findes i en lille notesbog, der i al fald delvist er ført som dagbog og måske derfor mindre sammenhængende. Enkelte ændringer i teksten er derfor foretaget, forhåbentlig dog uden derved at ændre dens oprindelige præg. Den er kommenteret på samme måde som de foregående optegnelser.

Søren Hansen var født i Gerlev i 1835 på den ejendom, som endnu er i sønnesønnens besiddelse. Af hans afregningsbog for menig Søren Hansen, Gjerløv, af 4. Inft. Regiments 8. Kompagni fremgår det, at han har været indkaldt til militærtjeneste fra 31.-5. 1858 til 18.-9. 1859.

Den 27.-11. 1863 er han atter blevet indkaldt, og fra 12.-12. til 25.-1. 1864 lå han på lazarettet i Egerneførde. Afregningen sluttes med 29.-6., da han blev taget til fange ved tyskernes overgang til Als. Dermed begynder hans beretning.

Denne bog tilhører mig

Søren Hansen

4. batalion, 8. compagni, 490

Den 29. Juni 1864 om morgenen kl. 2½ blev jeg blæst op, fordi Prøjserne var gaaet over Alssundet,¹⁾ Det gik farligt til og det varte ikke længe føren vi to var taget til Fange og saa motte vi stop. Nu var det forfærdeligt at se, vorledes det gik til ovre ad Alssundet til, jeg tror knapt at to Hundre Baade forslog, at de havde til at sædte Folk over paa. Jeg kom snart over paa den anden side og nu motte jeg jo blive dær til di fik fangen nogen Flere, og det varte ikke længe. Saae motte vi til at masere til Graasten, der var to miil. Der blev vi opvartet med Midags Spise men det smagte mig ikke regte godt for jeg var ved et daarlig Humør, for di Fleste Folk, der saae os, Raabde efter os: See, der er de Danske (ulæseligt skældsord) saa det klang jo ikke godt i mit Øre. Og der var mange af di der var tagen til Fange, som var Slesviger og di sang en Vise: Slesvig Holsten meer umslungen, og di havde revet deres Cokarde af deres Felthuer, for di var Rigtig Tøske. En Mand paa Veien fra Alssundet til Graasten, som var Dansksindet, kom med det Danske Flag i Haanden. Proiserne de sagte floux til ham, om han ville tage det til side, for ellers skulde di nok hjælpe ham med det, men han svarede dem, at den Dag skulde di aldrig leve, at di skulde tage det fra ham, for han havde ikke stjolden det. Saae kom vi ind paa hans Mark og holdt Vil, og han kom baade med Øl og Mælk

til os, saa meget vi kunde drikke. Saac maserede vi til Flensborg, der motte vi ind i Kerken, men der blev vi beværtet brilliant, for Borgerne viste ikke al det gode, som di kunde

Portræt af Søren Hansen og hustru, Gerlev.
(foto hos parc. Carl Nielsen, Gerlev).

gøre mod os, for al det Røget Flæsk og bayersk Øl og fiint Brød de kom med om aftenen, det var mere end nogen skulde tro. Om Morgenen tidligt begønde di at komme med Kaffe og varm spise og det blev ved lige til vi Rejste. Den næste Morgen kl. 6 kom vi paa Jernbanen til Hamborg, der blev vi beværtet meget godt, men der vi maserede igjennem Altona robte di efter os og skældte os ud for nogen store Svinebæster

og nogen Danske Tyveknægte, og det lød jo ikke godt i vores Øren. Men efter at vi var kommen ud af Holsten Grund var der aldrig nogen som fornærmede mig ei heller nogen af mine Kamerater. I Hamborg var vi kun en Nat saae kom vi paa Jernbanen til Berlin, dær fik vi varm Mad. Dengang var kl. 8 og kl. 11 om Aftenen skulde vi paa Jernbanen igjen.

I de Timer stod vi ved Banegaarden. Der var saa fuldt af Folk saa det var farligt at see, men di var meget Flinke.

Kl. 11½ reiste vi fra Berlin. Borgerne her af Byen brente Baifakler for os og di robte Hura for di brave Danske, og det blev di ved med en halv Time, saa det var da smugt af dem, da det var deres Fjender.²⁾ Saa kørte vi hele Natten og til kl. 1 om midagen, saa det var en lang Tur, der var 82 Mand fra Hamborg. Nu er vi kommen til den Bye som vi skulde. Der blev vi ført til Raadhuset og fik Middagsspise og saa kom vi paa Caserne. Der blev vi indkvateret 12 Mand til ver Stue og en Seng af Jern til ver Mand, og det tog vi godt til Takke med, for vi var ikke vant til at komme i Sæng. Dagen efter blev vi ført til Raadhuset igjen og skulde have Middagsspise men det smagte mig ikke for Slesvigerne gik og opvartede os. Det var vi ikke van til, men vi motte jo have noget i os for Sult. Men nu faar vi forplejningspenge og koger selv. vi faar 6 sk i Danske Penge om Dagen til Midagsspise, saa det er kun lit, men vi maa være glad for det. Det var den 4. Juli vi kom hertil, det var en Søndag. Den Første Uge blev vi ikke forlangt til noget, men den anden Uge motte vi paa Arbejde ver Formedag fra 6 til 11, saa det var ikke saa strengt.

Men nu er der kommet Ordrer at vi skal til Østeriget. I Dag Mandagen den 17. Julig kom vi til at reise. Vi stillede i Casernegaarden om Morgenen kl. 3 og maserede til Bane-
gaarden. Vi kørte da til kl. 2 efter midag da vi naaede den

første Stad som hørde til Østeriget. Der motte vi saa staae af, og saa blev vi ført ud paa en Græsmark, hvor der mødte en hel del Folk med Midagsspise. Maden var meget god, men det var ikke Sællandsk Mad. Det kaldes Suppe, men det var verken Suppe eller Kaal. Jeg tog det ind for gode Varer for jeg var døgtig sulten. Saa gik vi der og drev omkring til kl. 5. Saa kom vi paa Banen igen og skulde videre fordt. Vi kørte saa hele den Nat til en Bye, som hedder Lundenborg,³⁾ der motte vi af. Hver mand fik tre smaa Brøder, saa maserede vi derfra til en Bondebye, som hedder Poselitz. Der kom vi ind paa en Krolade og blev trakteret med Midagsspise. Inden vi spiste fik ver Mand en hel Bayer, og da vi saa havde spist fik ver mand en del Vin og ver 4 Cigare. Det var Byens Folk, som kom med det, saa det kan man sige var brilliant. Den 20. om morgenen maserede vi vider fort og kom til en bye med Navnet Zerim. Jeg kom ned paa Casernen, der var 25 Mand paa en Stue. Det er her en stor, smuk Bye, Dina Floden gaar tæt op til Byen. Den 31. Juli var jeg til Fæst i en Have nede ved Floden. Jeg morede mig for Træffeligt som Tilskuuer, for de dansede paa aaben Mark paa den bare Jord. Der var mange smukke Piger med store Krinolinger. Jeg og Peer og Anders var da saa heldige, at der var 4 sevilde Herre, som gav os ver saa megen Viin vi vilde drikke.⁴⁾ Den 7. August var jeg til Bal i Byen. Vi fik lige saa meget Bayer vi vilde drikke, der var Dans og Musik hele Eftermedagen, og Sang.⁵⁾

Noter til Søren Hansens optegnelser:

- 1) Den 29. juni 1864 gik tyskerne fra velforbredte stillinger ved Sottrup skov over Allsund til Arnkiels øre på Als. Herunder blev Søren Hansen taget til fange.
- 2) Festlighederne i Berlin må have haft en helt anden årsag, de kan have haft forbindelse med den vel overståede erobring af Als.
- 3) Det har ikke været muligt nærmere at lokalisere, hvor i Østrig fangerne opholdt sig, men andre fangeberetninger bekræfter, at danske fanger virkelig blev ført så langt bort.
- 4) Også denne sidste skildring bekræfter fuldtud, at Søren Hansen har oplevet det festlige Østrigs »Wein, Weib und Gesang«.
- 5) Søren Hansens afregningsbog udviser den endelige opgørelse foretaget af intendant Smidt, Præstø, d. 21.-9.1864. Da må han altså være kommet tilbage til sit hjem.

Oplysningerne om Hans Nielsen skyldes især parc. Ax. Henriksen, Sludstrup, som bevarer flere minder om ham.

For velvillig bistand takker jeg hr. kustode H. C. Petersen, Sønderborg slot.

Fire breve fra P. A. Fenger, Slotsbjergby til Johs. P. Østrup, Bakkendrup

Ved lærer *Karl Ronne*

De to præster, P. A. Fenger, Slotsbjergby, 1827—55, og Johs. P. Østrup, Slagelse, 1825—30 (og derefter til sin død 1833 præst i Gørlev-Bakkendrup), var nære venner. De havde sammen med et par ligesindede præster dannet et konvent, en slags forløber for det så kendte „broderkonvent“, og de var knyttet sammen gennem deres fælles holdning til den lutheriske Kristendom på Grundtvigs linje.*)

Efterfølgende breve el. billetter fra P. Fenger meddeles her i deres oprindelige skrivemåde og ledsages af nogle oplysninger og noter.

Adresse: Velærværdige Hr. Pastor Østrup, Slagelse.

Kjære Broder.

Med Rette siger Jacobus: „Nu velan, I som sige: idag eller imorgen ville vi gaa til den eller den stad ect. I som ikke vide, hvad imorgen skal skee, thi hvad er Eders Liv? det er jo en Damp som er tilsyne en liden Tid, men derefter forsvunden! I dets Sted I skulde sige: dersom Herren vil og vi lever, da ville vi gjøre dette eller det!“¹⁾

Jeg havde gjerne ønsket at være tilstede med de christelige venner paa den for Holm²⁾ saa glade Dag, at være tilstede

*) Se K. Banning: Degnekristne s. 26 og Hist. årbog Sorø Amt 1947 s. 64—81.

for næste Mandag at tale et Guds Ord og meddele Broderen og hans Hustru det høiværdige Sakrament. Jeg ønskede saa gerne at have Leilighed til at tale med hans Høivelbaarenhed Greven³⁾ i Anledning af den Sag med Pastor Trüde,⁴⁾ hvilken det var at ønske i al Mindelighed kunde udjævnnes, uden at det skulde behøves at forlange Øvrighedens Kjendelse, det vilde være mig en stor Glæde at hilse paa den grevelige Familie, der har min uskrømtede Agtelse og Kjærlighed. Men disse Ønsker kan ikke opfyldes denne Gang. Den smitsomme Sygdom⁵⁾ tager overordentligt til. Der ligger her tre Lig og maaskee er den Fjerde død inden jeg faar dette Brev bortsendt. Enhver Død skal begraves inden 2 Gange 24 Timer. Schmidt⁶⁾ er syg og Du er borte. Dertil kommer, at En af de afdøde er gamle Lars Jørgensens⁷⁾ Kone, som absolut skal begraves ganske tidlig Mandag Morgen, og over hvem der skal holdes Ligprædiken.⁸⁾ Jeg slog paa at jeg vilde see at formaae en anden Præst til at overtage denne Forretning, men Familien ønskede at jeg selv, som har kjendt hende og dem, skulde gjøre det. Jeg blev nu kaldt over til gamle Lars Jørgensen selv. Han har saavidt jeg kunde skjønne subsultus tendinum,⁹⁾ er af og til forvildet og efter mit Skjønnende lever han neppe til Aften. I saa Tilfælde skal ogsaa han begraves paa Mandag. Maaskee kommer han og Konen til at følges ad. I samme Gaard er den unge Kone og hendes Barn syg af samme Sygdom. Da den gamle Kone var død kom Sprinklerne¹⁰⁾ frem. Pigen ligger ogsaa af samme Sygdom, saa at der ingen Friske er uden Manden, Karlen og et Barn. Under saadanne Omstændigheder vilde det være uforsvarligt at tage bort, naar ikke den høieste Nødvendighed var forhaanden. Ja jeg vilde ikke kunne forsvare engang at anmode en fremmed Præst om at udsætte sig for Faren ved at komme

imellem os, eller muligvis endog være Aarsag til at Sygdommen derved udbredtes videre. Derfor maa jeg bede dig sige min kjære Holm, at jeg imorgen ikke kan, ikke bør komme. Kan det ikke ordnes saaledes at Du tog ham og hans Kone til Alters imorgen efter Prædiknen? Ønsker han ikke det, saa faar vi at see til om jeg en anden Gang kan komme derned, og han faar da saalænge at opsætte sin Altergang.

Gud alene ved om jeg skal gaa fri, om min Time kunde være nær forhaanden.¹¹⁾ Havde Jesus ei Manddom taget, da vare vi alle blevne fortabet.

Havde jeg ikke den Trøst at Jesu Guds Søns Blod renser os af al Synd og at han ifølge sin grundløse Barmhjertighed vil træde frem for mig, da vilde jeg, da maatte jeg ængstes. Men Gud være lovet! jeg er frimodig og beder: skee din Villie som i Himlene saa og paa Jorden.

Med de venligste Hilsener til din Kone og dem alle paa Holstenborg. Din Ven og Broder
d. 20 Marts 1830.

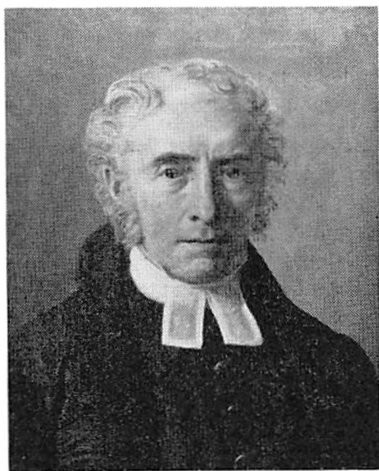
P. Fenger.

Noter til brev af 20. 3. 1830:

- 1) Jakobs brev 4,13-15.
- 2) Pastor J. A. L. Holm, Venslev-Holsteinborg 1827—61, en ven helt fra skoletiden af P. Fenger, der viede ham 19.-8. 1827 i Venslev. Holm viede Fenger i Slotsbjergby 3.-6. 1830, altså få mdr. efter dette brev. Han udsendte samme år, 1830, en udgave af Brorsons salmer.
- 3) Holsteinborg ejedes af lensgreve Fr. Ad. Holstein, der i disse år var stærkt optaget af bibelselskaber og hedningsmission, hvorom mange møder fandt sted på gården.
- 4) Pastor Tryde, Kvislemark-Fuirendal, var i modsætning til Fenger og Østrup ikke venligt stemt over for den frembrydende vækkelse.
- 5) I et brev til Grundtvig fortæller Fenger om denne sygdom: »Der er i de sidste tre Maaneder begravet 30 Mennesker i alle aldre paa Slotsbjergby Kirkegaard. Dødeligheden er meget stor. I mine Sogne er det sidste Aar hver 10. død, i en By i Nabosognet hver 5.« Det stærke langelandske og fynske indslag i Sydvestsjællands befolkning, som fandt sted i disse år, sættes andet steds i forbindelse med affolkningen efter denne sygdom. (Hist. Årb. Sorø amt 1942, s. 67, Banning: Vækkelserne — II s. 19). I Marie Christoffersen: Fra Hedeboegnen s. 58 omtales dette år som »sygdomsåret«.
- 6) Nabopræsten Schmidt i Lundforlund-Gerlev.
- 7) Gamle Lars Jørgensen (i modsætning til den unge af samme navn) ejede gården lige over for præstegården, den er nu delt, men hovedparten hører stadig til denne gård, Hashøjgård, og ejes af gdr. Harald Nielsen, Slotsbjergby.
- 8) Ligprædiken holdtes kun over standspersoner og indeholdt gerne en redegørelse for deres liv og betydning.
- 9) subsultus tendinum if. Håndbog over medicinske fagudtryk betegnelse for sidste stadium af kronisk nyrelidelse.
- 10) Sprinklerne: gammelt ord for hududslet ved epidemiske sygdomme. (Den store danske ordbog). Man blev altså først da klar over sygdommens farlighed. Det synes, som om Fengerslægtens

lægelige interesser også har gjort sig gældende hos præsten P. Fenger.

- ¹¹⁾ Fenger blev for øvrigt selv alvorligt syg og måtte gå i seng den 25. marts; han kom kun langsomt til kræfter.

Peter Andreas Fenger. 1799—1878. Sognepræst.

Malet af Constantin Hansen.

(på Frederiksborg, Hillerød).

Adresse: Velærværdige Hr. Pastor J: P: Østrup, Bachendrup.

Tak for Hestene! det var et ærligt Broderstykke at Du hjalp paa mig. At den ene har skjæmmet sig lidt forekommer mig vel, men skulde de bruges var det neppe til at undgaa, de er skaanede mere end nogen af mine Heste og har faaet det samme foder. Jeg skjønner ret paa, hvad Du har gjort for mig i denne Henseende ikke endda saa meget for Nyttens jeg har haft af Dyrene, som for det Sindelag det forudsætter fra Dig imod mig. Hver Gang jeg saa dem drage ud eller komme hjem med Hestene gjorde det saa godt at tænke: det er Broder Østrups Kjærlighed som her giver sig tilkjende! Hvor mange mon jeg har af Venner i Verden, der gjorde det for mig?¹⁾

Skynd dig nu lidt og kom saa at Du kan være paa Fkst²⁾ Kl. 7. Vi skulde dog tale lidt sammen om Pinsten, og det faar vi Lejlighed til, haaber jeg, dels paa Hbg,³⁾ dels her. Ferd.⁴⁾ vil nok blive paa Hbg og ikke mere komme tilbage, paa denne Tour, til mig, saa at Du og jeg kan reise hjem fra Hbg lige naar vi vil, saa det var ikke umuligt at Du kunde komme hjem lidt ud paa Natten Mandag eller i al Fald kunde Du ride kl. 5 el 6 Tirsdag Morgen fra mig og være hjemme Kl 9. Kom! Skynd dig! Tak for sidst fra os alle til dig og dine. Augusta befinder sig vel efter Touren.⁵⁾

din Ven og Broder

9/5 33

PF

Noter til brev 9.-5. 1833:

- 1) Østrup har åbenbart hjulpet Fenger ud af en vanskelig situation ved at sende ham et spand heste til låns.
- 2) Fkst. Falkenstein, som ejedes af Fengers svigerfader, etatsråd Mantey.
- 3) Hbg. Holsteinborg.
- 4) Ferd. Fengers broder, Ferdinand Fenger. Han havde allerede i jan. 1832 talt ved et missionsmøde på Holsteinborg. Senere på året 1833 blev han kaldet til sognepræst i Lyng-Brøby. (Mau: J. F. Fenger).
- 5) Fengers hustru Augusta f. Mantey var på denne tid meget svagelig.

Adresse: Velærværdige Hr. Pastor J. P. Østrup,

Bachendrup Pdg. ved Aagaard.

Kjære Broder! Det gjør mig ondt at høre at Du er blevet syg. Gud bevare dig og lade denne sygdom blive til aandelig Velsignelse for Dig og Dine. Jeg kan ikke godt komme, thi i gaar aftes kom jeg først hjem, er træt og lider noget af Hovedpine og der venter adskilligt paa mig her. Vejret er slet og jeg har slet ikke tænkt paa min Prædiken. Du maa *endelig* med første, og med hver lejlighed lade mig vide, om det ogsaa kun er med to ord, hvordan det er med Dig. Bliver det ikke snart bedre skal jeg komme, hvordan jeg saa bærer mig ad. Slemt er det at jeg kun har eet Par Heste jeg kan køre med og det Par var med mig i Kbh¹⁾ og gjorde Hjemrejsen paa 14 Timer.

Hvad jeg havde skrevet blev casset. Dit vandt Bifald og der trykkes alt paa det, saa det vil ikke vare længe førend vi har det.

Med det ledige Embede²⁾ er der endnu intet afgjort. Jeg kunne uagtet al anvendt umage ikke faa Din Fader³⁾ med. Han og Din Svigerinde befinder sig vel. Din kones Søster er kommet ned med en Søn og befinder sig vel efter Omstændighederne. Hansgaard⁴⁾ skulde have en Auction paa Holmen i Onsdags og kunde derfor ikke komme.

Vær trøstig, kjære Broder! Korset bærer Vidne at Du er med i Børneflokken. Lad mig snart, snart høre fra Dig. Meget har jeg ikke at fortælle fra Kbh. Muligt at Gr⁵⁾ kommer herud i Septbr. Farvel, Gud styrke og bevare Eder.

Slbj 22/8 33^{u)}

Din PF

Min Kone og Børn befinder sig vel.

Noter til brev 22.-8. 1833:

- 1) F.'s hovedærinde i Kbh. har sikkert været at bringe Ø.'s og sit eget indlæg ind til magister Jacob Chr. Lindberg, der altså har antaget Ø.'s, men forkastet F.'s. Det er »den vestsjællandske krig«, der raser, en pennefejde mellem de modstridende kristendomsopfattelser, i denne strid var F. en forgrundsfigur. (Se f. eks. Banning: Degnekristne s. 76 ff).
- 2) Der kendes intet til, at F. har tænkt på at forlade Slotsbjergby i 1833. I 1830 overvejede han at søge Vor Frelzers kirke, men trak ansøgningen tilbage, først i 1855 fik han dette kald. I 1842 blev han af beboere i Vemmelev opfordret til at søge derover, men opgav også det.
- 3) Ø.'s fader var oprindeligt kongelig løber, men blev senere »mundskjænk«. Han skriver i et brev 3.-7. 1833 til sønnen: »I Dag har jeg overmåde meget at bestille, vi har i Dag et Taffel paa 80 Couvert og et paa 40 Couvert«.
- 4) Justitsråd Hansgård var en af de få mere fremtrædende folk, der tidligt sluttede sig til den grundtvigske retning.
- 5) Gr. — Grundtvig kom ikke til Slotsbjergby 1833. Han besøgte F. i 1828 med familien. Han glædede sig til at se »mine Smaa-drenge springe i Deres Have og min lille Pige vænne sig til at krybe og gaa i Deres stue (sønnerne Johan, f. 1822, og Svend, f. 1824, og datteren Meta f. 1827). Under sygdommen i 1844, da Grundtvig rejste rundt til sine sjællandske præstevener, var han atter i Slotsbjergby, men p. gr. a. sygdommen sov han under F.'s prædiken, hvad denne var meget skuffet over.
- 6) Dagen efter 23.-8. døde pastor Østrup 33 år gammel. (Nærmere omtalt i f. eks. Fra Holbæk Amt 1909 og i Frederiksen og Larsen: Dagen gryer — s. 9—24, Kbhvn 1930). Ikke uden effekt benyttedes dette tragiske dødsfald i vækkelsens tjeneste. Således kaldtes Ø.'s indlæg i »Den vestsjællandske krig« af hans venner en formanende »røst fra graven« over for modstanderne. Og i sin ligprædiken over vennen sagde F. bl. a.: O, at det ikke maa have været i Vrede, at (Gud) kaldte sin tjener bort fra denne Menighed. Randsag Eder selv! I blandt hvem dette

Sandheds Vidne har staaet, om I ogsaa have hørt hans Ord, og givet det Magt at I dog skulle lader Eder forlige med Gud. O, hvor indtrængende har han talet til Eder, har han advaret og formanet Eder Endnu for kort siden, det var 10. Søndag efter Trinitatis, prædikede han for Eder i Anledning af Jesu Graad og Jerusalem om *Besøgelsens Time*, og hvor farligt det er at forsømme den. Han bemærkede blandt andet, at Gud ogsaa i det Evangelium, han forkyndte, besøgte Eder, og at det let og snart kunde være, at han kunde blive kaldt bort eller hjemkaldt. Det slog til. O, at det dog ikke maate skee; at Herren skulde tage Lyset fra Eder, som fra dem der ikke elskede det og derfor ikke vare det værd.

Endnu omk. 1920 levede en gammel kone i Bakkendrup, som kunne fortælle den overlevering, at der ikke i 100 år efter Ø.s død skulle komme en ret kristelig præst til byen.

Pastor J. P. Østrup, 1800—1833, død som sognepræst i Bakkendrup.

(Efter maleri af ukendt maler).

(Hos overlærer C. Ronne, København).

Slotsbjergby d. 16. Septbr. 1840.

Kjære Mdm. Østrup.¹⁾

Iaftes kl. 8 fødte Augusta et velskabt Pigebarn.²⁾ Hjælp os at takke Gud. Begge befinder sig ret vel. Lad ogsaa Sine³⁾ glæde sig over denne Efterretning. Fortæl hende at idag faldt en huggeblok, hvortil Anna⁴⁾ klyngede sig over paa hende og var Tøsen ikke faldet i Rendestenen, saa Blokken ikke kunde komme til at ligge paa hende med sin fulde Vægt, kunde hun let kommet en Ulykke til. Hun slap med nogle blaae Pletter og en stor Forskrækkelse. Saaledes holder Vorherre sin Haand over de smaae.

Naar De seer Hansgaards saa meddel dem Efterretningen om Augustas Nedkomst.

Tak for Deres og Sines venlige Besøg. Hilsen fra Hans Andersen,⁵⁾ som jeg saa for 8 Dage siden.

Deres hengivne Ven

P. Fenger.

Noter til brev 16.-9 1840:

- 1) Efter sin mands død flyttede mdm. Østrup til København, hvor fra hun stammede. Men hun bevarede altså forbindelsen med sin mands præsteven.
- 2) Marie Vilhelmine Fenger f. 15.-9. 1840.
- 3) Ang. Sine: se senere omtale.
- 4) Datteren Anna F. f. 20.-7. 1837.
- 5) Hans Andersen, husmand i Vinde-Helsing. Han havde tjent hos Østrup i Bakkendrup og var derved blevet vundet for vækkelsen. (Fra Holbæk Amt 1940 s. 163 ff, Banning: Vækkelserne II s. 104).

Den i brevet omtalte Sine er Østrups plejedatter, som blev optaget i præstehjemmet i Slagelse 6—7 år gammel omk. 1825. Da Østrup døde 1833 kom hun den følgende vinter i huset hos Fenger i Slotsbjergby for at forberedes til konfirmation, den fandt sted d. 6.-4.34. Hendes navn anføres i kirkebogen som Hansine Caroline Dallerup. I hendes salmebog, den Kingo-udgave som Fenger udsendte 1827, har han skrevet foran:

Til Østrups datter!

Ja, det ser du, det kalder jeg dig, ej alene fordi han fra den første Dag, han tog dig til sig, elskede Dig med en Faders Kjærlighed, og af den Velsignelse Gud gav ham meddelte Dig al det Gode: Det timelige som udfordredes til at føre en glad og lykkelig Barndom, men ogsaa og især, fordi han blev Din aandelige Fader.

Du tabte meget da Du mistede ham, jeg har ikke, langt fra ikke, opfyldt hans Plads, jeg har ikke været for Dig hvad han ville været, som tilforn saa ogsaa om han havde levet paa denne Dag og lagt sin Haand paa Dit Hoved. Næst efter Herren skal Du være ham taknemmelig for at Du kjender Din Frelser og Du har det evige Livs Haab. Dersom jeg ville kalde Dig min aandelige Datter, da taledes jeg ikke Sandhed: Du er *Østrups*, jeg vil have Glæde nok, naar jeg ser Dig blive i Det, som Du af ham har annammet, og naar Du med Tak til Gud maa erkjende, at Du med mine Ord er blevet bestyrket i hvad han lærte Dig.

Bliv Du paa Veien, ad hvilken han vandrede og han førte dig paa, og som Du i Dag lovede at Du vilde betræde, saa faar Du ham rigt at see med Englerøst træde Dig imøde for at lede Dig til hans og Din Salighed, hans og Din Gud.

Maatte det skee at medfølgende Bog; hvis Indhold har ofte glædet og trøstet og oplivet den Salige under hans korte Pilgrimsvandring her paa Jorden, ogsaa maatte stedse mere, blive Dig kjær og *gavnlig*.

Og naar Din Tanke efter at være faret med Kingos Sang til Herren i det Høie, synker med den paa Jorden, som i Kristo kan være Dig kjær, maatte det da skee at Du, idet Dit Øie paa Bogen mindedes Østrups og Din Ven

Slotsbjergby d. 6. April 1834.

P. A. Fenger.

Fra Slotsbjergby kom Hansine Dallerup til København, hvor hun boede sammen med mdm. Østrup, og hvor hun senere antoges som lærerinde på Caroline Amalies Pigeasylskole. Da mdm. Østrup 1847 pludselig døde, stod hun uden tilholdssted. Hun havde imidlertid en veninde Juliane Judithe Rønne f. Angersbach, der også havde tilknytning til familien Fenger. Således var hun i Slotsbjergby d. 25.-3. 1835, da hun stod fadder til Fengers næstældste søn Rasmus, hun er indtegnet i kirkebogen som Jfr. Julie Angersbach i Kjøbenhavn. Hendes mand, skibskaptajn Henning Chr. Rønne, var efteråret før — i 1846 — forlist på hjemvejen fra Vestindien med briggen „Tre Damer“ i den bichayeske sø. (Hjort-Nielsen: Købmands- og skibsførerslægten Rønne s. 76, Kbhvn. 1942). Den eneste efterretning man havde om forliset var nogle mahogniplanker fra lasten, som drev i land på den franske kyst. Den unge enke sad da alene med tre børn, hvoraf et par tvillinger, der aldrig havde set deres far.

Disse to enlige kvinder flyttede nu sammen og førte fælles hus, og ad denne vej kom en del af Østrups ejendele og

papirer i slægten Rønnes eje. De findes nu i overlærer Cathrine Rønnes besiddelse.

Herfra stammer de her meddelte Fenger-breve og flere oplysninger i det ovenstående. Hvor ingen andre kilder er anført, må iøvrigt henvises til Barfoed: P. A. Fenger 1878.

En polsk »invasion« i Slagelse

Af Poul Ruus

I en kronik „Slagelse i årene før den første verdenskrig, de løse manchetteres sidste dage“, trykt i „Sorø Amtstidende“ i efteråret 1953, fortæller jeg bl. a. følgende:

På Bjergbygade nr. 12 vis a vis frøknerne Nielsens gartneri boede hestehandler Peter Hansen, som jeg tydeligt husker, når han stod ude på gaden med piskan og ved sin staldkarl Ole i den kendte blå bluse lod en hest øjre for en køber. Peter Hansen var fader til et kuld dygtige drenge, der fra den mere beskedne hestehandel gik over i kreaturhandelen og her skabte forretninger af internationalt format.

Om det nu var en af sønnerne eller hestehandleren selv, der fandt på handel med *polske gæs*, undrager sig min viden, men i hvert fald blev der hvert efterår købt tusindvis af levende gæs i Polen, og en skønne dag ankom de skrigende og hvæsende til Slagelse, hvor gaderne fyldtes af en marcherende gåsehær. Gæssene gik så til omkring november på stubben på Idagårds marker — —

Således førte erindringen altså min pen. Men dette billede fra først i århundredet er jo en summarisk henvisning til en interessant foreteelse, der ved nærmere undersøgelse er blevet korrigeret, og hvis resultat nok kan interessere.

Hestehandler Peter Hansen, der var født i Korsør i 1858, var fader til fem drenge: Heinrich, Holger, William, Knud og Valentin, der alle gik over i den økonomisk mere tillokkende kreaturhandel.

Da en af brødrene, grosserer Valentin Hansen, lever endnu, har jeg i en samtale med ham erfaret nogle nærmere oplysninger om gåsehandelen. Hestehandler Peter Hansen rejste hvert år, første gang 1897, til Polen, hvor han opkøbte en

Ejendommen Bjergbygade 12 fotograferet sommeren 1962.

Bag garlen den store åbne gårdsplads.

mængde levende gæs. Almindeligvis 2 jernbaneladninger, hver med 1200 gæs „indlogeret“ i 4 lag over hinanden, en enkelt gang omfattede købet 3 vognladninger. Disse gæs måtte så på den lange rejse fra Polen til Slagelse, hvor de blev udladet ved banerampen på Ndr. Stationsvej, omtrent lige ved Kalundborgvej. Herfra sjoskede gæssene i hele vejens bredde så mod Bjergbygade. Nu vil enhver let kunne indse, at rejsen må have været en meget pinefuld færd. Selv hos mennesker kan naturen jo gå over optugtelsen, og ligeså med

den trætte gåsehær, hvor der ved passage af den daværende „Løvegades Park“ var hundredvis af udbrydere, der hvinende af glæde for ud i vandet. Men endelig kom de da til bestemmelsesstedet, Peter Hansens store gårdsplads, der afskærmedes med vognbunde o. l. Tidlig næste morgen satte „hæren“ sig atter i bevægelse, denne gang ud ad Bjergbyvej til Idagårds stubmarker, for om aftenen atter at „marchere“ hjem til gården. Dette gentog sig så mange dage, som måtte medgå til salg af gæssene, der blev solgt i varierende antal til landboerne til videreopfedning og senere salg. Prisen for en levende gås lå ved ca. 3 kr. pr. stk.

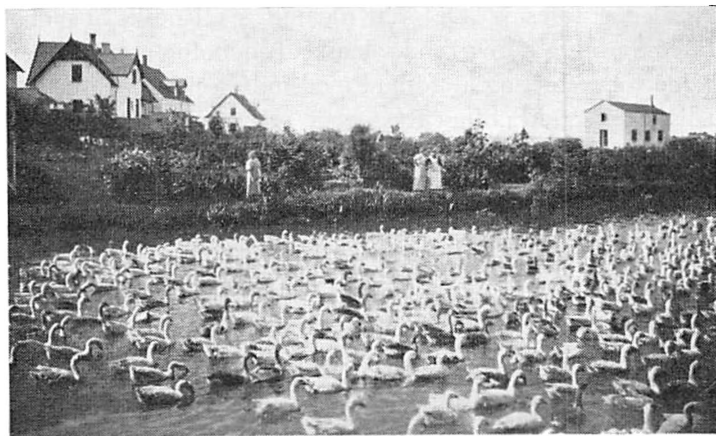
Landbrugsorganisationerne var ikke glade for denne indførsel af levende gæs, ingenlunde af brødnid, men udelukkende ud af angst for indførsel af den farlige hønsekolera (i nyeste tid har vi jo oplevet rystende kyllingedramaer som følge heraf).

Således foreslog De samvirkende sjællandske Landboforeninger De samvirkende danske Landboforeninger at arbejde for etablering af forbud mod indførsel af russiske gæs (disse gæs kaldtes oftest Russergæs, selv om de stammede fra Lithauen, Polen eller Østpreussen) eller indskrænke indførslen til enkelte byer, hvor gæssene på importørens bekostning kunne anbringes i karantæne i nogle dage. Det veterinære sundhedsråd indstiller i skrivelse af 20. aug. 1911 til landbrugsministeriet som følger: Gæssene interneres 4 dage og i den tid på ejerens bekostning indsprøjtes med serum. Hvis hønsekoleraen viser sig blandt de i karantænen indsatte gæs, eller hvis der findes gæs, som er døde under transporten, kan veterinærpolitiet forlange, at flokken holdes i karantæne i 8 dage. For indsprøjtning betaler importøren dyrlægen 5 øre pr. gås, dog mindst 5 kr. Imidlertid blev der den 22. aug.

1911 udstedt forbud indtil videre mod al indførsel af levende gæs til landet.

At landboforeningernes ængstelse ikke var så helt ubegrundet, kan bl. a. fremgå af, at Peter Hansen i 1906 havde det uheld, at ca. halvdelen af gæssene døde efter ankomsten, og hermed ophørte han med denne handel.

De fem nævnte brødre formåede at skabe meget betydelige forretninger. Heinrich etablerede sig i 1906 i Kiel, William i Berlin, Holger i København og Knud i Odense. Da Verdenskrigen udbrød i august 1914, flyttede Heinrich til København, William blev i Berlin, og den yngste, Valentin, der siden faderens død i 1906 havde ført forretningen i Slagelse, oprettede nu sammen med Heinrich og William det endnu bestående exportfirma „Brødrene Hansen“, Halmtorvet 5, nu med Valentin Hansen som encindehaver.

Optagelse fra 1904. — Gæssene „bygger“ sig i Lovegades Park. Husene til venstre den nyanlagte Tordenskjoldsgade.

Danseøvelse i Slagelse i mandsmindet

Af Poul Ruus

Det at kunne danse har i umindelige tider været anset for en selskabelig nødvendighed, og i folkedansenes tid skete opøvelsen jo ved, at ældre lærte den nye slægt. Men efterhånden som udviklingen skred frem, kom der også nye danse, hvis indøvelse krævede oplæren af dertil uddannede personer, de såkaldte dansemestre, danseinformatorer, og det at lære dansens kunst fra sig blev et erhverv.

I 1800-erne skete denne udvikling med stormskridt, det nye fra udlandet, som jo altid har en vældig tiltrækning, skulle være de flest muliges eje: Polka, mazurka, vals, rheinländerpolka, schottish, hopsa, trippevals, galop o. s. v.

Til dans har der vel fra de ældste tider været nogen vokal ledsagelse, enten sang eller primitiv musik fra et par spillere, men de nye danse havde ildnende melodier, der fik fødderne til at gå i den rette takt og sveden til at perle på panden — —

Fra min grønne ungdom, omkring 1905—06, husker jeg min første lærer i Terpsichore's vanskelige kunst, afdøde danselærer Jansen, der holdt danseskole i Afholdshotellets sal i Valdemarsgade. Danselærer Jansen var en velvoksen mand, rank og graciøs, vel omkring de halvhundrede, med kraftig ansigtsfarve, blondt opstrøget hår, overskæg og fip, nedfaldsflip og sort kunstnersløjfe. Når han informerede, var han iført mørke benklæder, sort alpaccajakke og balletsko.

Dansetrinene blev indøvet til musik af afdøde musikdirektør N. Albrechtsen, der var en kendt personlighed i Slagelse, og, efter hvad der siges, noget af et musikalsk geni og i hans velmagtsdage kendt over det meste af Sjælland; et af hans mest kendte orkestermedlemmer var klarinettisten Ole Jensen, Jernbjærg. Albrechtsens orkester spillede til de fleste baller, teaterforestillinger, fugleskydninger m. v., og jeg husker musikdirektør Albrechtsen, der forøvrigt blev en meget gammel mand, 94 år, når han i spidsen for sit orkester iført diplomatfrakke og høj hat selv „trakterede“ et lille horn.

Men tilbage til danselærer Jansen, der iøvrigt henlevede sit liv i ugift stand og tillige holdt danseskole i Sorø og udelukkende levede af danseinformation.

Som det var skik og brug, stod eleverne parvis opstillet, og på lærerens anvisning skulle så nogle enkelte par „fremtrine“, for at han kunne overse enkelthederne i præstationerne.

Det var almindeligt, at mødre ledsagede deres afkom til danseøvelsen og under denne sad på stole langs salens vinduesside.

Jeg erindrer en episode, hvor jeg som det „uskyldige barn“ var hovedpersonen. Brune sirupsknolde, store og lækre til 2 for 1 øre, var et yndet slikkeri, og af en eller anden grund var jeg blevet „opmuntret“ med nogle stykker, og da vi nu stod der i rækken og ventede, snuppede jeg en knold, hvis størrelse medførte, at min kind blev noget „hævet“; dette så Jansen, og da den slags narrestreger ikke burde tolereres, ville han glide graciøst hen over gulvet for at nå den uvidende synder, men ak, en flis af gulvbrædderne gik løs, og Jansen faldt, men i et nu var han atter oppe og henne hos den stadig uvidende og „en på kassen“, så knolden fløj langt ud på gulvet — —

Min moder, som overværede dette intermezzo og var en energisk og beslutsom kone, strakte resolut en arm ind i rækken, trak „kalorius“ ud, ind i garderoben, tøjet på og så afsted til Bjerghbygade 14, hvor vi da boede, og på hovedet i seng.

Ja, sådan gjorde man den gang, og reaktionen var et udtryk for, at min moder skammede sig over, at jeg havde gjort „skandale“.

Også danseundervisning er jo underkastet udviklingens lov, og det må vist indrømmes, at Jansens undervisning vel var noget antikveret, og en skønne dag fik han derfor et par yngre og moderne konkurrenter: frøknerne Annie Fontaine og Inga Schou Christensen, der på programmet havde det nyeste: „Plastik og ballet“, og i 1907 begyndte danseøvelser i Industriforeningens sal.

Hos disse to i „Byernes By“ uddannede danseinstruktører blev jeg indskrevet, og det kan nok være, piben havde en anden lyd: Til opnåelse af større herredømme over legemet var der særlige øvelser.

Vi blev præsenteret for *trinskolen Bodil*, lærte de forskellige *positioner*, d. v. s. fodstillinger, og særlig husker jeg *femte position*, der var ret ejendommelig, idet fødderne skulle anbringes parallelle, så højre fods hæl kom ved venstre fods tåspids og omvendt, og fra denne udgangsstilling, opstillet på geledder, drengene, trods den fine vandkæmning, undseelige med tommel- og pegefinger fastklemt til buksesømmen og pigerne holdende ud i kjolens sider, skulle vi nu avancere med *chasse*: „Og nu, et chassee, to chassee, og nu hop“, og så skulle vi lave *changement*, altså på en eller anden måde spjætte med benene og atter lande på gulvet, parat til „et chassee o. s. v.“, og jeg tror ikke at kunne fornærme nogen

ved at sige, at vort herredømme over kroppen var at ligne ved en nyfødt spædekælvs — —

Disse damer er forlængst flere gange blevet efterfulgt af mere „up to date“ danseinstruktører — —

Noget ganske nyt og hidtil uhørt i Slagelse var i tiden lige før den første verdenskrig *private børnebatter*, og den første i Slagelse, der tog mod til sig, var afdøde købmand Christian Stahl, der lod sine børn indbyde til *kostumebal*, der blev afholdt i Industriforeningen. Da jeg da, det var i 1911, var elev i „Sorø Skole og Opdragelsesanstalt“ (det officielle navn efter skoleloven af 1903), var det en smal sag for min mor med et par guldresser om skoleuniformens ærmer og en selvkomponeret trekantet hat at få gjort mig til „admiral“, og de nødvendige ordner for denne høje charge leverede afdøde købmand I. C. Martensen, der som „forlystelsesråd“ i Forsvarsbrødrene og Fugleskydningsselskabet, kunne låne mig nogle emblemer og medailler.

Det blev afgjort succes; der trakteredes med sodavand, der dengang var lukket med høje korkpropper og overbudet med ståltråd og som, når proppen løsnedes, gav det herligste knald, og hvad der i de dage var ganske exceptionelt: *Vanilleis*.

Til lejligheden var der skrevet en sang, og jeg husker endnu et af versene, der blev sunget til melodien „I en kælder sort som kul“:

*Her i byen vi kun få har af store baller,
og med sorg jeg sige må aldrig karnevaller,
det tænkte just hr. Stahl,
fik ideen ej så gal,
vi vil være glade,
lave maskerade.*

I vore dage, hvor musikken leveres af „spillemænd“ af erhverv, bør de daværende musikanters indsats fremhæves. Disse var med undtagelse af musikdirektøren alle beskæftiget i andre erhverv, f. eks. klosterkasserer P. Jensen på sagfører-kontor, afdøde sparekassedirektør Alfred Hansen på Byfoged-kontoret, vognmand Rosenkvist o. m. a.

De spillede naturligvis af lyst og tilbøjelighed, men selvfølgelig også for at supplere de sparsomme indtægter.

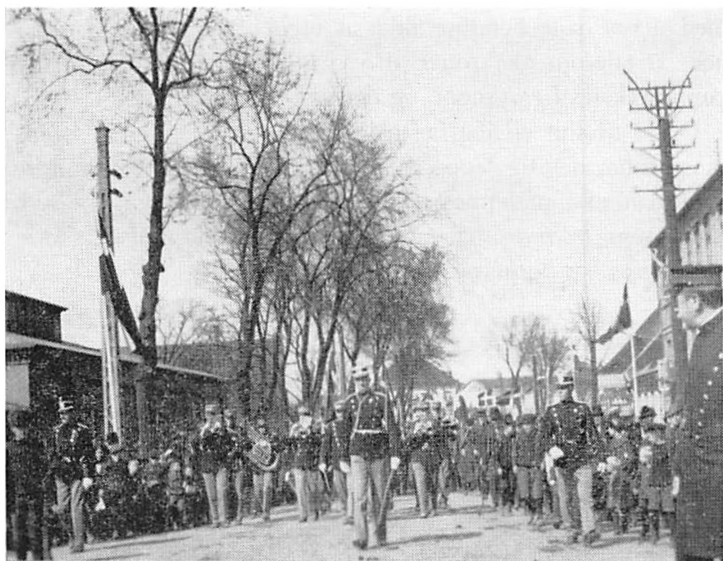
Og hvad fik så en musiker for at spille til dans fra Kl. 20 til 2, han fik *otte kroner*, men glem ved „medlidenheden“ med denne usle betaling ikke at tage i betragtning, at der her var tale om *parikroner*, d. v. s. penge, der på anfordring kunne veksles i *guldmønt*, og det gør en forskel — —

Og så til slut vil jeg fæstne mindet om en anden af byens musikanter, nemlig Jeppesen, Løvegade, der havde en mindre detailhandel i malermester Carl Nielsens ejendom, og som *slog byens tromme*, når øvrighedens bekendtgørelser skulle kundgøres for borgerne.

Den 18. april 1914

Af Poul Ruus

Halvtredsåret for denne nationale mindedag for kampen på Dybbøl 1864 blev højtidelig fejret under slagelsegarnisonens auspicer. Byen var jo ved hærloven af 1909 i 1912

blevet hjemsted for 7. regiment (14., 20. batl. i Slagelse, 27. batl. i Holbæk). Det var derfor helt naturligt, at de gamle våbenbrødre fra Vestsjælland denne dag blev fejret for ungdommens indsats. Her skal naturligvis ikke nævnes enkelt-

heder fra dagens forløb, kun det her gengivne billede skal minde om disse nu så fjerne tider.

Billedet viser „hæren“ på vej fra kasernen i Jernbanegade, hjørnet af Sdr. Stationsvej. Processionen førtes af regimentsadjudanten, premierløjtnant C. Lesser, bag hvem skimtes stabshornblæseren, løjtnant L. H. Markwarth (et vist antal af hærens musikdirigenter kunne da tillægges karakter af løjtnant). Helt ude til siden de 2 underofficerer, sergent A. J. Lorentzen til venstre (afgået som stabsofficiant) og til højre sergent P. C. Pedersen (afg. ved reduktionen i 1923 og oparbejdede en betydelig engrosforretning med lædervarer og blev ejer af den dejlige gård „Hermosagård“ i Brøndbyvester). Helt i forgrunden med siden til lederen af det kommunale politi, politiassistent Bruun, død som leder af ordenspolitiet i Ålborg. Bygningen til venstre er den gamle „Lysstation“ (elværk), der blev drevet ved gasmotorer, hvis karakteristiske dunk kunne høres over store dele af byen.

Når sneen fældede sit hvide dække over den gode stad Slagelse

Af *Poul Ruus*

Faldt det ind med varig sne, vågnede „sportsånden“ i Slagelse bys ungdom; ja, der var dog enkelte ældre „sne-entusiaster“ imellem.

I de første mange år af dette århundrede blev Sankt Mikkelsgade benyttet som kælkebakke. Fra de bag bastante mure beskyttede haver (overretssagfører Balles, Skt. Mikkels Præstegårds, jernstøber P. Rasmussens m. fl.) langs den sydlige side af Frederiksgade, startedes i aftentimerne kælke, slæder af de mærkeligste konstruktioner, og nu gik det under vilde hvin fra de kvindelige passagerer i strygende fart mod banegårdspladsen. Kælkenes indehavere var udrustet med en lang bambusstang til dirigering af „dyret“, mere hjemmelavede slæder måtte „klare pynten“ ved hjælp af et kosteskæft, men lige muntert gik det for det.

Det er indlysende, at fredelige fodpassanter var ilde set på de tider, hvor kælkning fandt sted, og det var i virkeligheden livsfarligt at passere Skt. Mikkelsgade, hvis man ikke var „slædebåret“, gaden var et skinnende isdække.

Men en skøn dag mandede politiet sig op til forbud mod kælkning her, og nu var gode råd dyre, men man fandt snart et egnet sted: Nu gik det ad Slotsalleen og hulvejen mellem „Liselund“s og „Antvorskov“s haver til et bakkeparti syd for ruinerne af Antvorskov kloster, der ejedes af proprietær

Stående dame med pelskrave fru stadsingeniør Kerstens, den ældre, mor til stadsingeniør Holger Kerstens, damen ligefor, ligeledes med pelskrave, fru direktor Didrichsen, Grønvold & Schou's Trælast, herren bagermester Johs. Hoyer, der iøvrigt var en ivrig og dygtig skøjteløber, han kappedes i dygtighed med læge Vald. Weeke og tandlæge Møller, damen i hvidt er yngste datter af materialist, cand. pharm. August Andersen, der var en meget initiativrig mand, startede en af landets første frugtvinfabrikker, Pomona, og havde sans for reklamens underfulde magt, på mure og plankeværker var malet en mand, som bjergtoges af kaffeduft og udbød: Ah, hvilken dust, det kan kun være Aug. Andersens kaffe. — Havde en udmærket forretning, hvis klientel for en stor del var egnens herregårde. Iøvrigt var han meget virksom for skyttesagen. Damen med „Skaden“ i hatten er frk. Edith Deichmann, datter af forlængst afdøde prokurator Deichmann, Løvegade. — Hvordan deltagerne ville være påklædt i vore forunderlige tider, behøver ikke at nævnes; de ville være „comme il faut“ i „rørende“ disharmoni med sportslig kunnen og erve.

Spandet på „Idagård“ og om sommeren benyttedes til kalvefolde. Det var jo lidt mere besværligt, men møjen belønnedes ved den opnåelige fart — — Vi drenge klarede afstanden ved at „hænge bagi“ en af de talrige bøndervogne, der var under hjemgående fra besøg i en af byens mange købmandsgårde.

Jeg husker mange år efter, at jeg ville gense de „farefulde“ bjerge, men den „fænomenale“ højde syntes flad som et logulv, og noget slukøret luskede jeg videre, et gensyn er ofte farligt, illusioner brister.

En af Slagelses store bagere, gl. bagermester Hoyer, trækker frisk luft i kælderhalsen. Da var crom og nikkel unødvendig staffage, men af vægt var bagværkets kvalitet.

Litteraturliste til Hjemstavnslære i Sorø amts historie

Af A. Strange Nielsen

Ved de to aftenhøjskoler på Sorø Akademi, som Historisk Samfund afholdt i efterårene 1959 og 1960, behandlede 12 kapitler af Sorø amts historie. Til hvert kapitel var afsat en aften. Samtidigt med at stoffet til den enkelte aften blev gennemarbejdet, opstilledes en litteraturliste, som blev duplikeret og uddelt til deltagerne i aftenhøjskolen. De i listen nævnte værker var skaffet til stede i undervisningslokalet, hvor de blev brugt ved gennemgangen af stoffet. Da listerne med litteraturhenvisningerne til de 12 kapitler skønnes at have interesse for alle, der interesserer sig for Sorø amts historie, bringes de hermed i årbogen.

Det må understreges, at listerne vel ikke helt har kunnet undgå at være behæftede med trykfejl, og de gør ikke krav på at være fuldstændige. Gode beskrivelser kan være overset, og det vil i det hele taget være en skønssag, hvad der bør medtages eller forbigås. Det må endvidere tages i betragtning, at flere sider af amtets historie slet ikke blev taget op til behandling i de to aftenhøjskoler. Litteraturlisterne dækker altså kun de anførte emner. Derfor vil man også savne de egentlige sognebeskrivelser her.

En række af de nævnte bøger er landsomfattende. De er medtaget, fordi de enten rummer et afsnit om Sorø amt, eller fordi de vil være til nytte som opslagsværker, idet de gerne er

forsynet med et godt stedregister. Opslagsværkerne er mærket med *.

Der findes en lang række beskrivelser af virksomheder (jubilæumsskrifter), især fra købstæderne. Selv om de ofte kan rumme et værdifuldt stykke historie, har det ikke været overkommeligt at medtage dem.

Derimod medtager litteraturlisterne også de værker, der er udkommet efter afholdelsen af aftenhøjskolen på Sorø Akademi 1960.

Aftenhøjskolen på Sorø Akademi er den første i sin art, idet det er første gang, man i et amt har taget dets historie op til samlet behandling. Litteraturlisten viser, at Historisk Samfunds årbog for Sorø amt er uundværlig som hjælpemiddel for undervisningen i hjemstavnslære i Sorø amt. Listens henvisninger til årbøgerne vil gøre brugen af dem lettere og mere overskuelig.

Forhåbentlig vil listens fremkomst medvirke til, at man rundt omkring i amtet starter hjemstavshistoriske aftenhøjskoler. Der er i hvert fald stof nok at øse af.

1. kapitel:

Hjemstavnsens tilblivelse

GEOLOGI:

Andersen, S. A.: Om åse og terrasser indenfor Susås vandområde.

(Danmarks geologiske Undersøgelse, II. række nr. 54). 1931.

Clausen & Ødum: Midtsjælland (Min Hjemstavn II) 1936, s. 3—13.

Schou, Aksel: Atlas over Danmark I, landskabsformerne. 1949.

Simonsen, K.: Sorø-egnens geologi (Sorø amts årb. XV, s. 22—35).

*Milthers, K.: Det danske istidslandskabs terrænformer og dets opståen. (Danmarks geologiske Undersøgelse, III. række, nr. 28). 1948.

OLDTIDEN:

- Broholm, H. C. En sjællandsk grav fra 5. årh. (*Sigersted*). (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1944).
- Brøndsted, Johs.: Sorø-egnens oldtidsminder (Sorø amts årb. XV, s. 43—47).
- Glob, P. V.: *Slotsbjergby høje* — (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1947).
- Heide, Frits: Midtsjælland i de gode gamle dage, s. 99—102. (Et par breve om oldtidsminder ved *Ringsted*). 1919.
- Kjær, Hans: *Slotsbjergby høje og guldfundet ved Slotsbjergby*. (Sorø amts årb. XIII, s. 66—86).
- Kjær, Hans: Var *Boeslunde* banke et helligsted. (Sorø amts årb. XVI, s. 5—20).
- Mathiassen, Th.: En palæolitisk boplads ved *Bromme*. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1947).
- Rosenberg, G.: Jættestuen i Rævehøj ved *Slotsbjergby*. (Sorø amts årb. XI, s. 3—20).
- *Brøndsted, Johs.: Danmarks Oldtid I—III. 2. udg. 1957—60.

STEDNAVNE:

- Christensen, J. V.: Midtsjællands markstrøgsnavne. (Sorø amts årb. X, s. 3—15).
- Severinsen, P.: Sigarsagnets stednavne hos Saxo. (Sorø amts årb. VI, s. 3—29).
- Ussing, Henrik: Stednavne i Sorø amt. (Sorø amts årb. IV, s. 3—42).
- *Hald, Kr.: Vore Stednavne. 1950.
- *Houken, Aage: Håndbog i danske stednavne. 1956.
- *Steenstrup, Johs.: De danske stednavne. 1908.
- *Sørensen, John Kousgård: Danske bebyggelsesnavne på -sted. 1958.

2. kapitel:

Vikingetid

- Christensen, J. V.: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie, s. 221—63 (*Terslev sogn*). 1930.

- Nørlund, Poul: *Trelleborg*. Skrevet med bistand af M. Degerbøl, Th. Mathiassen m. fl. 1948.
- Nørlund, Poul: *Trelleborg* ved Slagelse. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1936).
- Nørlund, Poul: *Trelleborg* efter 4 års udgravninger. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1938).
- Nørrelykke-Christensen, C: Sølvs-katten (fra *Terslev*). 1957.
- Schultz, C. G.: *Trelleborg*. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1942).
- Vebæk, C. L.: En træ-æske med runeindskrift fra Garbølle mose, *Stenmagle* sogn. (Fra Nationalmuseets arbejdsmark 1948).

HERREDER

- Beyer, Seyer Mahling: En antikvarisk og statistisk topografi over Egitzlevmagle sogn og Vester-Flakkebjerg herreds pastorater. 1820.
- Gravlund, Th.: Herredsbogen SJÆLLAND, s. 8—24 og 113—26. 1926.
- Gravlund, Th.: Dansk Bygd II. 1922. Nemlig:
s. 5—22 Danske bygdegrænser.
s. 23—35 Ringsted herred.
s. 82—90 En vestsjællandsk bygd.
Dansk Bygd III. 1930. Nemlig:
s. 1—16 Min egn (Vestsjælland).
- Neergaard, J. V.*: Statistisk-økonomisk beskrivelse over *Øster Flakkebjerg* herred 1830. (Det kongl. danske Landhusholdnings-selskab).
- Schmidt, Aug. F.: Bemærkninger til *Ringsted* herreds historie. (Sorø amts årb. 1958, s. 67—79).
- *Olsen, Karen Marie: *Herlufsholm* birks tingbøger 1616—19 og 1630—33. Udgivet af udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie. 1954—59.

3. kapitel:

Kirker

- DANMARKS KIRKER: Sorø amt. — Udgivet af Nationalmuseet 1936—38. Heri beskrivelse af samtlige kirker i Sorø amt.

- BJERNEDE:** Løffler, J. B.: Bjerne kirke. 1880.
- FJENNESLEV:** Andersen, L.: Fjenneslev — Hvidernes by, kirke og gård. 1958.
- HASLEV:** Haslev kirke. Af Thomas Mollerup og Thomas Bruun. 1941.
- HEMMESHØJ:** Nissen, J.: Alterkalken i Hemmeshøj kirke. (Sorø amts årb. III, s. 52—67).
Nissen, J.: Kirkeklokkerne i Hemmeshøj kirke. (Sorø amts årb. IV, s. 110—16).
- RINGSTED:** Christensen, J. V.: Valdemarernes kirke. 1928.
Clemmensen, M.: Ringsted kirke. Kalkmalerierne beskrevet af Poul Nørlund. 1927.
Hjort, B.: En beskrivelse af Ringsted kirke. 1891.
Løffler, J. B.: Gravmonumenterne i Ringsted kirke. 1891.
Reyersen, A.: Beskrivelse over Sct. Bendt kirke i Ringsted. 1779.
Severinsen, P.: Navnet Sct. Bendt kirke. (Sorø amts årb. XXI, s. 40—44).
Storck, H.: Sct. Bendts kirke i Ringsted før og efter istandsættelsen 1909.
Worsaae, J.: Kongegravene i Ringsted kirke. 1958.
- SLAGELSE:** Severinsen, P. & Jensen, Chr. Axel: Slagelse Sct. Mikkels kirke og sogn i 600 år. 1933.
- SORØ:** Balslev, L.: Sorø kirke. 1961. (Nationalmuseets Blå Bøger).
Helms, P.: Åbningen af Absalons grav. (Sorø amts årb. XXXVI, s. 66—72).
Larsen, Niels P.: Begravelsespladserne i Sorø fra den ældre middelalder til vore dage. 1908.
Løffler, J. B.: Gravmonumenterne i Sorø kirke. 1888.
Olrik, M. G.: Holbergs grav i Sorø klosterkirke. 1931.
Wendelboe, F. F.: Beskrivelse af mindesmærkerne i Sorø Akademis kirke. 1836.
Beretning og undersøgelse af ærkebiskop Absalons grav 1827—29.
- SORØ AKADEMIS LANDSBYKIRKER** og klosterporten i Sorø af J. B. Løffler. 1896.
- VESTSJÆLLANDS KIRKER** af Erik Moltke. 1947. (Danmarks Herligheder).

KLOSTRE

- ANTVORSKOV: Lorenzen, Vilh.: De danske klostres bygningshistorie VIII, Johannitterklostre, 1927, s. 15—25.
Bernholm, P. H.: Antvorskov gennem tiderne til vore dage. 1942.
Friis, F. R.: Bidrag til Antvorskovs historie. 1876.
Mindesmærker fra Antvorskov klosterkirke. 1859.
Nørlund, P.: Antvorskov. (Sorø amts årb. XV, s. 163—66).
- HERLUFSHOLM: Lorenzen, Vilh. De danske klostres bygningshistorie X, Skovkloster (Herlufsholm). 1933. s. 247—66.
Helms, H. J.: Skovkloster-Herlufsholm 1135—1935. 1935.
Helms, H. J.: Næstved Sct. Peders kloster (Skovkloster). 1940.
Melchior, H. B.: Historiske efterretninger om den frie adelige skole Herlufsholm. 1882.
- RINGSTED: Lorenzen, Vilh.: De danske klostres bygningshistorie X, Benediktinerklostre, 1933, s. 219—46.
Christensen, J. V.: Ringsted kloster i skiftende tider. (Sorø amts årb. II, s. 1—35).
Christensen, J. V.: Ringsted kloster og det Bøgelske Fideicommiss 1815—1915. 1916.
- SKÆLSKØR: Lorenzen, Vilh.: De danske klostres bygningshistorie III, Dominikanerklostre, 1920, s. 60, ialt 4 linier.
Samme V, Karmeliterklostre, 1924, s. 66.
- SLAGELSE: Frederik den Andens fundatz for Slagelse hospital og lærde skole 1585.
Fundats for Slagelse gammel og ny kloster. 1946.
Knudsen, Gunnar: Helgendyrkelse i Slagelse. (Sorø amts årb. V, s. 3—47).
Kühl, C.: Beretning om Slagelse hospital i anledning af dettes trehundredårige jubelfest, a. 24. oktober 1885.
Otto Holmgaard: Slagelse helligåndshus og hospital. 1935.
- SORØ: Lorenzen, Vilh.: De danske klostres bygningshistorie X, Benediktinerklostret, 1933, s. 267.
Samme: XI, Cistercienserklostre, 1941, s. 144—79.
Academia Sorana — Kloster-Akademi-Skole. 1962.
Hansen, Th.: En fremstilling og beskrivelse af klosterets,

Academiets, kirken, læreanstalten og Sorøs nærmeste omegn. 1883.

Schjerff, Poul: Sorø klostres og skoles historie. (Sorø amts årb. II, s. 129—40).

K Ø B S T Æ D E R

Jacobsen, Fritz: Tilstanden i Sorø amts købstæder. (Sorø amts årb. XXXI, s. 90—110).

Jacobsen, Fritz: Den økonomiske tilstand i Sorø amts købstæder. Sorø amts årb. XXXIII—XXXIV, s. 42—63).

RINGSTED: Blomberg, A. F.: Lidt om Slagelse og Ringsted under Karl Gustav krigene. (Sorø amts årb. XXIV, s. 16—26).

Christensen, J. V.: Ringsted fra saga til samtid. 1935.

Christensen, J. V.: Sparekassen for Ringsted og Omegn, 1832—1932. 1932.

Hansen, Laur.: Gamle Ringstedminder. 1940.

Hansen, Laur.: Fra det gamle Ringsted og egnen deromkring. 1949.

Hansen, Laur.: Beretning om de to store brandulykker, der hjemsøgte Ringsted 1747 og 1806. (Sorø amts årb. 49, 1962, s. 82—104).

Hassø, Arthur G.: Ringsted købstads historie I. 1922.

Severinsen, P.: Ringsted og pavebrevene. (Sorø amts årb. XIV, s. 3—19).

SKÆLSKØR: la Cour, L. F.: Skelskør. Bidrag til byens historie. 1932.

Ervardsen, Friis: En ringe Underretning om Schielschiør Købstads gamle og nuværende tilstand. 1759.

Marstrand, Vilh.: Skelskør vartegn. (Sorø amts årb. XXVIII, s. 95—104).

SLAGELSE: Arnskov, P.: Bogen om Slagelse. 1931.

Arnskov, P.: Postgård og posthuse i Slagelse gennem tiderne. (Sorø amts årb. III, s. 45—83).

Arnskov, P.: Slagelse krammarkeder. (Sorø amts årb. VI, s. 162—77).

Arnskov, P.: Slagelse ildebrands historie. (Sorø amts årb. VII, s. 105—41).

- Arnskov, P.: Slagelse bys forsvar mod ildsvåde og vold. (Sorø amts årb. VIII, s. 3—42).
- Arnskov, P.: Consumptionsbrødrene i Slagelse. (Sorø amts årb. XIV, s. 27—44).
- Blomberg, A. F.: Lidt om Slagelse og Ringsted under Karl Gustav krigene. (Sorø amts årb. XIV, s. 16—26).
- Friis, F. R.: Bidrag til Slagelse bys historie. 1875.
- Fuglesang, N. S.: Slagelse og omegn i antiqvarisk henseende. (Antiqvariske Annaler II, 1815, s. 34—84).
- Fussing, Hans H.: Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse. 1651—61. (Sorø amts årb. XXXX, s. 64—79).
- Heilmann, J.: Bidrag til Slagelse bys historie. 1885.
- Madsen, Rich.: Slagelse, Vestsjællands hovedstad. 1947.
- Qvistgård, J.: Efterretninger om Slagelse by og skole i ældre tider. 1831—35.
- Rothe, C. P.: Bidrag til Slagelse bys historie. 1770.
- Schmidt, Aug. F.: Slagelse folkemarked. (Sorø amts årb. XXXVIII, s. 78—82).
- SORØ:** Bogen om Sorø-egnen. Det danske hjemstavnskursus 1927. Samme bog som Sorø amts årb. XV, 1927.
- Carlsen, Olaf: Soranske studier 1928—29. Bd. 1—2.
- la Cour, F. F.: Sorø bys historie gennem 300 år. 1938.
- Fundatz og anordning på det Kongeligt Adeligt Academie udi Soer 1623.
- Hasselbalch, H.: Liflig er vor ungdoms vår. Soransk billed-bog 1933.
- Jul i Sorø. Julehæfte med mange artikler og billeder fra byen og omegnen. 1953 ff.
- Knudsen, Gunnar: Fra Sorøs fortid. (Sorø amts årb. XI, s. 31—62).
- Sorø og omegn. Illustrerede rejsebøger nr. 34. 1914.
- Sorø. Klosteret-Skolen-Akademiet gennem tiderne. Skrevet af gamle soranere. 1924—31. Bd. 1—2.
- Tauber, E. G.: Udsigt over Sorø Akademis forfatning 1623—65. 1827.

4. kapitel:

Landsbyen I - Tiden indtil 1788

- Bjerger & Søgaard: Danske vider og vedtægter I, 1904, s. 172—83.
Sneslev i Førslev sogn.
- Gravlund, Th.: Sysselbogen. (Afsnittene: Kongelev i Vald. Sejrs
jordebog — Sjællands Medelsyssel — Sjællands vester syssel).
1931.
- Hansen, C. Rise & Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning.
1951. — Heri er særlig omtale af landsbyerne *Hejninge*, *Grofte*
i Kindertoft sogn og *Snekkerup* i Fårdrup sogn.
- Jacobsen, Fritz: Kvægpesten i Sorø amt 1745—52. (Sorø amts årb.
XV, s. 89—102).
- Jacobsen, Fritz: Tidsbilleder fra *Antvorskov* gods i tidsrummet 1658
—1774. (Sorø amts årb. XXVI, s. 3—20).
- Jacobsen, Fritz: Bondekår i Sorø amt 1735—44. (Sorø amts årb.
XXXV, s. 34—60).
- Tryde, Inger: De Basnæs bønder og deres sociale og økonomiske for-
hold i tiden før de store landboreformer. (Sorø amts årb.
XXVI, s. 21—59).
- *Danmarks riges breve. 1938 ff. — 2. række, bd. I—XI, omfattende
tiden 1250—1336. »Amtsudgaver« 1306—22 og 1323—32.
- *De ældste danske arkivregistraturer. I—V. 1854—1910.
- *Erslev, Kr. og W. Møllerup: Kong Fr. I's registranter. 1879.
- *Erslev, Kr. og W. Møllerup: Danske kancelliregistranter 1535—50.
1881—82.
- *Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre forhold. 1885 ff. Fore-
løbig er udkommet 23 bind, der dækker tiden 1551—1643.
- *Kronens skøder på afhændet og erhvervet jordegods i Danmark
1535—1765. — Foreløbig er udkommet 5 bd. 1892 ff.
- *Olsen, Gunner: Hovegård og bondegård. 1957.
- *Olsen, Gunner: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. 1960.
- *Pedersen, Henrik: De danske landbrug, fremstillet på grundlag af
forarbejderne til Chr. V's matrikel 1688. 1928.

5. kapitel:

Herregården

Hassø, Arthur: Danske Slotte og herregårde I—IV. 1944—45. Bd. I, s. 589—704, omtaler følgende herregårde i Sorø amt: Basnæs, Borreby, Bregentved, Espe, Førsløvgård, Giesegård, Gisselfeld, Gunderslevholm, Gyldenholm, Holsteinborg, Saltø og Skjoldenæsholm.

Hassø, Arthur: Danske slotte og herregårde, Ny samling I—III. 1944—46. Bd. I, s. 477—630, omtaler følgende herregårde i Sorø amt: Allindemaglegård, Bjernedegård, Brorupgård, Eskildstrup, Falkensten, Fodbygård, St. Frederikslund, Fuglebjerregård, Fuirendal, Gerdrup, Harrested, Herlufsholm, Kjærup, Lyngbygård, Mørup, Ottestrup, Rosengården, Sofiendal, Sorø St. Ladegård, Sørup, Tårnborgholm, Tårnholm, Valbygård, Ødemark.

Allindemagle: Christensen, J. V.: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie. 1930, s. 108—15.

Borreby: Larsen, N. P.: Guldmageren på Borreby. (Sorø amts årb. XXXXIII, s. 100—107).

Petersen, Henry: Om Borreby og dets ejere. (Danske Samlinger 1876—77, s. 68—75).

Bregentved: Brasch, Chr. H.: Gamle ejere af Bregentved fra 1382—1740. 1873.

Fuirendal: Jacobsen, Fritz: Af Fuirendal sogns historie. 1934.

Gerdrup: Seehusen: Optegnelser om Lyngbygård og Gerdrup hovedgårde samt disses ejere i ældre og nyere tid. 1869.

Giesegård: Christensen, J. V.: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie. 1930, s. 96—104.

Gisselfeld: Rasmussen, O. F. C.: Optegnelser om Gisselfeld. 1868. Jensen, Edv. J.: Lysholms historie. 1952.

Nielsen, Jens A.: En fødselsdag på Gisselfeld og et bryllup i Ulse kirke. (Sorø amts årb. XXXXV, s. 44—66).

Nielsen, Jens A.: Grundtvig og Gisselfeld. (I: Grundtvig-Studier 1961 og 1962).

Skov, Ellen: Et broderet billede.

Gunderslevholm: Kjersgaard, Erik: Kristian Kusk på Gunderslevholm. (Budstikken 1961, s. 89—104).

Harrested: Petersen, Erling: Holger Vind til Harrested. Sorø amts årb. XXXXII, s. 57—73).

Lyngbygård: Se Gerdrup.

Skjoldenæsholm: Christensen, J. V.: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie. 1930, s. 125—40.

Naumann, J.: Ejerskikkelser på Skjoldenæsholm. (Sorø amts årb. XXIX, s. 45—77).

Tårnborg: la Cour, L. F.: Bidrag til en skildring af Korsør og omegn. (Sorø amts årb. VI, s. 30—84).

Valsøgård: Nielsen, A. Strange: Riddervoldene og Valsøgård. (Sorø amts årb. nr. 46, s. 94—124).

Vollerupgård: Christensen, Johs. T.: Træk af Vollerupgårds historie. (Sorø amts årb. XXXII, s. 24—50).

*Olsen, Gunnar: Hovedgård og Bondegård. 1957.

*Olsen, Gunnar: Træhesten, hundehullet og den spanske kappe. 1960.

6. kapitel:

Landsbyen II

Christensen, Johs. T.: *Allindemagles* udsettelse. (Sorø amts årb. XXXVIII, s. 70—77).

Christensen, Johs. T.: *Gimlingetorp* og *Lystager*. (Sorø amts årb. XXXVII, s. 40—75).

Christensen, Johs. T.: To landsbyer ved *Haraldsted sø*. (Sorø amts årb. XXXXI, s. 52—76).

Christensen, L.: Høstskikke i sidste halvdel af forrige århundrede. Sorø amts årb. VIII, s. 80—88).

Christensen, L.: Fra vore bedsteforældres tid. (Sorø amts årb. XI, s. 125—33).

Christensen, L.: Husmanden i forrige århundrede. (Sorø amts årb. XII, s. 102—11).

- Duus, P.: Sorø amt beskrevet efter opfordring af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab. 1840.
- Ebbesen, M. A.: Fæstevæsenet under *Borreby* og *Basnæs*. (Sorø amts årb. XXXVII, s. 76—99).
- Hansen, C. Rise & Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning. 1951. — Med særlig omtale af landsbyerne *Hejninge*, *Grøfte* i Kindertofte sogn og *Snekkerup* i Fårdrup sogn.
- Jacobsen, Fritz: Fra de store landboreformers tid. (Sorø amts årb. XXIV, s. 67—80).
- Jacobsen, Fritz: Hoveriforeninger. (Sorø amts årb. XXXII, s. 51—69).
- Jensen, Hans: A. G. Moltkes forbedring af agerdyrkningen på *Bregentved*. (Sorø amts årb. VI, s. 99—109).
- Jensen, L. P.: Bondeliv på en vestsjællands bondegård i ca. 200 år. Sorø amts årb. XII, s. 1—72 og XIII, s. 3—65).
- Larsen, Henrik: Landmålingen 1768—72. — FORTID og NUTID, bd. 7, 1928—29, s. 37—46.
Her omtales opmålingen af *Antvorskov rytterdistrikts* gods.
- Wedell-Neergård, J.: Svenstrup. Et sjællandsk gods' historie. 1921.
Heri gives gode oplysninger om *Vigersted* sogn.

7. kapitel:

Præster og præstegårde

- Andersen, L.: Træk fra livet i en gammel præstegård (*Alsted*). (Sorø amts årb. nr. 49, s. 105—44).
- Christensen, L.: Lidt om præst og kirkegang i *Gimlinge* sogn. (Sorø amts årb. VII, s. 171—77).
- la Cour, L. F.: Peter Edvardsen Friis (*Skelskør-Skorpinge-Fårdrup*). (Sorø amts årb. XIX, s. 80—125 og XX, s. 3—44).
- Jacobsen, Fritz: Lidt præstehistorie. (Sorø amts årb. XXXX, s. 113—24).
- Jensen, F. Elle: Pastor Hans Bastholm i *Slagelse*. (Sorø amts årb. XXXV, s. 77—97).
- Petersen, Erling: Af *Marvede-Hyllinge* præstekalds historie. (Sorø amts årb. XXX, s. 26—33).

- Petersen, Erling: Dømt fra kjole og krave. (*Fuglebjerg-Krummerup*).
(Sorø amts årb. XXXXV, s. 80—89).
- Qvistgaard, Erh.: Præsten Matthias Martin i *Vallensved*. (Sorø amts
årb. XXIV, s. 56—59).
- Schmidt, Aug. F.: Pastor Alexander Petersen til *Jystrup* og Cora Nye-
gaard. (Sorø amts årb. XXVIII, s. 60—68).
- Severinsen, P.: Hr. Jochum i *Alsted*. (Sorø amts årb. XIII, s. 87—129).
- Severinsen, P.: Kirkereformationen i Sorø amt. (Sorø amts årb. XXIV,
s. 33—55).

-
- *Wiberg, S. V.: Almindelig dansk præstehistorie I—IV, indtil året
1868. 1870—79.
- *Qvistgaard, Erh.: Præstehustruer, der helt eller delvis mangler i Wi-
bergs præstehistorie. 1934.
- *Elvius, Sofus: Danmarks præstehistorie 1869—84. 1885—87.
- *Groshennig, Max & Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks præstehistorie.
1884—1911. 1914—32. Bd. 1—2.
- *Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske
bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi)
1849—1949. 1949 ff. Roskilde stift.
- *Gissel, Svend: Sjællands stifts landebog. 1956.
- *Danmarks Kirker SORØ AMT. Udgivet af Nationalmuseet 1936—
38. Bd. 1—2.

DEGNE OG SKOLEVÆSEN

- *Jepsen & Thastum: Skole-Calender, eller beskrivelse over skolelærer-
embederne i Sjællands stift. 1842—43.
- Jessen, Johs. C.: Ø. og V. Flakkebjerg hrds. skolehistorie fra ca. 1690
til vore dage. 1938.
- Jessen, Johs. C.: Slagelse herreds skolehistorie 1721—1830. 1942.
- Jessen, Johs. C.: Alsted og Ringsted herreders skolehistorie indtil
1830. 1945.
- *Mikkelsen, E. H.: Haslevbogen 1908—33. 1935.
- Nielsen, N.: To lærere i *Vester Flakkebjerg* herred. Sorø amts arb.
VII, s. 178—88).
- *Petersen, Anders: Sjællands stifts degnehistorie. 1899.
- *Petersen, Anders: Den jonstrupske stat. 1884.
- Petersen, Erling: Skoleliv i *Hårslev*. (Sorø amts årb. nr. 46, s. 73—93).

8. kapitel:

Sorø amts administrative inddeling og styrelse

- *Bloch, J.: Stiftsamtmænd og amtmænd 1660—1848. 1895, s. 12 og 27—37.
- *Bruun, Henry: Danmarks Amtsførvaltere 1660—1848, s. 13—17. (Særtryk af Personalhistorisk Tidsskrift VII R., 4. bd., 1920, s. 85—139).
- *Erslev, Kr.: Danmarks len og lensmænd 1513—96 og 1596—1660. 1879 og 1889.
- *Jonassen, Germann: Stiftamtmand og amtmænd 1848—1922, 1923, s. 171—82.
- Topsoe, V.: Poul Christian Stemann. (Sorø amts årb. XXXVI, s. 7—65).
- Trap: DANMARK, 5. udgave, bd. III, Sorø amt, 1954, s. 595—953.

9. kapitel:

Ufredstider i Sorø amt

- *Askgård, Finn og Gunner Olsen: En kamp for livet. (Vi og vor fortid, 17). Svenskekrigene 1657—60. — 1958.
- Bobé, Louis og Carl Dumreicher: Gemt og glemt, bd. I (Englænderkrigen) Rejsen til Køge s. 23—95. — 1915.
- Christensen, J. V.: Ringsted fra Saga til Samtid. Svenskekrigene s. 114—22 — Englænderkrigen s. 148—53. — 1935.
- Christensen, J. V.: Tider og skikkelser i Midtsjællands historie. — 1930. Danmark uden konge (grevefejden) s. 122—32.
- Ebbesen, M. A.: Begivenheder i Sorø amt under krigen med englænderne 1807. (Sorø amts årb. XXIX, s. 103—13).
- Ebbesen, M. A.: Bataljer ved Omø og Agerød i krigsårene 1807—14. Sorø amts årb. XXVI, s. 79—93).
- Ebbesen, M. A.: Kaperkaptajnen fra Glæno. (Sorø amts årb. XXXIX, s. 67—87).
- Erlangsen, M. J.: Korsør fæstning. (Sorø amts årb. XXV, s. 79—88).

- Fussing, H. H.: Skatter og krigsudskrivninger i Slagelse 1651—61. (Sorø amts årb. XXXX, s. 64—79).
- Heide, Frits: Midtsjælland i de gode gamle dage. — 1919. (Svenskekrigene og englænderkrigene), s. 122—40.
- Jacobsen, Fritz: Englænderne og spanierne i Sorø amt 1807 og 1808. (Sorø amts årb. XXXIX, s. 29—47).
- Jensen, Marie: Fra gamle dage (Da min moster blev dannebrogskone). Englænderkrigen 1807. (Københavns amts årb. 1910, s. 58—64).
- Larsen, N. P. Fra grevefejdens tid. (Sorø amts årb. XXI, s. 32—39).
- Madsen, Alfr.: Et minde fra krigen mod Sverige i 1658. (Sorø amts årb. nr. 49, s. 45—47).
- Topsoe, V.: Poul Christian Stemann. (Sorø amts årb. XXXVI, s. 7—65). Heri afsnit om englænderne 1807 og spaniolerne 1808.

10. kapitel:

Trafiklinier

- Arnskov, P.: Postgård og posthuse i *Slagelse*. (Sorø amts årb. IV, s. 45—83).
- Banestrækningen København—Korsør (Jernbanekalender 1860, s. 1—27).
- Christensen, J. V.: Et drama i *Ringsted* i landsvejstrafikkens tid. (Sorø amts årb. VII, s. 93—101).
- Holst, H. C.: Storebælt. (Sorø amts årb. XVIII, s. 5—36).
- *Ilsoe, Harald: Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700. (En bibliografisk fortegnelse). — 1963.
- Jacobsen, Fritz: Krohold og brændevinsbrænding. (Sorø amts årb. XXVII, s. 95—98).
- Jacobsen, Fritz: Kongeveje i Sorø amt. (Sorø amts årb. XXX, s. 3—34).
- Jacobsen, Fritz: Postbesørgelse *Antvorskov*—København i gamle dage. (Sorø amts årb. nr. 48, s. 41—43).
- Jacobsen, Fritz: Korsør havn og bro 1664—1809. (Sorø amts årb. nr. 49, s. 26—39).

- Klem, Knud: Af det ældre danske vejvæsens historie (Fortid og Nutid, bd. 16, 1945—46, s. 183—99).
- Langebek, Jacobs dagbog på hans rejse til *Gerdrup*. (Kirkehistoriske Samlinger 1895—97, s. 430—45).
- Lundbye, J. Th.: Valdemarsvejen ved *Skjoldenæsholm*. (Københavns amts årb. 1924, s. 78—82).
- Nielsen, A. Strange: Alfarvejen over Sjælland. (Sorø amts årb. XXXXV, s. 17—43).
- Nielsen, O.: Tingsteder og kroen i Sælland i Kristjern II's tid. (Danske samlinger, bd. IV — 1869—69).
- Parbøl, E. L. Den sjællandske vestbane fylder 100 år. (Sorø amts årb. XXXXIV, s. 7—27).
- Petersen, Chr.: Et bidrag til færgefartens historie. (Sorø amts årb. II, s. 54—66).
- Rønnekilde-Nielsen, A.: Færgefart og »bro« fra *Agersø* til *Stignæs* i gamle Dage. (Sorø amts årb. XXXII, s. 100—03).
- Welblund og Hassø: Gamle landevejskroer fra København til Korsør. — 1946, s. 251—329.
- Gamle kort*: Johannes Mejers kort XIII og XIV. 1942.

11. kapitel:

De folkelige rørelser

- Banning, Knud: DEGNEKRISTNE. En almuerejsning. Et studie over den gudelige vækkelse på Sydvestsjælland med særligt henblik på skolelærer Rasmus Sørensen's virke. 1958.
- Banning, Knud: En landsbylærer (Skolelærer Rasmus Sørensen's ungdom og lærergerning). 1958.
- *Banning, Knud: Forsamlinger og mormoner. 1960, s. 159—230.
- *Banning, Knud: De sjællandske vækkelser. 1961, s. 16—80 og 133—60. (Bd. II af »Vækkelsernes frembrud i første halvdel af det 19. århundrede).
- Christensen, J. V.: En bonde (Peder Jensen, Estrup). 1915. — Ensyldende med Christensen, J. V.: En bonde fra kamptiden. (Sorø amts årb. IV, s. 84—109).

- Jensen, J. P.: Lars Hækkerup. En sjællandsk bonde i gennembruds-
årene. (Sorø amts årb. I, s. 78—114).
- Jensen, J. P.: Rasmus Ottesen 1803—62. (Sorø amts årb. XI, s.
63—101).
- Lambert-Jensen, A.: Jens Corneliussen fra Førslev. (Sorø amts årb.
XXX, s. 67—70).
- Lambert-Jensen, A.: Den gudelige bevægelse i Sydvestsjælland. (Sorø
amts årb. XXXI, s. 111—33 og XXXII, s. 3—23).
- Lindhardt, P. G.: Den første Indre Mission. (Sorø amts årb. XXXX,
s. 9—63).
- *Nedergaard, Paul: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske
bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi)
1849—1949, 1949, bd. II, Roskilde stift.
- Nielsen, Rasmus: Valgene til den grundlovgivende rigsforsamling 5.
oktober 1848. (Sorø amts årb. XXXIII—IV, s. 3—33).
- Nielsen, Rasmus: To folketingsmænd (Søren Jensen og Hans Han-
sen). (Sorø amts årb. XXXVII, s. 16—39).
- Nielsen, Rasmus: Slaget i *Ringsted*. (Sorø amts årb. XXXVII, s.
46—57).
- Nissen, J.: Kristelig bevægelse i *Vemmelev-Hemmesbøj* i trediveerne.
(Sorø amts årb. VII, s. 48—78).
- Nørrelykke-Christensen, C.: Andreas Ammentorp Sørensen — sæde-
mand og folkevækker. (Sorø amts årb. XXXXII, s. 90—107).
- Pedersen, N. P.: Træk af Indre Missions frembrud i Haslev. (Sorø
amts årb. XXIX, s. 78—102).
- Skovmand, Roar: Højskolens ungdomstid i breve. Bd. II, 1960, s.
249—338. *Hindholm Højskole*.
-
- *Nordengård, J. P.: Valgene til rigsdagen gennem 100 år 1849—1949.
1949, I, s. 76—85 og 256—58 og II, s. 22—24 og 71—72.
- *Skrubbeltrang, Fridlev: Den sjællandske bondestands Sparekasse
1856—1958. — 1959.

12. kapitel:

Den folkelige tradition

- Boberg, Inger M.: Sagn og overleveringer om oldtidshøjene i Sorø amt. (Sorø amts årb. XXII, s. 26—55 og XXIII, s. 57—87).
- Jespersen, Chr. Sagn og eventyr fra Skælskøregnen. (Sorø amts årb. XXV, s. 109—28 og XXVI, s. 62—78).
- Knudsen, Gunnar. Sortensvend. (Sorø amts årb. V, s. 118).
- Knudsen, Gunnar: Hellige kilder i Sorø amt. (Sorø amts årb. VII, s. 3—47 og IX efterslet, s. 43—49).
- Schmidt, Aug. F.: Danmarks Helligkilder. 1926 (Danmarks Folke-minder nr. 33), s. 118—21.
- Schmidt, Aug. F.: Danmarks Kæmpesten. 1933 (Danmarks Folke-minder nr. 39), navnlig side 151—56.
- Schmidt, Aug. F.: Sagn og tro knyttet til sten i Sorø amt. (Sorø amts årb. XVI, s. 21—32).
- Schmidt, Aug. F.: Folkeminder i Sorø amt. (Sorø amts årb. XVIII, s. 104—07).
- Ussing, Henrik: Ingvor Ingvorsens fortællinger om gammelt sjæl-landsk bondeliv (*Terslev sogn*). 1918. (Danmarks Folke-minder nr. 20).
- Ussing, Henrik: Kilderne i St. Bøgeskov. (Sorø amts årb. V, s. 118—22).

-
- *Grundtvig, Svend: Danske Folkesagn I—II. 1944. (Danmarks Folke-minder nr. 53).
- *Kristensen, E. Tang: Danske Sagn I—VI. 1892—1901.
- *Kristensen, E. Tang: Danske Sagn. — Ny række I—VI. 1928—39.
- *Schmidt, Aug. F.: Danmarks bytemser. 1957 (Danmarks Folke-minder nr. 67).
- *Thiele, J. M.: Danmarks Folkesagn I—III. 1843—60.
- *Uhrskov, Anders: Sjællandske sagn. 1932.

A. Strange Nielsen:

Litteratur om Sorø amt 1962-63

MIN FAR VAR SAGFØRER af Chr. B. Schjørring, Detlef Thomsen og Vagn Bro (Lohses Forlag). I denne bog fortæller sønner og døtre af 22 danske sagførere om deres faders liv og virke. Tre af disse skildringer er fra Sorø amt og giver hver sit sted et lille stykke lokalhistorie. Sagførernes gerning er stærkt sammenkædet med den by og egn, hvor de virker. Der bringes herved et tidsbillede af virkelig interesse. Sagfører, borgmester *Knud Svendsen*, Ringsted, fortæller levende om sin faders, sagfører *Niels Svendsens* deltagelse i meget af det, der rørte sig i Midtsjælland. Således om stiftelsen af Ringsted Bank, om byrådsarbejde, byens køb af Ringsted Kloster, frilæggelsen af Sct. Bendt kirke m. m.

Sagfører *E. Damgaard*, Haslev, fortæller om sin fader, sagfører *Eblers Damgaard*, Haslev, som var med til at stifte Haslev Bank, hvis direktør han derefter var gennem mange år.

Fra Skælskør læses med interesse om sagfører *Jens Jobs. Hansen*, der praktiserede i byen 1903—34. Det er en fornøjelig skildring, der fortæller om, hvordan en sagførers gerning formede sig hjemme på kontoret, såvel som ude. Videre læser man om hjemmet og dets selskabelige forbindelser, om sagføreren i byens borgmesterstol m. m. Hans to sønner, dommeren i Bogense, *K. E. Hansen*, og landsretssagf. *K. O. Hansen*, der fører familiefirmaet videre, har skrevet artiklen.

REJSEBESKRIVELSER. Harald Ilsøe: Udlændinges rejser før år 1700 (Rosenkilde & Baggers forlag). En af Danmarks mest benyttede færdselsveje er Sjællands Alfarvej, som går gennem Sorø amt. Den nye bog er et nøje kommenteret register over 107 rejser i Danmark før år 1700. Ikke mindre end 43 af disse rejser gik gennem Sorø amt. Der findes her et enormt stof om amtets købstæder og landsbyer, om kongeveje, herberger, Storebæltsoverfarten o. s. v. I det udmærkede stedregister bag i bogen er det let at orientere sig om, hvad der faktisk findes af stof om de enkelte lokaliteter. Dette er en god og nyttig bog for enhver, der ønsker at finde frem til rejsebeskrivelser fra Sorø amt.

ÅMOSEN: Ved Sorø amts grænse ligger Verup i Niløse sogn. Et stort materiale herfra er i årene 1945—60 blevet bearbejdet af magister *Svend Jørgensen*. Resultatet heraf er blevet disputatsen „Early Postglacial in Åmosen“, som han forsvarede i december 1963. Disputatsen er skrevet på engelsk og slutter med et dansk sammendrag, der kaldes „Tidlig postglacial tid belyst ved geologisk-pollenanalytiske undersøgelser af Maglemosebopladsen i den sjællandske Åmose“.

På grundlag af mosegeologiske undersøgelser gøres der forsøg på at udrede naturforholdene omkring Maglemosebopladsen Verup samt på at angive en relativ datering af bebyggelser dér. Disputatsens profilbeskrivelser ledsages af to diagrammer, nemlig et oversigtsdiagram og et specialdiagram. Herudfra gøres der rede for forekomsten af oldtidslevn i de forskellige bopladsområder. Udviklingen fra birkeskov over hassel-fyre-birkeskov til egeblandingsskoven bliver nøje kortlagt. Videre gøres rede for ændringer i vandstanden og i klimaet. Da den anvendte udgravningsmetode ikke gør det

muligt at tegne egentlige oldsagsprofiler, er der på grundlag af udgravningsberetningen konstrueret et særligt oldsagsprofil, hvor de øvre og nedre kulturlag vises.

SLAGELSE LATINSKOLE: J. Galskjødt: Af B. S. Inge-manns levnedbog — skoleliv i den lille købstad 1800—06 (Steen Hasselbalchs forlag). I denne meget fornøjelige lille bog fortæller Ingemann selv om Slagelse Latinskole i den gamle kirkelade og om livet, som det udfoldede sig dér. Det er en prægtig skildring, som her udgives påny. Den gamle, forlængst udsolgte udgave var fra 1862.

HERREGÅRDSHAVER: Hakon Lund: „Danske haver i det syttende og attende århundrede (Gyldendal). Herregårde er noget af det, Historisk Samfunds medlemmer allerhelst besøger på sommerudflugterne. I reglen lægges der mest vægt på bygninger og interiører. Man bør dog betænke, at haven hører med i det samlede anlæg. I tekst og billeder skildres en række af vore dejlige herregårdshaver. I Sorø amt dvæles især ved Bregentved, i hvis særprægede og fornemme anlæg så fremragende folk som Eigtved, Jardin og Wiedeveldt har deres store andel. Haven ved Gunderslevholm er også nævnt.

DALBY-TUREBY SOGNES HISTORIE III. Med dette bind har sognepræst *Arne Majvang* sluttet sit omfattende ind-samlings- og udgiverarbejde om sine to sognes historie. Det er en imponerende historisk indsats. I bd. III fortælles om pastoratets landsbyer, især om deres udskiftning henimod år 1800. Det er gjort så grundigt, at man i de fleste landsbyer får præcise oplysninger om hver enkelt ejendom. Ind imellem fakta fortælles der muntert og malende om de mennesker, der

har levet og virket i de to sogne. Historien bliver levende og nærværende på denne måde. Dalby-Tureby ligger i Præstø amt, men på grund af sognenes afhængighed af grevskabet Bregentved kommer større dele af beskrivelsen til at berøre Sorø amt, idet man her får beskrevet vigtige sider af grevskabets historie. Dette gælder for udskiftningsagerne, men også for afsnittene om skovene og jagten og om godsets pionérearbejde for dyrkning af kartofler og kirsebær.

LEVNEDSLØB I SØRBYMAGLE-KIRKERUP er udgivet af „Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie“ ved museumsinspektør *Ole Højrup*. Kirkebøgerne i disse to sogne er af usædvanlig historisk værdi. Dette skyldes, at præsten Mads Jensen Prom i 1645, da man begyndte at føre kirkebøger, indledte med en fuldstændig mandtalsliste over sognenes beboere. Rubrikken over afdøde personer 1646—88 er meget udførlig, idet præsten her giver en fuldstændig levnedsbekræftelse af den afdøde, med nøje redegørelse for afstamning, alder, ægteskab, børn, forhold i livet, dødsårsag o. m. m. Beskrivelserne fra tidsrummet 1646—88 dækker dog kun Sørbymagle sogn, idet kirkebogen for Kirkerup sogn og med den de tilsvarende levnedsbekræftelser desværre er gået tabt. En efterfølgende præst, Hans Hansen, der var i embedet 1717—30, fortsatte i sin embedstid med at skrive biografier for begge sogne. Mandtalslisten og alle disse biografier, 901 ialt, er gengivet i bogen, og de er af betydelig kulturhistorisk værdi, fordi de bringer et væld af oplysninger om snart sagt alle sider af datidens liv og virke. For studiet af de i sognene hjemmehørende slægters historie er materialet en guldgrube. Desuden giver bogen et væsentligt bidrag til belysning af de to sognes historie.

Historisk Samfund for Sorø Amt

1963

Det nye år begyndte med et velbesøgt møde den 22. januar i Sorø Akademis festsal, som velvilligt var stillet til rådighed af rektor Østergaard.

Museumsinspektør, mag. art. Tage E. Christiansen talte om de middelalderlige kalkmalerier og viste i forbindelse med foredraget en række lysbilleder, væsentligst fra Midt- og Sydsjælland. Magister Christiansen gennemgik først maleriernes almindelige historie, deres tilblivelse, overkalkning og genfremkaldelse i nutiden, og gav herunder adskillige oplysninger, der vistnok var nye for de fleste tilhørere. De ældste billeder er i mange tilfælde forsvundet p. g. a. hvælvingernes indbygning; de senere vel nok undertiden, fordi de stred mod reformationens ideer, men i andre tilfælde, fordi de efterhånden blev så snavsede, så man ikke gad se på dem mere. Smudslaget har bevirket, at kalken let faldt af, når man ønskede billedet frem igen.

Derefter gennemgik foredragsholderen de forskellige stilperioder fra den strenge romanske stil over den elegante franskpåvirkede gotik til den senmiddelalderlige, ikke altid behagelige, tyskpåvirkede realisme med dens udmaling af helvedes pinsler.

Under Christian II gør der sig en kort tid en sundere og menneskeligere nederlandsk påvirkning gældende.

Store Bededag, den 10. maj 1963, foretoges en bustur til Østskåne. Ved advokat Jonséns formidling var det lykkedes

at få lov til at besøge herregårdene Vittskövle og Ovesholm ved Kristianstad. Vittskövle er en velbevaret, meget statelig firlænget renæssancegård fra midten af 16. årh. Den ejes nu af kaptajn Stiernsvärd, hvis frue tog gæstfrit mod det danske selskab og selv viste om. Gården har tidligere tilhørt slægterne Brahe og Barnekow.

Ovesholm har været ejet af Ebbe Ulfeldt, g. m. Christian IV's datter Hedvig. Der er bevaret mange erindringer om kongen, Kirsten Munk og Leonora Christine samt om slægterne Wrangel og Hamilton. Den nuværende besidder, frøken Alexandra Hamilton, viste sine skatte frem og fortalte om dem med meget lune.

Interessen for turen var så stor, at den måtte gentages (8/9 1963), så alle de, der i første omgang havde meldt sig, fik mulighed for at deltage. Frokosten spistes begge gange på Turistgården i Forsakar. På forårsturen nåedes det tillige at besøge Kristianstad og se Christian IV's kirke.

Søndag den 25/8 1963 holdtes årsmøde med udflugt til Taarnborg og Korsør. Kl. 14,00 samledes ca. 200 mennesker i Taarnborg kirke, hvis historie blev gennemgået af sognepræsten, pastor Søndergaard. Derefter talte malermester H. Christensen, Slagelse, om voldstedet, og stadsskoleinspektør Holger Christensen gav en orientering med henblik på besøget i Korsør, hvortil man kørte, efter at Tårnborgholm var beset. I Korsør kirke talte viceskoleinspektør N. J. Thorborg og fortalte meget livfuldt om kirken og om Korsør bys historie. Derefter havde man lejlighed til at besøge fæstningen, og ved velvilje fra Flådestation Korsørs side var der opnået tilladelse til at se den nyrestaurerede magasinbygning indvendigt. Generalforsamlingen holdtes i restaurant „Sommerlyst“ i Korsør Lystskov. Advokat Jonsén var dirigent; formanden aflagde

beretning, og kassereren, overlærer Henneke, gjorde rede for regnskabet. Bestyrelsen foreslog, at kontingentet forhøjedes til 10 kr., dog således, at alle portoudgifter ved tilsendelse af årbogen for fremtiden afholdes af samfundet. Generalforsamlingen godkendte dette forslag.

Til bestyrelsen genvalgtes tømrermester Emil Andersen, lektor Balslev, amtsrådssekretær Folmer Christensen, malermester H. Christensen og førstelærer Erling Petersen.

Sognepræst Lambert-Jensen ønskede ikke genvalg, og i hans sted valgtes skoleleder Lyshjelm, Magleby. Til en ledig plads i bestyrelsen valgtes efter forslag fra forsamlingen stads-skoleinspektør Holger Christensen, Korsør.

Søndag den 8. september foretoges den tidligere nævnte anden tur til Vittskövle og Ovesholm i Skåne.

Midtsjællands lokalhistoriske arkiv

Ringsted

Arsberetning

Det årlige styrelsesmøde afholdtes den 13. maj 1963 på Ringsted Rådhus. Formanden berettede om arbejdet i det forløbne år, og kassereren fremlagde regnskabet, der balancerede med 4616 kr. Indtægterne bestod af bidrag fra Sorø, Roskilde og Præstø amter, Ringsted købstad, 12 sognekommuner, 3 pengeinstitutter og 8 erhvervsvirksomheder. Valgene var genvalg: Skoleinspektør *A. Strange Nielsen*, Toksværd (formand), kontorchef *O. Halling*, Ringsted (kasserer), og overbibliotekar *J. Lebahn*, Ringsted (sekretær).

Til arkivet er i årets løb indgået en lang række større og mindre sager, hvoraf særlig bør fremhæves: Arkivet for a/m „Pilevang“, Sigersted. Afd. sognepræst i Gyrstinge F. Holberg Møllers arkiv, der er indleveret ved gdr. Marius Beck, Ørslevvester, og som rummer et fyldigt stof om præsten selv og et værdifuldt bidrag til sognets historie samt 56 billeder fra sognet. Fra Ringsted byråd er modtaget 47 stk. bankhæftelsesobligationer udstedt i henhold til forordn. af 1818 om Nationalbankens oprettelse, nu udslettede og hidrørende fra 47 ejendomme i Ringsted by. Endvidere er indgået det originale udskiftningskort fra år 1800 over Allindemagle by samt to matrikelkort indtegnet på kopier af udskiftningskortet. Fra Landsarkivet for Sjælland m. m. er modtaget Ringsted byfogedarkivs skøde-genparter 1862—1927 (10 pk. og 20

bd.) og Ringsted Herredsarkivs skødegenparter 1862—1927 (27 pk. og 20 b.).

Formanden deltog som repræsentant for arkivet i „Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver“s årsmøde i Ålborg i august måned.

I år vil arkivet gerne opfordre årbogens læsere til at indsende gamle prospektkort — enkelte kort såvel som hele albums. Der må være mange sådanne lagt til side i skabe og skuffer.

A. Strange Nielsen.

Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn

Som nye medlemmer i ledelsen af Lokalhistorisk Arkiv for Slagelse og Omegn er i det forløbne år indvalgt stadsingeniør H. Kerstens og fhv. overbibliotekar A. B. Favrholt.

En opgørelse den 7. oktober 1963 viste, at arkivet til denne dato havde modtaget 68 bøger, 175 billeder og 13 andre effekter. Man tager stadig med tak mod tilsvarende effekter af lokalhistorisk interesse, og indlevering kan finde sted på Centralbiblioteket.

Som repræsentanter for arkivet deltager formanden, provst O. Holmgaard, forretningsfører P. Grønholt-Pedersen og overlærer J. Mygind den 2., 3. og 4. januar på Rigsarkivet i et kursus om tilrettelæggelse af lokalhistoriske arkiver.

Landsarkivet har tilbudt det lokalhistoriske arkiv genparter af tinglysningsdokumenter, og man har med tak taget mod dette tilbud.

Lokalarkivets arbejde ventes intensiveret i det nye år, når lokalerne i Centralbibliotekets bygning i Stenstuegade kan tages i brug.

Vagn Fredens.

Repræsentanter i sognene

<i>Allindemagle:</i>	Tømrmester Peter Nielsen.
<i>Alsted:</i>	Sognepræst L. Andersen.
<i>Benløse:</i>	Tømrer Henry Larsen, Holbækvej 44.
<i>Boeslunde:</i>	Bagermester P. Kolding.
<i>Eggeslevmagle:</i>	Tømrmester Emil Andersen.
<i>Fjenneslev:</i>	Lærerinde, frk. Signe Jacobsen, Centralskolen.
<i>Flakkebjerg:</i>	Fhv. førstelærer L. P. Larsen.
<i>Freerslev:</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen.
<i>Fodby:</i>	Førstelærer Johs. G. Høgsvig, Bistrup.
<i>Fårdrup:</i>	Gårdejer, sognerådsformand Vald. Sejr Møller.
<i>Gerlev:</i>	Fhv. indenrigsminister Arnth-Jensen.
<i>Gudum:</i>	Gårdejer Sigfred Frandsen, »Enggården«.
<i>Hårslev:</i>	Førstelærer Erling Petersen, Sandved.
<i>Haraldsted:</i>	Sognerådsformand, murerm. Anton Christensen.
<i>Haslev:</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen, Haslev.
<i>Hemmesboj:</i>	Boelsmand Chr. Rasmussen, Stude.
<i>Holsteinborg:</i>	Redaktør Chr. H. Pedersen, Rude.
<i>Hyllinge:</i>	Gdr. P. Stensgaard Hansen, »Stensgård«.
<i>Høm:</i>	Sognepræst Edv. Nielsen.
<i>Høve:</i>	Fhv. førstelærer L. P. Larsen, Flakkebjerg.
<i>Jystrup:</i>	Postekspeditør Olfert Hansen.
<i>Kindertofte:</i>	Sognefoged Anthon Rasmussen, Devitsrød.
<i>Korsør:</i>	Stadsskoleinsp. Holger Christensen, Helenevej 24.
<i>Lundforlund:</i>	Gårdejer Alfred Madsen.
<i>Lynge:</i>	Gårdejer Rickard Pedersen, »Bæklundsgård«.
<i>Magleby:</i>	Skoleleder Johs. Lyshjelm.
<i>Nordruposter:</i>	Husejer Niels Fr. Rasmussen, »Lille Ryeshus«.
<i>Omo:</i>	Sognepræst C. Mygind.
<i>Ottestrup:</i>	Tømrmester L. P. Larsen, Næsby v. Skoven.
<i>Pedersborg:</i>	Lærer Olav Nielsen.
<i>Ringsted:</i>	Musikdirektør Lauritz Hansen, Teglovnsvvej 6. Slagteriarb. Harry Petersen, Valdemarksgade 17.

<i>Skælskør:</i>	Inspektør P. Kragh, Gigtsanatoriet.
<i>Slotsbjergby:</i>	Overlærer H. P. Hansen, Skælskørvej 109.
<i>Sludstrup:</i>	Boelsmand Aksel Henriksen.
<i>Sneslev:</i>	Gårdejer Carl Jensen, »Hanehøjgård«.
<i>Sorterup:</i>	Tømremester L. P. Larsen, Næsby v. Skoven.
<i>Stillinge:</i>	Gdr. Christen Christensen.
<i>Sdr. Bjerge:</i>	Viceinspektør Carl Nellemann.
<i>Sonderup:</i>	Gårdejer, amtsrådsmedlem Vald. Christensen.
<i>Teestrup:</i>	Gårdejer P. N. Pedersen, Skuderløse.
<i>Tystrup:</i>	Førstelærer Svend Poulsen.
<i>Tårnborg:</i>	Fru Johanne Olsen, Svenstrup.
<i>Valsøllille:</i>	Postekspeditør Olfert Hansen, Jystrup.
<i>Vemmelev:</i>	Gdr., sognerådsfmd. Peter Christensen, »Åkandegård«, Forlev.
<i>Vesterslev:</i>	Sognepræst Edv. Nielsen.
<i>Vigersted:</i>	Købmand Ole Fenshøj, Snekkerup.
<i>Ø. Førsløv:</i>	Gdr. J. P. Jensen, Lillemarksgård.

Nye medlemmer optages i Historisk Samfund ved henvendelse til repræsentanterne eller bestyrelsen.

Kontingent 10 kr. årligt.

Resumé af regnskabet 1962

INDTÆGT

	Kr. Ø.
Overført fra 1961	3882 56
Medlemskontingent (674 medl.)	4773 00
Salg af ældre årbøger	508 15
Forskellige tilskud	3385 00
Refunderet porto	385 50
Indvundne renter	41 85
	12976 06

UDGIFT

	Kr. Ø.
Årbogen	5393 00
Møder og ekskursioner	834 71
Administration	2313 95
Diverse udgifter	441 00
At overføre til 1963	3993 40
	12976 06

Foranstående regnskab er gennemgået efter de foreviste bilag, og bankbeholdningen, giro og kassebeholdning konstateret.

Slagelse, d. 8. august 1963.

sign. *Fr. Andersen*, viceinspektør

sign. *Kai Jensen*, bankfuldmægtig

Historisk Samfund for Sorø Amt har i 1962 modtaget tilskud fra Ministeriet for kulturelle anliggender og amtsfonden. Desuden fra følgende pengeinstitutter: Banken for Ringsted og Omegn, Banken for Slagelse og Omegn, Banken for Sorø og Omegn, Bondestændens Sparekasse, Handels- og Landbrugsbanken, Slagelse, Haslev Spare-

kasse, Næstved Diskontobank, Skælskør Låne og Diskontobank, Sorø Spare- og Lånekasse, Sparekassen for Grevskebet Holsteinborg og Omegn, Sparekassen for Høve-Flakkebjerg og Gimlinge Sogne, Sparekassen for Ringsted og Omegn samt Sparekassen for Slagelse og Omegn.

Endvidere har følgende kommuner givet tilskud: Eggeslevmagle, Fuglebjerg, Gimlinge, Haraldsted-Allindemagle, Hårslev-Tingjellinge, Kindertoft, Magleby, Slagelse Sct. Peders Landsogn, Slagelse, Slaglille-Bjernede, Sorterup-Ottestrup, Vemmelev-Hemmeshøj og Vettterslev-Høm.

Vi takker alle, der på denne måde har støttet vort arbejde.

R. Henneke

Nye medlemmer

1. Andersen, E., fru graver, Sludstrup.
2. Andersen, Halfdan, lærer, Vestergade 8, Haslev.
3. Axelsen, N. H., direktør, Klostergade 2, Slagelse.
4. Blicher-Nielsen, K., overlærer, Langelandsvej, Korsør.
5. Bruun, J., skovrider, Sorø.
6. Centralbiblioteket, Hjørring.
7. Dal, Jacob, arkitekt m. a. a., Slotsgade 30, Slagelse.
8. Fjeldal, Hans, overlærer, Skovvej 56, Korsør.
9. Frederiksen, Rita, boghandlermedhj., Pedersborg.
10. Freund, Tage, bestyrer, Odinsvej 19, Ringsted.
11. Hald, V., lærer, Hyllinge.
12. Hansen, Harald H., civiling., Egevangsallé 18, Sorø.
13. Hansen, Mogens, lærer, Skolegade 4, Korsør.
14. Helweg, Lone, fru, N. Ringgade 12, Slagelse.
15. Holving, Ax., centralbest., Stenlille.
16. Humlebæk, Johnny, måletekniker, Løvegade 10, Slagelse.
17. Hyllinge Sognebibliotek.
18. Haar, Mogens, lærer, Dyhrhaugesvej 11, Korsør.
19. Jensen, B. Willemoes, blikkenslagerm., Sandved.
20. Jensen, E. Schmidt, lærer, Østergade 4 E, Skælskør.
21. Jensen, Johs., lærer, Langemose, Sigersted.
22. Jensen, Kr., »Dyrekildegaard«, Fjenneslev.
23. Jespersen, Steen, lærer, N. Ringgade 18, Slagelse.
24. Karlum, C., sognepræst, Gimlinge.
25. Kjærum, Frantz, ungdomskonsulent, Fasanvej 5, Roskilde.
26. Køge Centralbibliotek.
27. Larsen, Knud, gdr., Rosted.
28. Lindenskov, K. E., overlærer, Strandpromenaden 10, Køge.
29. Lauridsen, Olaf, lektor, »Smørbjerggaard«, Jystrup.
30. Lutzthøft, O. H., skovfoged, Charlottedal skov.
31. Neergaard, B., tandlæge, Trautnersvej 14, Sorø.
32. Nielsen, B. Skov, førstelærer, Hyllinge.

33. Nielsen, Helge, lærer, Rosenvænget 4, Korsør.
34. Nielsen, Vilh., sognepræst, Sorterup.
35. Olsen, B. Vilh., murer., ingeniør, Sct. Knudsgade 6, Ringsted.
36. Olsen, Th., lærer, Terslev.
37. Pedersen, Johs. Bech, slagteriarbejder, Balstrupvej 42, Ringsted.
38. Pihlkjær, Erl., lektor, Klosterporten, Sorø.
39. Schou, Verner, Kierulffsvej 20, Slagelse.
40. Slotsbjergby-Sludstrup sognebibliotek.
41. Sørensen, Aksel, snedkerm., Dalmose.
42. Verwohlt, E., amtsrådssekretær, cand. jur., Nøkkedalen 5, Herlev.
43. Hansen, P. Klestrup, forp., »Henriettelund«, Haslev.

Til medlemmerne

Ifølge paragraf 2 i lov om naturfredning nr. 140 af 7. juni 1937 er alle jordfaste fortidsminder, såsom gravhøje, gravpladser, stendysser og bautastene, voldsteder o. lign., gamle befæstningsanlæg samt ruiner fredet; der kan af fredningsnævnene træffes bestemmelse om, at der inden for en omkreds af 100 m fra fortidsmindet ikke må opføres nogen bygning, foretages beplantning eller anden foranstaltning uden særlig godkendelse.

I den anledning anmodes samfundets medlemmer om at have deres opmærksomhed henvendt herpå og gøre deres til, at fortidsminderne bevares på sømmelig måde, og såfremt dette ikke er tilfældet, da straks give meddelelse herom til formanden for fredningsnævnet i Sorø amt, dommer R. Johs. Dyreborg, Slagelse.

Ældre årbøger

Følgende årbøger kan købes hos kassereren, overlærer R. Henneke, Kongelyset 104, Slagelse: Bd. 2 - 3 - 7¹ - 7² - 8¹ - 8² - 9 - 10 - 11 - 12 - 13 - 14 - 16 - 17 - 18 - 19 - 20 - 21 - 22 - 23 - 24 - 25 - 26 - 32 - 33 - 34 - 35 - 36 - 37 - 38 - 39 - 40 - 41 - 42 - 43 - 45 - 46 - 47 - 48 - 49 - 50.

Desuden er følgende bøger på lager: Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted herreds skolehistorie. Endvidere: P. Severinsen: Slagelse Sankt Mikkel's Kirke og Sogn i 600 Aar.

Pris pr. bind: Medlemmer 5 kr., ikke-medlemmer 8 kr.
